

ઓપિનિયન

यो वै भूमा तत् सुखम्।

તંત્રી : વિપુલ કલ્યાણી

પુસ્તક : 15 • પ્રકરણ : 03 • સળંગ અંક : 171

26 જૂન 2009

શેષ લવાજમ : £20.84 / £33.34

રાષ્ટ્રને શું કનડે છે ? - એક નાયીનું નિદાન

• તુષાર ભટ્ટ

તે સૌરાષ્ટ્ર રાજ્યના દિવસો હતા. નવાસવા સ્વતંત્ર મુલક, ભારતના પહેલા વડા પ્રધાન જવાહરલાલ નેહરુ રાજકોટની મુલાકાતે આવ્યા હતા. તે પ્રસંગની ઝાંખી એક મોટા ગઝલકાર અને પત્રકાર શેખ આદમ આબુવાલાના લખાણમાંથી જડે છે. આજે ય લોકો તે ઘટનાને સંભારે છે. કહે છે કે તે દિવસે આપણા એક શિરમોર ગઝલકાર અમૃત 'ઘાયલે', તે અવસરે, જાહેરમાં એક ગઝલ પેશ કરેલી.

'ઘાયલે' જવાહરલાલજીને કહેલું કે તેમની પેશગી માત્ર ગુજરાતીમાં જ હોવાની. વડા પ્રધાનની પરવાનગી લેવાનો શાયરનો મૂળ આશય હતો. તરત નેહરુ બોલ્યા : 'થવા દો. બહુ વરસો સુધી બાપુ સાથે રહ્યો છું તેથી ગુજરાતી આવડે છે. અને જરૂરત ઊભી થાય તો બેપાંચ શબ્દો આમતેમ આઈની પાતળી બોલી પણ લઈ શકું છું.'

અને પછી 'ઘાયલે' એક ગઝલ પેશ કરી. અચકનમાં લાલ ગુલાબ ધારણ કરતા નેહરુજી તે સાંભળીને કદાચ રાતાપીળા થઈ પણ ગયા હોય. - શાયરે 'એક વાસી ગુલાબ તો આપો'ની રજૂઆત કરી હતી ત્યારે તો ખાસ.

મેલું ઘેલું મકાન તો આપો,
ધૂળ જેવું ય ધાન તો આપો.
સાવ જૂદું શું કામ બોલો છો ?
કોક સાચી જબાન તો આપો.
બાગમાં છે ભાગ અમારો પણ,
એક વાસી ગુલાબ તો આપો.
સુખના બે ચાર શ્વાસ તો આપો
ઝિંદગીનો ભાસ તો આપો
મુક્ત વાતાવરણના સ્વામીઓ,
કંઈ હવા કંઈ ઉજાસ તો આપો
મુક્તિનું એને સાજ તો આપો.
આદમીનો અવાજ તો આપો
માઈના પૂત માનવીને પ્રથમ,
માનવીનો મિજાજ આપો.

ગઝલની પેશગી બાદ, હેબતાઈ ચૂકેલા જવાહરલાલ નેહરુએ 'ઘાયલે'ને પૂછ્યું, તમે આવું કેમ કહેતા હતા : 'અમને સમય તો આપો.'

વળતા 'ઘાયલે' બોલ્યા : 'કવિ શું છે ? એ તો આમ આદમીની મૂક વ્યથાનો બોલતો પડઘો માત્ર છે. અને તેણે આમ જનતાની પીડાને વાચા

આપવાની હોય છે.' વડા પ્રધાન તરત બોલ્યા : 'ચોક્કસ. મુલકે કોઈ તરકી કરી નથી, તેમ તમે માનો છો ?' 'ઘાયલે' વહેલા : 'બહુ નજીકમાં આઝાદીના બે દાયકા પૂરા થશે. મારી શેરીમાં હજુ આજે ય ભોંય નીચે બંધાયેલી નીક પણ નથી.'

આજે છ છ દાયકાઓ વીત્યા કેડે હજુ ય અનેક ગામો, શહેરો અને નગરોની અનેક શેરીઓમાં આવી ભૂગર્ભવાળી નીક વ્યવસ્થા ય ઊભી કરાઈ નથી. મને એક પ્રસંગકથા સાંભરે છે :

તેના જૂના અને જાણીતા અકાલપકવ મુખ પર કોઈ જ વેરભાવના નહોતી. કોઈ પણ જાતની લાગણીઓ પ્રત્યે વિશ્વાસઘાત થતો હોય તેમ પણ વર્તાતું નહોતું. તેના અવાજમાંથી ય કંઈ પડઘાતું નહોતું. અને તેમ છતાં, તે બોલ્યે જ જતો હતો, જાણે કે તે 'દૂરદર્શન' પરે સમાચાર વાંચતો ન હોય.

આ ગામઠી હજામે આગંતુકને વિનવાણી કરી જોઈ, તે તેની ચંદ ઘડી લેવા ઈચ્છે છે. આવી રજા લેવાની તેને કોઈ જરૂરિયાત પણ નહોતી. કેમ કે તે મહેમાન પત્રકાર અને તે ખુદ, એક જ પાટલી પર બેસીને ત્રણત્રણ વરસ ગામઠી નિશાળમાં આરંભિક ધોરણો સાથે ભણ્યા છે. હજામના આ દીકરાને જો કે વચ્ચેથી જ ભણવાનું છાંડવું પડેલું.

પરંતુ, આવકની વહેંચણીથી સમાજમાં મોટી તિરાડ પડેલી જ છે. જામની પાસે કંઈ નથી તેવા મિત્રોની વહારે ધાવાનું ય ઝાઝું કોઈને સૂજતું નથી. આમ, પત્રકાર મિત્ર એકથી વધારે કારણો સબબ મૈત્રીભાવનો સ્વીકાર કરતા જ રહ્યા હતા.

આ હજામના બાપા તેના દાકતર પિતાની ઘોડાવાળી બગીચા ચાલક હતા. હજામની મા દાર્દનું કામ કરતી. સૂચાણીનું કામ કરતી આવી દાયણ લાંબા સમય સુધી બાળકની સારસંભાળ પણ લીધા કરે છે. આ પત્રકારના જન્મ ટાણે આ સૂચાણી જ હાજર રહેલી.

આટઆટલી ઘનિષ્ટતા છતાં, આ હજામ બોલવાને સારુ રજા માગતો હતો ! એક પણ શબ્દ ઉચ્ચાર્યા વગર આગંતુકે હકારમાં માથું ધૂણાવ્યું. લોકો સાચુંખોટું માને જ છે કે લલિયાઓ જે કંઈ લખાણ કરે છે તે કરતાં ક્યાં ય વધારે જાણેસમજે છે.

આ ગામઠી હજામનું ખમીસ કાંલરેથી ફાટી ગયેલું હતું. તેના પાયજામા પરે કોઈકની તાજ

હજામત કરાઈ છે તેની ચાડી ખાતા વાળ દેખાતા હતા. અને પછી, તેણે મોઢામોઢ વાત માંડી.

તેણે સહજ પૂછી પાડ્યું : 'જિંદગીમાં તમે બે પાંદડે સુખી તો થયા છો ને ? આંગતુકે આઘાપાતળા ગણગણાટ વચ્ચે કહ્યું : ફરિયાદ કરવા જેવું ય નથી.

લાગલા ગામઠી મિત્રે સોગઠી મારી લીધી. તે કહે : વારુ, મારા કરતાં તો સારું છે. લલિયાને માથું હકારે હલાવ્યા સિવાય ચારો નહોતો. આ વાતચીતમાં જે રીતે મોણ પડી રહ્યું હતું તે વિશે તેના મનમાં ઊથલપાથલ થયા કરતી રહી.

બેટમેન માટે દાવ ખેલવાનો ઝૂટાઈ જાય તેવો ઘાટ જાણે કે હવે આવી લાગ્યો. તેણે ઝડપે પણ લાંબે પને દડાની રમઝટ જમાવવા માંડી.

'મારે નિશાળમાંથી ઊઠી જવાનું થયું અને તમારે આગળ ભણવાનું થયું, તે તો તેનું કારણ નથી ને ?'

લલિયાએ હા ભાણી.

અને જુઓ, હવે આવે છે તેની વિશિષ્ટ દડાબાજી : 'મારા બાપા ગરીબ હતા અને ઘરની આવકમાં જરાક વધારો મળે તે સારું તે કારણ નહોતું ? તમને તો આવી કોઈ પરિસ્થિતિ જ નહોતી. તમારા બાપા તો મધ્યમ વર્ગમાં હતા.'

લલિયાને હા કહેવા સિવાય ફરી કોઈ જ ચારો રહ્યો નહોતો.

'ગરીબીને કારણે છોકરાને નિશાળ છાંડવી પડે ત્યારે ગરીબ માવતરને કાં બદનામ કરવામાં આવે છે ?' હજામની દલીલ મોટી વાંભિ આગળ ચાલી રહી હતી. અને પછી તેણે રુઆબભરે પૂછી પાડ્યું : 'મધ્યમ અને ઉચ્ચ વર્ગના લોકોને તેમ જ રાજકારણીઓને ખરેખર સમજાય છે કે ગરીબાઈ હકીકતે શી બલા છે ? ગરીબ હોવાનો જેને અનુભવ થયો ન હોય, તે, ભલા, ગરીબાઈ નાબૂદી માટેની યોજનાઓ કઈ રીતે ઘડી શકતા હશે ?'

લલિયાનું માનસ જાણે કે તે વાંચી શકતો ન હોય તેમ, પછી, હજામે પૂછી લીધું : 'તમે મારા સવાલોથી હેબતાઈ ગયા લાગો છો.' ભણતરને ક્ષેત્રે તેને ઝાઝરો અનુભવ હતો નહીં, છતાં, ગરીબાઈ વચ્ચે ય તેનું ગણતર ખીલી રહ્યું હતું. તે વિચારી તો

ઓપિનિયન

- "ઓપિનિયન" ગુજરાતી ભાષાનું માસિક વિચારપત્ર છે અને દર માસની ૨૬મી તારીખે બહાર પડે છે.
- "ઓપિનિયન"ના ગ્રાહક ગમે તે અંકથી થઈ શકાય છે.
- "ઓપિનિયન"માં શક્ય હોય ત્યાં સુધી જાહેરખબર ન લેવાની અમારી નેમ છે.
- એમાં વ્યક્ત થતા વિચારો માટેની જવાબદારી જે તે લેખકોની છે.
- "ઓપિનિયન"નાં ધોરણ અને સ્વરૂપને અનુલક્ષીને લેખકોએ પોતાની કૃતિઓ મોકલવી. હાલ પુસ્તકારનું ધોરણ નથી. પરંતુ છપાયેલી કૃતિના લેખકને જે તે અંક ભેટ મોકલવાની પ્રથા છે.
- લખાણ શાહીથી ચોખ્ખા અક્ષરે અને કાગળની એક જ બાજુએ લખવું. નનામા લેખો અસ્વીકૃત બનશે.
- ભાષા સારી માઠી હશે તેને વિષે લખનારે જરા પણ અચકાવાનું નથી. અમારી શક્તિ પ્રમાણે અમે સુધારી લઈશું. ઓછામાં ઓછી ગુજરાતી જાણનાર વાચક પણ સામયિકની મારફતે જેટલી દાદ લઈ શકે તેટલી દાદ દેવી એ અમે અમારી ફરજ સમજીશું.
- જેઓ લખી ન શકતા હોય તેઓ બીજાની પાસે લખાવીને લખાણ મોકલી શકે છે.

લવાજમના દર

શેષ લવાજમ આ દેશ માટે £20.84 તેમ જ પરદેશ માટે £33.34 છે. ચેક યા પોસ્ટલ ઓર્ડર અથવા ડ્રાફ્ટ Parivaar Communications ને મોકલવો.

લવાજમ - સંપાદકીય પત્રવ્યવહાર

"ઓપિનિયન"

'Kutir', 4 Rosecroft Walk, WEMBLEY,
Middlesex HA0 2JZ [U.K.]
Tel. : [+44] 020 - 8902 0993
e.mail :
vipoolkalyani.opinion@btinternet.com

ભારત માટે લવાજમ ભરવાનું ઠેકાણું

Villa Bellevue, 30, Avantikabai Gokhale
Street, Opera House, MUMBAI - 400 004
Tel. : [022] 2386 2843
e.mail : bharti_parekh@hotmail.com
સંપર્ક : ભારતીબહેન પારેખ

માત્ર ભારતમાંના ગ્રાહકોએ જ, ફક્ત Rs. 2,000ની રકમ,

Vipool Kalyaniને નામે લખી મોકલવી

ગ્રાહક પત્રિકા :

Name :
Address :
Post Code :
Telephone :
e.mail :
Subscription : £27.08 / £43.33
Date :

શકતો હતો. તેને સારું શિક્ષણ જે મળ્યું હોત, તો તે વધુ સારી રીતે વિચાર કરતો થયો હોત અને તેની સમજણ પણ વિકસી શકી હોત, આવું આવું તેણે કહ્યું.

હજમના ઘરમાં ગરીબાઈ રાસડા લેતી જ હતી. અને આ તો અહીં વારસાગત હકીકત હતી. જાણે કે ફક્ત નક્કર ખાલીખમ વિરાસત. માટીના ખોરડાના વરંડામાં ત્રણત્રણ પેઢીથી હજમની દુકાન બેસતી રહી છે. કેટલાક વળી તેને 'સલૂન' કહી મજાક કરી લેતા. અને કેટલાક તો તેથી ય આગળ વધી તેનું અપમાન કરી લઈ કહેતા : ભઈ, આ તો મરદો માટેનું 'બ્યુટી પાર્લર' છે ! તેને ભારે દુઃખ પહોંચતું. વાળ કાપવાને સારુ માત્ર એક સાદી ખુરશી તેને હતી. વળી, તેનો એક પાયો તૂટેલો હતો અને તેને દોરી વડે લટકાવી રાખ્યો હતો. આ હલબલતી ખુરશી સામેની માટીની ભીંત પર અનેક જગ્યાએ ચિરાડ પડેલો એક આયનો લટકતો હતો. કોઈક ઘરાક જ્યારે પોતાની જાતને આ અરીસામાં જોતો ત્યારે તેને તેનું બહુમુખી દર્શન થતું. બાપદાદાના વખતના એના એ જ કાતર અને અસ્ત્રા શાં ઓજારો હજુ ય કામમાં લેવાતા રહ્યાં હતાં.

આ એક જ અસ્ત્રા વડે મરદની તેમ જ પાડાની હજમત થયા કરી છે.

હવે આ પત્રકાર દોસ્ત દેખીતી રીતે જ અકળામણ અનુભવી રહ્યો હોય તેમ લાગવા માંડ્યું. પરંતુ તેનો હજમ ભાઈબંધ તો દલીલ સોતા આગળ ને આગળ વધી રહ્યો હતો. તે પોતાની દુકાન સજાવી શકતો નહોતો, નવા અસ્ત્રા અને કાતર વસાવી શકતો નહોતો. નવું રાચરચીવું આણી શકતો નહોતો. નવો આયનો ય જડી શકતો નહોતો. આ બધાં માટે પૈસા જોઈએ. તેના દાદા, તેના બાપા અને હવે તે ખુદ આને સારુ ક્યાંથી પણ નાણાં ગીરવે લઈ શકે તેમ હતા જ નહીં. બંધી જ જગ્યાએ લોકો વળતર માગતા હતા. ટૂંકામાં, દરેકને કટકી જોઈતી હતી. કેટલીક બેન્ક પૂરી રકમ આપવા તૈયાર હતી, પણ તેને સારુ તમારે દલાલ રાખવો પડે અને દલાલ વગર પૈસે તો કામ કરતો નથી. તેને દલાલીના પૈસા આપવા કઈ રીતે ?

હકીકતમાં, જગતમાં દરેક જગ્યાએ દરેક માણસ પૈસાની માગણી કરે છે. ભાઈબંધ પત્રકારને તે પૂછી રહ્યો હતો કે આમાં તેને દેખાય છે કોઈ રસ્તો ? ગરીબને કોઈ પૈસા ધીરજું નહીં. તે કઈ રીતે પૈસાવાન બની શકે ? વળી, છેલ્લા દાયકા દરમિયાન, ગરીબો સામે એક બીજું સંકટ આવી પડ્યું હતું. બધા કહેતા હતા કે હવે સરકાર શિક્ષણ અને તબીબી સેવાઓમાંથી ખસી રહી છે. તગડી ફી લેતા લેતા ખાનગી તવંગરી હવે પૈસો બનાવવામાં પડી છે.

આ ગામઠી હજમ, આથીસ્તો, કહેતો હતો : તેના પોતરાઓ આમ બે પૈસે સુખી થાય તેમ હવે તો લગીર દેખાતું જ નથી, કેમ કે તેમનાં માવતરને તો નાણાં જોવાનાં ય મળે તેમ લાગતું નથી. આવું તબીબી ક્ષેત્રે ય છે. હવે તો કેટલાક રસ્તાઓ પર જવાને સારુ પણ દાણના પૈસા ચૂકવવા આરો આપ્યો છે.

અને તે પછી તો જાણે કે રોકેટમારો જ થયો. આ બંધી સગવડો માટે નિર્ધન જનતા પૈસા ક્યાંથી લાવશે ? તેના કહેવા મુજબ તો આ ગરીબ તરફી નીતિરીતિ પછી તો ગરીબની હાલત ભારે કફોડી બની બેઠી છે.

હજમને ખબર ય નહોતી કે અનેક વરસો પહેલાં, એક અર્થશાસ્ત્રીએ ઊભા કરેલા સવાલોની ભાષા તે ય હવે વાપરી રહ્યો હતો. પશ્ચિમ બંગાળના એક વેળાના નાણાં પ્રધાન ડૉ. અશોક મિત્રાની સમજણ જાણે કે તેનામાં ઊગી નીકળતી અનુભવાતી હતી. આ બજારુ નાણાંતંત્ર બરાબર છે, પરંતુ જે લોકો આ બજારમાં લગીરે આવરાયા નથી તેમનું શું, તેમ એ પૂછી રહ્યા હતા.

અને પછી અનિયંત્રિતપણે શસ્ત્રો જાણે કે ફૂંકાતા રહ્યાં ન હોય તેવો અનુભવ થવા લાગ્યો. જે બધા રાજકારણીઓ છાપરે ચડીને પોકારતા રહેતા હોય કે તે દરેક ગરીબ જનતા માટે કામ કરી રહ્યા છે, તો પછી, અનાજના, કઠોળના, શાકભાજીના અને બીજા રોજ-બ-રોજની નાનીમોટી સામગ્રીઓના ભાવતાલ કેમ આસમાને જાય છે ? તે ભાવો કેમ નીચે આવતા નથી ? અને છતાં ય સત્તાવાળાઓ તો પોકારી પોકારીને કીધા કરે છે : મહેંગાઈ કમ હો રહી હૈ ! અને પછી, તેણે બોમ્બધડાકો કર્યો : આ રાજકીય પક્ષો કહે છે કાંઈક અને પછી કરે છે કાંઈક બીજું, ખરું ને ? તેમના ચાવવાના અને દેખાડવાના એમ બંને નોખા નોખા દાંત છે !

બીજી રીતે કહેવું હોય તો, ચૂંટણીઓમાં જીતની બાજી લગાવવાને સારુ તે લોકો ગરીબને સોગઈ બનાવી રમી તો નથી રહ્યા ને ? અને એક વખત ચૂંટાયા પછી, તેમની હાલત વધુ વાણસતી રહે તે રીતે પોતાને મળેલા મતાધિકાર આદેશને રાજકારણીઓ વટાવી તો રહ્યા નથી ને ? આમ ગરીબી ક્યાં હટે ? ગરીબો જ ફૂંકાઈ જાય ને ?

અતિથિ પત્રકારને માથે ભાર મૂકાયો હોય તેમ તે વજન અનુભવતા રહ્યા. તેને પસીનો સાવ જ વછૂટી રહ્યો હતો.

અને પછી જાણે કે આણુબોમ્બના ધડાકા જ જોઈ લો ! આપણે જેને ગામડિયો લેખીએ છીએ તે આ હજમ પૂછી રહ્યો હતો : આ તમારા જેવા ખમતીધર લોક બહુમતીમાં છે કે પછી અમારા જેવા ગરીબ લોક ?

આ અકર્મી લડિયો માંડ માંડ બોલી શક્યો : આ ગરીબ લોકો જ બહુમતીમાં છે.

હવે અચરજ પામવાનો વારો આ હજમ જણનો હતો. તેનો અવાજ હવે ધૂજી રહ્યો હતો, તે તરડાઈ રહ્યો હતો. અત્યાર લગી આઝાદીનાં ફળ આ સંચિતોએ ખાધા છે. આ વંચિતો જ જે મોટી સંખ્યામાં હોય, તો આપણા આ પ્રજાસત્તાકમાં આ ઊલટાસૂલટું તંત્રવ્યવસ્થાવાળું શાસન તેઓ કેમ ચલાવી લે છે ?

શા માટે ? શા માટે ? શા માટે ?

આનો તે શો ઉકેલ હોય ?

આ મુલાકાતી પત્રકારની બોબડી જ હવે સાવ બંધ થઈ ગઈ હતી.

આ વાતચીતમાં લાંબું ખેંચાયા વગર, તેની સામે એક જ માર્ગ બાકી રહ્યો હતો. હકીકતમાંથી સરકી જઈને બીજી દુનિયામાં જતા રહેવા સિવાય તેની સામે હવે કોઈ જ ચારો રહ્યો હતો જ નહીં.

અને તે ત્યાંથી નાઠો.

Tushar Bhatt <btusharster@gmail.com>

(મૂળ અંગ્રેજી પરથી ગુજરાતીમાં રૂપાંતર : વિપુલ કલ્યાણી)

‘ગમે તો સ્વીકારે ગત સમય કેરા સ્મરણમાં !’

જેત જેતામાં હવે તેને ય આશરે ત્રણેક દાયકાઓ થવામાં છે. ‘ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી’ની બીજી ભાષા-સાહિત્ય પરિષદની, લેસ્ટર ખાતે, વ્યવસ્થાના તે દિવસો હતા. ઝામ્બિયાથી આ મુલકે તેવાકમાં જ સ્થાયી થવા આવેલા ચંદુભાઈ મટાણીના વડપણમાં, સ્થાનિક સ્તરે, સ્વાગત સમિતિની રચના કરવામાં આવી હતી. લેસ્ટરના બેલગ્રેવ રોડ અને મેલ્ટન રોડના લગભગ ચોખંભિ ત્યારે તેમની દુકાન હતી, તેવું સાંભરણ છે. તેમની દુકાને, તેમના ઘરે પણ, આ અંગેની નિયમિત બેઠકો થતી અને તે દરેકમાં ભાગ લેવા લંડનથી આવરોજવરો રહેતો. તેવા તેવા દિવસોથી જ જાણે કે એમનું વ્યક્તિત્વ સતત આકર્ષનું રહ્યું છે; અને હવે તે સંબંધ વિસ્તરીને અંગત મૈત્રીમાં ય ફેરવાઈ ગયો છે. ‘પૂર્વાવાપ’ના કવિ મણિશંકર રતજી ભટ્ટ ‘કાન્ત’, સખા બળવંતરાય કલ્યાણરાય ઠાકોરને ઉદ્દેશીને, ગાય છે તેમ, ચંદુભાઈને ય ઉદ્દેશવાનું, આથીસ્તો, મન છે :

ક્યો તારી સાથે, પ્રિયતમ સખે સૌમ્ય વચનાં
સવારોને જેતો વિકસિત થતાં શૈલશિખરે;
અને કુંજે કુંજે શ્રવણ કરતો ઘાસ પરના
મયૂરોની કેકા ધ્વનિત ધસતી જ્યાં ગગનમાં !

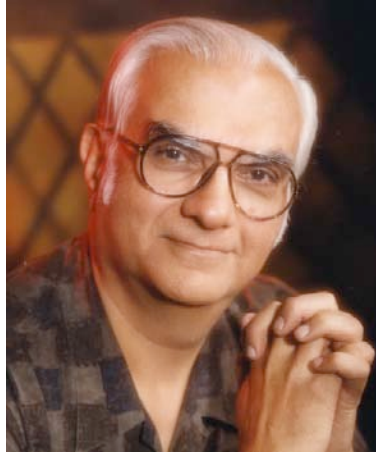
..... અને આટઆટલાં વરસોની આ સહિયારી યાત્રાના દરેક પડાવે જેતો રહ્યો છું : સંગીત પ્રત્યેની એમની લગની; સાહિત્ય માટેની રસિક અભિરુચિ; પારાવાર વાંચન; જાહેર જીવન માટેના કેટલાક આદર્શો; સંસ્થાસંચાલનની મથામણ; પ્રકૃતિએ વિવેક બૃહસ્પતિ; મધમીઠી પરોણાગત; મૈત્રીમાં સતત કૃષ્ણનો ભાવ; - અને આમ, આવી આવી આ યાદી પણ ક્ષિતિજ વિસ્તરી શકે છે.

ચંદુભાઈએ ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી સાથેનો સંપર્ક જેમ જીવંત રાક્યો છે, તેમ, આ પાસ, ગીતસંગીતના પ્રસારણ માટે દાયકાઓથી અગ્રગામી સંસ્થા તરીકે જેની નામના બંધાઈ છે તે તેમની ‘શ્રુતિ આર્ટ્સ’ સાથેની ધનિષ્ઠતા મેં સ્વાભાવિક કેળવી જાણી છે. વળી, આરંભથી એમણે “ઓપિનિયન” સંગાથે ફક્ત તંતુ જેડી જ નથી રાખ્યો, અનેકોના તાર પણ સાંધી આપ્યા છે. આજ સુધીનો અનુભવ કહે છે કે તે સરેરાશ એક ઉમદા વાચક નીવડ્યા છે.

આમ જેઈએ તો ચંદ્રસિદ્ધ ગોરધનદાસ મટાણી માંડવી(કચ્છ)નું સંતાન. અને માંડવીને ય પોતીકો પોરસાવતો ઈતિહાસ છે. રુકમાવતી નદીને કાંઠે, દરિયા કિનારે, વિસ્તરેલા આ માંડવી નગરને આશરે ચારસો સાલનો ધબકતો ઈતિહાસ વીંટળાયો પડ્યો છે. વળી, લગભગ ૧૮મી સદીથી અહીંનું બંદર દેશાવરી વહાણવટા ક્ષેત્રે ધબકતું આવ્યું છે. હિંદી મહાસાગરને આરોવરે પલોંક લગાવી જમેલા, દૂરસુદૂરના અનેક દેશો સાથે, તેને આથી નિજી સંબંધ બંધાયો હતો. આવા કોઈક તબક્કે, આપણા ચંદુભાઈ મટાણીએ આફ્રિકાની વાટ લીધી. કહે છે કે પહેલા તે મોઝામ્બિક ગયા. તે દિવસોમાં ત્યાં તેમના મોટાભાઈ હતા. તેમની પાસે બેરા બંદરી નગરમાં ચંદુભાઈએ બેંક મહિલાઓ આનંદમોજમાં વિતાવ્યા હશે. અને પછી, તત્કાલીન ન્યાસલેન્ડના પાટનગર બ્લાન્ટાયરમાં, નસીબને પલોટવા રહ્યા. મલાવી તરીકે ઓળખાતા આ મુલકમાં, ચંદુભાઈએ બેંક વરસ નોકરી કરી હશે. અને પછી, તેમની યુવાનીનો ઘોડો થનગનવા માંડ્યો; અને તેમણે, કોઈક ભાતીગળ પળે, ઘોડાને પલાણી, ત્યારના ઉત્તર રહોડેશિયાની (હાલના ઝામ્બિયાની) વાટ પકડી. આ સાહસ હતું અને તેમાં એ કામયાબ રહ્યા.

ત્યાં ચંદુભાઈની ક્ષિતિજ ધીમે ધીમે વિસ્તરતી ચાલી. મુફ્લીરા ગામે જમાવટ કરી. વેપારવાણજનો જેમ પથારો જમ્યો તેમ તેમની ખુદની પાકટતા ય નીખરતી ચાલી. પોતાના અંતરમનમાં પડેલા સંસ્કારને કારણે, ફોટો ક્સબ પણ ખીલવ્યો. ગળું અને કંઠ પણ સોફ્ટ્લા. સંગીતમાં ઊંડો રસ. ખૂબ સાંભળે. સમજે. હિન્દી ફિલ્મજગતના ગાયક મૂકેશના ભારે ચાહક. પરિણામે, ચંદુભાઈ મજલિસ જમાવે અને મૂકેશે ગાયેલાં એકમેકથી ચડિયાતાં ગીતોની હૂબહૂ જમાવટ કરે. બીજી પા, સ્વામી કૃષ્ણાનંદ સરસ્વતીની આવનજવન અને એમનો ઊંડો પાસ લાગ્યો; તેમ આપણા શિરમોર ગાયક પુરુષોત્તમ ઉપાધ્યાયના સંગીત પ્રવાસનો ય રંગ લાગ્યો. આ બંધું સ્વાભાવિકપણે એમના પાયામાં ધરબાયું છે. સુગમ સંગીતને ક્ષેત્રે, જેમનાં એકમેકથી ચડિયાતાં કામોના ચોમેર આજે સિક્કા પડે છે, તેવા આ ચંદુભાઈ મટાણીની ભેરુબંધી, ગોવિંદભાઈ પટેલ સંગાથે સન ૧૯૫૫થી બંધાઈ. એક પેટી વગાડે, બીજા તબલા પર સંગત કરે અને છતાં, પાછા, બંને ગાય - ગીતો, રાસ, ભજનો, અને ઘણુંબધું. સંગીત સંગે, ઝામ્બિયામાં અને વિલાયતમાં, આ બેલડાએ એક વાતાવરણ ઊભું કર્યું, સમાજ ઊભો કર્યો. બીજી પાસ, વિલાયતમાં લેસ્ટરથી, ‘શ્રુતિ આર્ટ્સ’ની રચના વાટે ચંદુભાઈ મટાણીએ તો કમાવ કરી જાણી છે.

વિલાયતમાંના આ ત્રણ દાયકાઓ દરમિયાન, ‘શ્રુતિ આર્ટ્સ’ સંસ્થાનો વિકાસ, ચંદુભાઈની રાહબારીમાં, કૂદકે અને ભૂસકે જમ્યો છે. દર વર્ષે થતી રહેલી તેની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા જ આ વ્યાપ સહજ દેખાઈ આવે છે. વળી, ‘સોના રૂપા’ વાટે, ગીત-સંગીતની ક્ષિતિજ હવે ખંડખંડે વિસ્તરી છે. ‘સોના રૂપા’ હેઠળ વિધવિધ પ્રકારનાં સંગીતની ઓડિયો કસેટ, ડી.વી.ડી. તેમ જ સી.ડી.નું નિર્માણ થયું છે. આ આખી યાદી નજરે પડે ત્યારે જ તેની સભરતા સમજાય. જેનારને આ કામમાં સમજણ અને દૂરંદેશી આરોપાયેલી જેવા સાંપડે. આ સમૂળા પ્રકલ્પમાં, હવે, પુત્ર હેમન્ટ મટાણીની આગેવાની ભળી છે. તેમણે પૂરી નિષ્ઠા સાથે સંગીતનું સરસ અને સફળ પ્રસારણ તથા વિસ્તરણ કર્યું છે. આ આખી ઝુંબેશ, ચંદુભાઈની લાંબા ગાળાની

ચંદુભાઈ મટાણી

કામગીરીને બહું ગૌરવ બક્ષ્યું છે. મુંબઈના ‘ટાઈમ્સ’ જૂથે, મહાનગરી મુંબઈમાં તથા ભારતમાં ય ‘સોના રૂપા’ વાટે તૈયાર કરેલી આવી આવી સંગીત સામગ્રીઓ મેળવી શકાય તેવી વ્યવસ્થા કરી છે. તે ખુદ એક મોટી હરણફાળ છે. સુરેશ દલાલ, આસિત દેસાઈ, હેમાંગિની દેસાઈ શાં મિત્રોની ય હૂંક તેમને રહી છે.

આટઆટલાં વરસોનું એમનું આ તપ, હવે, ડાયસ્પોરિક ગુજરાતી જનજીવનના ઈતિહાસનું એક સોનેરી પૃષ્ઠ બની બેઠું છે. ચંદુભાઈ મટાણીનું આદિમ સ્વરૂપ ખીલતું રહ્યું હોવાનું અનુભવાનું જોયુંજાણ્યું છે. દીકરો હેમન્ટ તબલા પરે સરસ સંગતિ આપે છે. દીકરી સાધનાનો કંઠ યુગલગીતોમાં સામેલ રહે છે. પુત્ર હેમન્ટભાઈની બંને દીકરીઓ - શેફાલી તથા નેહાલીને પલોટવામાં ચંદુભાઈએ કમાવ કરી છે. કેટલી ય મજલિસોમાં, આ બંને પૌત્રીઓને દાદાજીને ગાયકીમાં સક્રિય સંગતિ આપતાં ભાળી છે. પોતાનાં ત્રીજા સંતાન, સાધનાબહેનના ચિરંજીવ રોહનને પણ ચંદુભાઈએ ગીતસંગીતની મજલિસમાં ક્યારેક સામેલ કરવાનું રાખ્યું છે. આવી ઘટનામાં કોઈને પોત્રીઓ - દોહિત્ર માટેનો મમત કદાચ લાગે; પણ ના, એ એમ નથી. હકીકતે, ગુજરાતી સંગીતની જીવાદોરી, એમણે એમના પછીની, પહેલી શું, બીજી પેઢી સુધી, ખેંચી આપી છે. આ સ્પષ્ટપણે વર્તાય છે. આ મટાણી ઘરાણાની બરકત છે.

વિલાયતસ્થિત, ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમીની આઠમી ભાષા - સાહિત્ય પરિષદ, ગયે મહિને, ત્રીજી અને ચોથીએ, દક્ષિણ ઈંગલેન્ડના કોચડન મુકામે, 'પોપટલાલ જરીવાળા નગર'માં બેઠી હતી. તે અવસરે રજૂ થયેલું, ચારમાંની ત્રીજી બેઠકનું આ મુખ્ય વ્યાખ્યાન અહીં સદ્ભાવે લઈએ છીએ. : તંત્રી

ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમીની આઠમી 'ભાષા સાહિત્ય પરિષદ'ની આ ત્રીજી બેઠકમાં, 'નારી સંવેદના અને ઉત્થાન' અંગે બોલવાનું આમંત્રણ મળ્યું ત્યારથી, નારીસંવેદના વિષે વિચારવાની, વિચારેલું વાગોળવાની તક સાંપડી છે. વિષયનું ફલક વિસ્તૃત છે, વિશાળ છે અને સંવેદનાનાં ક્યાં પાસાને સ્પર્શવું અને વાત કરવી એ મનોમંથનમાંથી પસાર થયા બાદ, આખરે, મારા જ કાર્યક્ષેત્રના અનુભવો આધારિત, અછડતી વાત કરવાનું પાકું કર્યું.

બીજી એક બીજી સ્પષ્ટતા ય કરવી જરૂરી છે : હું સમાજશાસ્ત્ર [sociology]ની જાણકાર નથી. વળી, કોઈ ઊંડા સંશોધન બાદ પણ આ નિબંધ અહેવાલ તૈયાર કરાયો નથી. હા, એક વાત ખરી છે : અહીં છેડેલાં કેટલાક પ્રશ્નો વિષે સંશોધન કરવા આ ક્ષેત્રના વિદ્યાર્થીઓને સામગ્રી મળી શકે ખરી. મૂળ તો હકીકતને જે તે સ્વરૂપે, રજૂ કરવાનો હું પ્રયાસ કરવાની છું. અંગત અભિપ્રાયોને બાકાત રાખવાની, આર્થીસ્તો, હું કોશિશ કરીશ.

ચાલો, આઝું મોણ નાખ્યાં વગર, આ વિષયની જ માંડણી જ કરીએ. આરંભે, ગુજરાતી ડાયસ્પોરા વિષે પ્રસ્તાવના બાંધી લઈએ. આમ સ્ત્રીઓની - મારા અને તમારા જેવી નારીઓની - સંવેદનાની રજૂઆત કરીશ. છેલ્લે, આ વિષય બાબત ઊઠતા સવાલોની રજૂઆત કરવાની રાખીશ.

ઓગણીસમી સદીના અંત ભાગમાં અને વીસમી સદીની શરૂઆતમાં, ગુજરાતના ઘણા ભાગોમાં, ખાસ કરીને કરછ અને કાઠિયાવાડથી, ગુજરાતીઓએ આફ્રિકા સમેતના વિસ્તારો ભણી સ્થળાંતર કર્યું.

આ સ્થળાંતરના કારણોની ખૂબ સ-રસ માંડણી દાઉદભાઈ ઘાંચીએ, અમદાવાદ ખાતે ગયા જન્યુઆરીમાં યોજાયેલા ડાયસ્પોરા અંગેના અકાદમીના એક પરિસંવાદમાં કરી હતી. ઘાંચી સાહેબે જણાવ્યા મુજબ, આર્થિક (ગરીબી),

પત્ની કુમુદબહેને, પુત્ર હેમન્ટ અને પુત્રવધૂ પ્રીતિએ, પુત્રીઓ - દીના અને સાધનાએ પણ ચંદુભાઈના ગોવર્ધનને ઊંચકવામાં ડાંગનો સતત અને સજ્જડ હુંકેટકો દીધા કર્યો છે. માંડવીના આ નબીરાએ બેરા, બ્લાન્ડાયર, મુફ્લીરા અને લેસ્ટર મુકામે થાણા જમાવ્યા, અને આ દરેક થાણે, એમનો ગઢ મજબૂત બનતો જ ચાલ્યો છે.

ચંદુભાઈના મતે, આ પંચોતેરની મજલમાં, તેમને ત્રેવડો સંતોષ રહ્યો છે. ત્રણ ત્રણ પેઢી વિસ્તરેલો તેમનો પરિવાર સુદૃઢપણે સંયુક્ત રહ્યો છે. છેલ્લાં દશ વર્ષ દરમિયાન, કુમુદબહેનની માંદગી વેળા હેમન્ટ, પ્રીતિ તથા પરિવારનાં અપાર હૂંફ અને સાથ મળ્યાં છે. સંયુક્ત કુટુંબની આ દેણગીને તે પરમકૃપાળુની પ્રસાદી લેખે છે. વળી, પોતાને તંદુરસ્ત આયાખું મળી શક્યું છે તેનો ય તેમને પારાવાર આનંદ છે. હજુ પણ ભરપૂરપણે ગાઈ શકાય છે, તેથી સંતોષ છે તેમ પણ ચંદુભાઈ કહેતા રહે છે. આટલું કમ હોય તેમ, વિલાયતમાં, આફ્રિકામાં તેમ જ ભારતમાં બહોળું મિત્રવર્તુળ ઊભું થઈ શક્યું છે, તેને ચંદુભાઈ જીવનની મોટી કમાણી ગણે છે. આર્થીસ્તો, કુદરત પ્રત્યે તે ઓશિંગાણભાવ વ્યક્ત કરી જ લે છે.

ચંદુભાઈ મટાણીનું આ સાલ અમૃતપર્વ છે. ગઈ ૩૧મી મે ૨૦૦૮ના રોજ એમને ૭૫મું બેઠું છે. ગુજરાતી ગીતસંગીતના જ ફક્ત નહીં, ભારતીય ગીતસંગીતના પણ એ પરચમધારી છે. આ ક્ષેત્રે એ કર્મશીલ પૂરવાર થયા છે અને એમનામાં આપણા એક અગ્રસૂરિ તરીકેના ય અનેક લક્ષણો ફૂટ્યા છે. આવા એક 'પાંજી માળુ'નો, અંગત અંગત, મધમીઠો પરિચય છે. તેનું સદા ય ગૌરવ છે. આવા ચંદુભાઈને ઘણી ખમ્મા. એમને સદા ય જૂહારપટોળાં હજી.

- વિપુલ કલ્યાણી

e.mail : vipoolkalyani.opinion@btinternet.com

રાજકીય (કુલ ૫૬૦ રજવાડાંમાંથી ૨૪૦ રજવાડાં તો કાઠિયાવાડમાં જ હતાં) તેમ જ ethnic (કોમી - અવસ્થા - જ્ઞાતિવાદ) કારણોસર લોકોએ ગુજરાતમાંથી પૂર્વ આફ્રિકા સ્થળાંતર કર્યું હતું. ત્યાં જઈને ધંધા - રોજગારમાં ઠરીઠામ થયા બાદ, દેશમાં જઈને પરણી, પત્ની લઈ આવતાં. આપણી ઘણી ખરી અત્યારની વડિલ બહેનો, આ રીતે ૧૫-૧૬ વર્ષની ઉંમરે પરણીને પૂર્વ આફ્રિકા પહોંચી અને ત્યાં સંસાર માંડ્યો. આમ બહેનોનાં સ્થળાંતર માટે મુખ્યત્વે લગ્ન જ કારણભૂત હતું. પોતાની કારકિર્દી [career] બનાવવા માટે સ્થળાંતર કર્યું હોય તેવા દાખલાઓ નોંધણી માટે જૂજ જ રહ્યા છે.

વીસમી સદીના મધ્ય ભાગથી (૧૯૫૦ના દાયકાથી) માંડીને, ખાસ કરીને, ૧૯૬૦ અને ૧૯૭૦ના દાયકામાં, ઘણા ખરા ભારતીયોએ પૂર્વ આફ્રિકાથી તેમ જ અમુકતમુક ભારતથી, યુનાઈટેડ કિંગડમમાં સ્થળાંતર કર્યું. આમ, ભારતીય ઉપખંડમાંથી આવેલા આપણા લોકો, મહાનગર લંડનનાં પરાંઓમાં તેમ જ વેસ્ટ મિડલેન્ડ્સ, લેન્કેશર તથા વેસ્ટ યોર્કશર જઈ વસ્યાં.

ડાયસ્પોરિક સ્ત્રીઓની સંવેદના અને અનુભવો વિષયક ઠીકઠીક ચર્ચા, હાલમાં, અમદાવાદમાં યોજાઈ ગયેલા, ૧૦-૧૧ જન્યુઆરી ૨૦૦૮ના અવસરે કરવામાં આવી હતી. ઈલાબહેન પાઠકે આ વિષે તેમને થયેલા અનુભવો વિષે વિગતે વાત કરી હતી. તે જ અવસરે મકરન્દભાઈ અને શિરિનબહેન મહેતા વિખિત 'બ્રિટનમાં ગુજરાતી ડાયસ્પોરા : ઐતિહાસિક અને સાંપ્રત પ્રવાહો' નામે પુસ્તકનું જાહેર લોકાર્પણ થયું. તેમાં પણ ગુજરાતી બહેનોના વૈવિધ્યસભર અનુભવોની રજૂઆત છે. ડાયસ્પોરા વિશેની અઢળક માહિતી, વળી, હવે www.opinionmagazine.net પર ઉપલબ્ધ થઈ છે. સાહિત્યની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો ડાયસ્પોરિક સાહિત્યકારોએ - ભદ્રા વડગામા, કુસુમ પોપટ, વલ્લભ નાંઢા, વિનય કવિએ - નવલિકાઓમાં ડાયસ્પોરિક ગુજરાતી નારીસંવેદનને અનેક રીતે ઉપસાવ્યું છે. ઈલા આરબ મહેતાની નવલકથા 'ધ ન્યુ લાઈફ્'માં આ વિષયનું ખૂબ જ માવજતથી વિવિધ સ્તરે કલાત્મક આલેખન થયું છે. તેથી અત્યારે આનું પુનરાવર્તન કરતી નથી. ફક્ત ગુજરાતી સ્ત્રીઓ માટે જ થયેલું કોઈ સંશોધન બહુ જણાનું નથી, પરંતુ ભારતીય ઉપખંડમાંથી બ્રિટનમાં સ્થળાંતર કરેલી સ્ત્રીઓનાં પ્રશ્નો/સંવેદનાઓ વિષયક qualitative research (ગુણાત્મક સંશોધનકામ) થયેલું છે અને તેમાં ગુજરાતીભાષી બહેનોનો સમાવેશ છે.

ગોઠવેલા / બળબરીથી કરેલા લગ્ન : 'Dowry & hypergamy among the Gujarati in Britain' [1998, W Menskied 'South Asians In the Dowry Problem, New Delhi, Vistaar Publications, 163-194] પુસ્તકમાં બિસ્તવનિવાસી વિદ્વાન સમાજશાસ્ત્રી રોહિત બારોટ વિખિત 'Arranged / Forced Marriages પ્રકરણમાં ગોઠવેલા / બળબરીથી કરાયેલા લગ્ન વિશે ઉલ્લેખ છે.

રોહિત બારોટ જણાવે છે કે ભારતીય ઉપખંડમાંથી યુનાઈટેડ કિંગડમ આવેલા પરિવારો પોતાની સંસ્કૃતિ અને ભાષાની અસ્મિતાને જાળવવા સારુ પોતાની જ્ઞાતિ અને કોમમાં લગ્ન કરવા તરફ ઢળે છે. જ્યારે હકીકતમાં, ભારતમાં પરંપરાઓ અને વર્તન બદલાયુ છે, આગળ વધ્યું છે. હોમ ઓફિસ તો ત્યાં સુધી જણાવે છે કે 'બળબરીથી કરાયેલા લગ્ન' એ ડાયસ્પોરિક અનુભવનું પરિણામ / ફળશ્રુતિ છે અને તે "પારંપારિક" તો નથી જ !

ઘરેલુ અત્યાચાર [domestic violence] : બીજી વાત ઘરેલુ અત્યાચારની છે. National Society for Preventing Cruelty in Childrenના જૂન ૨૦૦૮ના એક હવાલમાં, સ્પષ્ટ જણાવાયું છે કે દક્ષિણ એશિયાઈ કોમની સ્ત્રીઓ તેમ જ બાળકોને ઘરેલુ અત્યાચારની તકલીફ સામે જોઈએ તેવો ટેકો કે મદદ મળતાં નથી !

કોઈ પણ સ્ત્રી હોય. કોઈ પણ જાતિની ભલે તે હોય, પણ તેને માટે પોતાના પર અત્યાચાર થયો છે એ વાત કરવી કપરી બને છે ! દક્ષિણ એશિયાઈ સ્ત્રીઓ માટે આ બાબત પરથી પરદો ઉઠાવવો વધારે અઘરો છે. કારણ કે જો મોઢું ખોલે તો પોતાના પરિવારનું / સમાજનું 'નેટવર્ક' હોય તેમાંથી તે બહાર

ફેકાઈ જાય છે. તેનો બહિષ્કાર કરવામાં આવે છે. ટેકો ખેંચાઈ જાય છે. તે એકલી પડી જાય છે.

‘નેશનલ સોસાયટી ફોર ધ પ્રિવેન્શન ઓફ ફૂઅલ્ટી ટુ થિલ્ડ્રન’નો અહેવાલ. અલગ સંસ્કૃતિને કારણે સર્જાતી ગેરસમજૂતિઓ પર ભાર મૂકે છે. આ અહેવાલમાં સ્પષ્ટ જણાવાયું છે કે કેટલાંય સોશિયલ વર્ક્સ માટે ચામડીનો રંગ એક મોટો અવરોધ ખડો કરે છે કારણ કે અન્ય સંસ્કૃતિ વિષે સમજ ન હોવાને કારણે આ મામલો કઈ રીતે ઉકેલવો, તેનો તેમને આછોપાતળો ય ખ્યાલ હોતો નથી. આને કારણે ઘણીવાર તેઓ અન્ય વર્ણીય મહિલાઓના કિસ્સાઓને નજરઅંદાજ કરતા હોય છે !

ઘરેલુ અત્યાચારનો પ્રશ્ન ફક્ત મહિલાઓ પૂરતો જ સીમિત નથી રહેતો. આ દઝાડતો પ્રશ્ન મહિલાઓનો અને બાળકોનો છે. પોતાની મા પર પિતા દ્વારા થતા અત્યાચારનાં મૂક સાક્ષી બની રહેલાં બાળક પર સ્વાભાવિક જ માનસિકરૂપે વિઘાતી અસર થાય છે. અને ઘણીવાર બાળપણના આ માનસિક જખમો વ્યક્તિત્વ પર કાયમી દૂઝતા વ્રણ જેવી ગંભીર અસર છોડીને જ રહે છે!

Self-harm : Rates & Precipitants : સ્વ-પીડાજનક ઈજા :
પ્રમાણ અને ઉદ્દીપનનાં કારણો : ત્રણ વર્ષ અગાઉ, ‘Annals of General Psychiatry’માં ડૉ. લુસેને તેમ જ અન્ય માનસશાસ્ત્રીઓએ દક્ષિણ એશિયાઈ મૂળની સ્ત્રીઓમાં, જાતને શારીરિક ઈજા પહોંચાડવા અંગે ચોકાવનારો અહેવાલ બહાર પાડ્યો હતો.

ડૉ. લુસેનના જણાવ્યા મુજબ, ૧૯૭૬થી ૨૦૦૬ સુધીમાં, એટલે કે છેલ્લાં ૩૦ વર્ષોમાં, યુવાન દક્ષિણ એશિયાઈ (૧૬-૨૪ વર્ષની વયની) સ્ત્રીઓમાં જાતને ઈજા પાડવાનો દર, એ જ ઉંમરની ગોરી સ્ત્રીઓ કરતાં સતત વધતો રહ્યો છે. એ માટેનાં કારણોમાં ‘અરેન્જ મેરેજ’ (ગોઠવણીનાં લગ્ન) માટેનું દબાણ, સ્ત્રી તરીકેની પરિવારની અમુકતમુક અપેક્ષાઓ, પૌર્વાત્ય અને પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિઓ વચ્ચેનો ટકરાવ, - આ બધા મુદ્દાઓને આ ગુણાત્મક સંશોધન[qualitative research]માં જવાબદાર ગણાવાયા છે ! અત્યાચાર ફક્ત શારીરિક જ નથી હોતો, ઉતારી પાડે એવું વર્તન, જબરદસ્તી, દબાણ, જાતીય અત્યાચાર - જે ઘણીવાર દેખીતો કે સમજાય એવો પણ નથી હોતો (1), આર્થિક શોષણ અને લાગણીઓ સાથે ખીલવાડ આ બધાં વર્તનને કારણે સ્ત્રી લઘુતાગ્રંથિ અનુભવે છે. પોતાની જાત પરથી વિશ્વાસ ખોઈ બેસે છે અને પોતાના પર જ જૂલમ કરવા સુધી પહોંચે છે !

આપઘાત કરવા સુધી પહોંચી જવું પડે એવો અત્યાચાર સહન કરવા પાછળ શું કારણ હશે ? મનને, અંતરબાહ્યને ખળભળાવી દે. વ્યાકુળ કરી નાખે એવી આ વાત છે ! અને માનશો, આ આપણા બ્રિટનમાં બને છે. ઉપર જણાવેલાં સંશોધનમાં બહેનોના ઈન્ટરવ્યુ દ્વારા આ કારણો પર પ્રકાશ પાડવાનો પ્રયત્ન જણાઈ આવે છે. મોટા ભાગની સ્ત્રીઓએ પોતાના પરિવારની ‘આબરુ - ઈજ્જત’[honour]ને આંચ ન આવે, એ માટે પોતે મૂંગે મોઢે ત્રાસ સહન કરી લેતી હોવાની વાત કરી હતી. આવી વાતો પરથી પરદો ઉપાડવામાં એમને ખૂબ શરમ આવતી હતી, કુટુંબની નાલેશીનો ઊંડો ભય હતો ! આ સ્ત્રીઓમાં ઘણી ભણેલી બહેનો પણ સામેલ છે. સ્વાભાવિક જ એ પ્રશ્ન જાગે કે ભણેલી, તાલીમ પામેલી સ્ત્રીઓ આ કઈ રીતે સહી લેતી હશે ? ઉપરના સંશોધનનો અભ્યાસ કરતા અમુક મુદ્દા સ્પષ્ટ તરી આવે છે.

‘અસલામતીની ભાવના’ : પોતાના પરિવારથી, પતિથી અલગ પડવાની પરિસ્થિતિ સ્ત્રી માટે સહજ કુદરતી નથી. એ ખૂબ insecure - અસલામતીની લાગણી અનુભવે છે, પછી એ ભણેલી હોય કે ન હોય. શું આ biological છે ? સ્ત્રી અને પુરુષ વચ્ચેનો મૂળભૂત તફાવત દેખાડે છે ?

બીજા મુખ્ય પ્રશ્ન પોતાનાં બાળકોનાં ભવિષ્યનો છે. પોતે છૂટી પડે, એકલી પડે, તો પોતાનાં બાળકોનું શું થશે ? એમને કેમ કરીને મોટાં કરશે ? પિતાની, પરિવારની છત્રછાયા, ચાલી જાય તો તેમનું શું થશે ? - જેવા પ્રશ્નો છે.

ત્રીજા મુદ્દો છે - ‘સમાજ’નો, સમાજ શું કહેશે ? કેવું લાગશે, લોકોની નજરનો સામનો કરી કરીને કેમ કરી જીવાશે ?

આવા પ્રશ્નનોમાં અટવાતી મુંઝારો અનુભવતી સ્ત્રીઓ ‘આંખ આડા કાન’ કરી લેતી હોય છે. મોઢું બંધ રાખીને ચૂપચાપ સહન કરી લેતી હોય છે.

સહનશીલતા : ગુણ કે આત્મશોષણ : ‘નારી’ તો સહિષ્ણુતાની દેવી, એમ આપણામાં કહેવાયું છે. સહનશીલતા અને ત્યાગની મૂર્તિ તરીકે સ્ત્રીની પ્રતિમાને ખૂબ ઊંચા સ્થાને પરંપરાથી બેસાડવામાં આવી છે. જાહેરમાં સ્ત્રીના આ અદ્વિતીય ગુણને બીરદાવવામાં આવ્યો છે. કદી આ વિષે જરીપુરાણા ખ્યાલોને ખંખેરીને, નવેસરથી વિચાર્યું છે ખરું ? શું આપણે સાચે જ અમાપ સહનશીલતાનો અદ્ભુત ગુણ ધરાવતી દેવી છીએ ? શું સાચે જ આવડો મોટો ગુણ / આવડી લાયકાત આપણામાં છે ખરી ? તો તો આપણે સંતની કોટિમાં ગણાઈએ, નહીં ? હકીકત તો એ છે કે આપણે બીજા કોઈની જેમ સામાન્ય માનવીઓ છીએ. દુઃખ, દર્દ, પીડા, અહંકારને ઠોકર પહોંચવી, ઈર્ષા થવી, - આવા ભાવો અન્ય કોઈની જેમ આપણામાં ય છે જ ! કદાચ ‘સહન કરવું એ ય છે એક લઘાણું’ના ઓઠા હેઠળ, આપણે આપણી જાતને છેતરી રહ્યાં છીએ. આત્મવંચના કરી રહ્યા છીએ ! કોઈના અયોગ્ય વર્તનથી આપણને પણ માઠું લાગે છે, ઈજા ય થાય છે, દિલ પણ બળે છે ! દૂભાયેલી લાગણીઓની આ બળતરા અંતરમાં ક્યાં ને ક્યાં કુંકિત થઈને એ વ્રણ ઝમતો રાખે છે. વર્ષોનાં વર્ષો સુધી જમા થયેલી આ emotional acidity (ભાવનાઓની બળતરા) ક્યારેક વર્ષો પછી કોઈકને કોઈક શારીરિક તકલીફરૂપે દેખા દે છે ! ‘Gastric ulcer’(હોજરીમાંનાં ચાંદાં) થવાનાં કારણો પાછળ વર્ષોની સાંચત થયેલી અવમાનના, અવહેલનાની પીડા જવાબદાર હોઈ શકે !

એશિયન સ્ત્રીઓ ૨૮% ઓછી આવક રળે છે ! ઓક્ટોબર ૨૦૦૬માં, એટલે ત્રણ વર્ષ પહેલાં, એસેક્સ યુનિવર્સિટીની ‘ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ફોર સોશિયલ એન્ડ એકોનોમિક રિસર્ચ’ દ્વારા ‘ઈક્વલ ઓપરચ્યુનિટીસ કમિશન’ માટે એક અહેવાલ તૈયાર કરવામાં આવેલો. આ અહેવાલ મુજબ, ગોરા કરતાં કાળા પુરુષોને ઓછો પગાર મળે છે અને કાળી તેમ જ એશિયન મૂળની સ્ત્રીઓ સૌથી ઓછું કમાય છે - કેટલીક, ગોરી સ્ત્રીઓ કરતાં ૨૮% ઓછું તે કમાય છે !

આ અહેવાલ પર પોતાનો અભિપ્રાય આપતા, ‘બ્રિટિશ બ્રોડકાસ્ટીંગ કોરપોરેશન’ના રિવાયટી શૉ - ‘ધ એપ્રેન્ટિસ’ દ્વારા, દેશ ભરમાં જાણીતી બનેલી સાયરાખાને જણાવ્યું હતું કે ‘મેં હંમેશાં બ્લ્યુ ચીપ કમ્પનીસમાં કામ કરવાની નેમ રાખી છે. જેથી હું વ્યવસ્થિત તાલીમ પામી શકું અને મારી કારકિર્દીમાં એક પછી એક શિખરો સર કરી શકું.’ સાયરાએ ઉઠાવેલો મુદ્દો વિચારવા જેવો છે. એ કહે છે કે કોઈ ઈન્ટરવ્યુમાં હું નાકામિયાબ રહું તો હું એમ નથી માની લેતી કે હું એશિયન કે મુસ્લિમ છું એ કારણે આ જોબમાં મને રિજેક્ટ કરવામાં આવી ! પોતાના રંગ પરનો, જાત પ્રત્યેનો પૂર્વગ્રહ આપણાં કામમાં, કારકિર્દીમાં અવરોધ કરનારો બની રહે છે. બીજું એક કારણ, એશિયન સ્ત્રીઓ માટે ‘રોલ મોડલ’ ન હોવાનું છે. આને લીધે ઘણી ખરી સ્ત્રીઓ કોઈ પણ જાતની પદ્ધતિસરની તાલીમ લીધા વિના, કુટુંબના ધંધામાં જોડાઈ જાય છે, જ્યાં વિકસવાની તક ખૂબ ઓછી કે મર્યાદિત હોય છે. કોઈક વાર તેઓ પોતાનો ધંધો શરૂ કરી દે છે. પણ તે કેમ કરવો એ વિષેની યોગ્ય તાલીમ, સફળતા માટે અનિવાર્ય છે !

આમ ‘રોલ મોડલ્સ’ને આગળ લાવવાની, પ્રોત્સાહન આપવાની જરૂર છે. એવી એશિયન સ્ત્રીઓ છે જ કે જેમણે અનેક અવરોધો, વિસંગતિઓ વચ્ચેથી પણ પોતાનો માર્ગ શોધીને નવી કેડી કંડારી છે, ચીલો ચાતર્યો છે !

રોલ મોડલ્સ તરીકે જેમને આગળ કરી શકાય એવી અનેક નારીઓનાં ઉદાહરણો આપણી સમક્ષ છે. આપણે અગાઉ એશિયાઈ મૂળની મહિલાઓને અનુભવવા પડતા ભેદભાવની વાત કરી હતી. ફક્ત એશિયાઈ મૂળના ‘લેબલ’ હેઠળ આપણા બધાનો ક્વચિત સમાસ ન થઈ શકે. અંગ્રેજીમાં આ માટે ‘heterogeneity’ (એકતામાં વિવિધતા) શબ્દ પ્રયોજાય છે. દક્ષિણ એશિયાઈ મૂળ હેઠળ અનેક નાની મોટી ધારાઓનો સમાવેશ થાય છે. ગુજરાતી, પંજાબી, તમિળ, બાંગલાદેશી, પાકિસ્તાની ! અરે ! ફક્ત ગુજરાતીઓમાં જ કેટકેટલા નાના મોટા સમૂહો છે ! આ દરેક સમૂહ પોતે જે ભૂમિના પર્યાવરણનો ભાગ છે તે, સંસ્કૃતિ, શારીરિક બાંધો, દેખાવ, ભાષા, ધર્મ અને સામાજિક તેમ જ

ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમીની ત્રિશતિ ઉજવણીના ભાગરૂપ, અમદાવાદ ખાતે, ૧૧.૦૧.૨૦૦૮ ને રવિવારે યોજાયેલા પરિસંવાદમાંની ત્રીજી બેઠકમાંનું આ પ્રવચન, અહીં, સદ્ભાવસહ સાદર લઈએ છીએ. : તંત્રી

૧૧ માર્ચ ૨૦૦૦. ક્યૂંક એવું મનગમતું પામ્યા પછી ફાટ ફાટ થતો હું આશ્રમ રોડ, ટેક ઓફની સ્પીડમાં, વટાવું છું. એક એવી વાત જે ન કોઈને કહેવાય કે ન કહ્યા વિના રહેવાય. સઘળું અંતરમાં ઠાંસી ઉડવા તરું છું ત્યાં સાહિત્ય પરિષદનો ખાંચો આવતાં જ વળી જવાય છે. વળી તો ત્યારે જ જવાનું જ હતું. જુલાઈ ૨૦૦૫ની બપોરે, અનિલ વ્યાસ તબડ તબડ કરતાં સાહિત્ય આર્થિક રીતે એકમેકથી અલગ પડે છે. આપણા ગુજરાતીઓમાં જ એક દાખલો આપું. લંડનમાં રહેતા કચ્છી પરિવાર અને જૈન પરિવારની બોલવાચાલવાની, ખાવાપીવાની, સામાજિક પ્રસંગોએ પહેરવાઓઢવાની ઢબછબમાં કેટલો તફાવત છે ? એટલે કે કહેવાતી દક્ષિણ એશિયાઈ ‘એકતા’ - એક ધારામાં પણ કેટકેટલી વિવિધતા છે ! તે સૌને માટે જે ટેકો હોવો જોઈએ, બંધારણ હોવું જોઈએ, એ પણ આ વાતને ખ્યાલમાં રાખીને ઘડાવું જોઈએ. મુખ્ય પ્રવાહમાં આ વિષે વધુ જાગૃતિ આણવાની જરૂર છે.

આની સામે એ પણ ધ્યાનમાં રાખવું ઘટે કે સંસ્કૃતિ, ભાષાની જેમ સતત વહેતી રહે છે. અનેક ધારાઓ, ઝરાણાં તેમાં ભળે છે તો કંઈક અલગ દિશામાં ફેંટાય છે. Anthropology - માનવશાસ્ત્ર (જેને most scientific of all humanities & most humane of all sciences કહેવાય છે) આ વાત ખૂબ જ સુંદર રીતે સમજાવે છે. ઉપર આપેલા દાખલાને થોડો વધુ વિસ્તારીને કહું તો, બ્રિટિશ મધ્યમવર્ગીય ગુજરાતી જેન કે પંજાબી પરિવાર અને સ્થાનિક બ્રિટિશ મધ્યમવર્ગીય ગોરા પરિવારમાં આર્થિક સમાનતા હોય, તો તેને લીધે તેમનાં રહેણીકરણી, વિચારોમાં પણ સામ્ય રહે અને આ પરિવારોનાં યુવક-યુવતીઓ વચ્ચે બંધાયેલો સંબંધ વધુ સુસંગત [compatible] નીવડે તેવી શક્યતા ખરી જ ખરી. આમ, સંસ્કૃતિના સતત વહેતા સાગરમાં અનેક ધારાઓનું મિલન થતું જ રહેવાનું અને દક્ષિણ એશિયાઈ સંસ્કૃતિ તેમાં કોઈ અપવાદ નથી. દક્ષિણ એશિયાઈ સંસ્કૃતિ એક જ કુંડાળામાં બંધિયાર રહી નથી અને રહેશે નહીં. આ વાત પણ સારી રીતે સમજીને આગળ વધવાની જરૂર છે.

તો પછી, બહેનોએ, સ્ત્રીઓએ આ પ્રશ્નો માટે શું કરવું ઘટે ? અહીં થોડાક મુદ્દાઓ ચર્ચા માટે મૂકું છું :

- **પૂર્વગ્રહનો ત્યાગ :** પોતે કઈ જાતિ, રંગની છે, તે ભેદભાવ, પોતાના મનમાંથી ત્યાગીને, લઘુતાગ્રંથિ છોડીને આત્મવિશ્વાસ કેળવવો.
- **આર્થિક અને માનસિક સ્વતંત્રતા** એ તો અનિવાર્ય છે ! અસલામતી, લઘુતાગ્રંથિ, પરાવલંબન જેવા નકારાત્મક ભાવનાઓનાં મૂળમાં આર્થિક અને માનસિક પરાવલંબન છે. પગભર અને મનભર થવું એ પાયાની જરૂરિયાત છે.
- **પોતાનું સ્વત્વ** જાણીએ અને જાગૃત બનીએ. એને વફદાર રહેવાનો પ્રયત્ન રહેવો જોઈએ.
- **હકીકતનો સામનો અને સ્વીકાર :** સત્ય કડવું હોય, આણગમતું હોય તો ય એને પચાવવું અને સ્વીકારવું. અને પછી એકલા રહેવાની તૈયારી પણ રાખવી.
- **સહનશીલતા :** પરિવારની નજીકની તેમ જ બહોળા મિત્રવર્તુળની અને સમાજની સ્ત્રીઓ તરફ સહિષ્ણુતા કેળવીએ. આપણે સહન કર્યું તેથી આગળની પેઢીએ પણ તેમ કરવું જોઈએ એવો ટૂંકો રસ્તો છોડીને મુક્ત અભિગમ અપનાવીએ.

અને આખરે, આ વિષયવસ્તુની માંડણી થયા પછી, ચર્ચાની શરૂઆત કરતા પહેલાં જાતને એક જ સવાલ કરીએ : ‘અહીં આપણે જે પ્રશ્નોને તપાસ્યા છે તે શું ફક્ત ‘બ્રિટન’ની, ‘ગુજરાતી’ અને ‘સ્ત્રીઓ’ સુધી જ મર્યાદિત છે ? શું આ, ખરેખર, આપણા સૌના, કોઈ પણ માનવસમાજના પ્રશ્નો નથી ?

[The Sherwood Clinic, 176 Northolt Road, HARROW, Middlesex HA2 0NP, U.K.]

પરિષદનાં પગથિયાં ચડી જાય છે. નિયામક રમેશ ર. દવેને ગમે યા ન ગમે ટૂંકી વાર્તાનો ચોપડો ખોલી બેસી જાય છે. ચર્ચામાં તો શું ? ટૂંકી વાર્તામાં કલા કર્તી રીતે સિદ્ધ થાય છે? વ્યંજના, સંકેતો અને સર્જકનું પશ્ચિલ થયા સિવાય ઘટના પર કામ પાડવું ! આહ ! ઓહો ! ને વાહ વાહ કહેતાં વાતો વાગોળે છે. એના પ્રભાવથી દવે સાહેબની સ્વીન્ડ્રનાથ ટાગોર જેવી દાઢીના વાળ ઊંચા-નીચા થયે ચરી ઊઠે છે.(પંખો ફાસ્ટ છે, એવું નથી, હો) પણ એમના હોઠો પર એ જ સ્મિત અકબંધ અને કીકીઓમાં સાહિત્યનો ઈતિહાસ અને અધિકારણોના ઓછાયા, આઈ મીન; શેડો ઈમેજ્સ યૂ નો ?

૧૧ જુલાઈ ૨૦૦૫ કદીએ આથમવાનો ન હોય એવા દિવસને તાકતા લંડનની સડકો પર આવન - જાવન જોઈ રહેલા અનિલ વ્યાસ એને ઉવેખી કોઈ અજાણ્યા વૃક્ષના પીળા પચરક પાંદડાંઓમાં પેલી ટૂંકી વાર્તાની સમજણ ખોળવા મથે છે. ને ૩૧/૧૨/૨૦૦૮ સુધી એમ જ મથતા રહે છે. આ મથામણથી કશું જ પમાતું નથી. પહેલાં તો રડી લેવાતું ચૂપચાપ, કોઈને ખબર ન પડે એમ ! (વાર્તા નહિ તો પાત્રોના વિરહમાં) કારણ કે ત્યાં કોઈ ખાંચો રોડ વચોવચની ખોડિયારમાની દેરી પાછળથી પરિષદ જતો નથી. નદી કિનારાનું કોઈ મકાનમાં ટૂંકી વાર્તાની ચર્ચા અનિલ વ્યાસને મન થઈ જાય ત્યારે કરી શકાતી નથી. કારણ, અનિલ વ્યાસ હવે ડાયસ્પોરા છે.

આ ડાયસ્પોરા વિષે મને વિગતે ખબર નથી, પણ ટૂંકી વાર્તા વિષે વિચારું છું. ઓછો તો ઓછો પણ એનો અભ્યાસ કરશું છું. એ દાવે ડાયસ્પોરિક ટૂંકી વાર્તા વિશે હું વાત કરવાનો છું.

આ સાહિત્યનું ફલક ઘણું મોટું છે. સાવ પાડોશના પાકિસ્તાનથી શરૂ કરીને દુનિયા ફરતે આંટો દઈ પાછા આવીએ તો શ્રીલંકા સુધી ગુજરાતીઓ પહોંચ્યા છે. જે કે ગુજરાતી સમાજનો મોટો વર્ગ અમેરિકા અને બ્રિટનમાં વસે છે એ ધ્યાને લઈ મારા આ લેખમાં મુખ્યત્વે બ્રિટનમાં વસતા સર્જકોની ટૂંકી વાર્તા તપાસવાની મારી મર્યાદાનો સ્વીકાર કરું છું.

કલા અને સાહિત્યનો ઈતિહાસ અવલોકતાં એટલું તારવી શકાય કે ટૂંકી વાર્તા અને નવલકથાનું સ્વરૂપ સ્થળ-કાળની સીમાઓને ઉલ્લંઘી અવિરત વિકસતું રહ્યું છે. જ્યારથી અભિવ્યક્તિનું માધ્યમ શબ્દ બન્યો હશે ત્યારથી ટૂંકી વાર્તા સર્જાતી હશે. રસ્તે જોયેલાં કોઈ ભયાનક પ્રાણી કે હૃદયવિદારક ઘટના વિષે વાત કહેતો માણસ કઈ પરંપરાની ટૂંકી વાર્તા સર્જતો હશે એ આપણે નથી નક્કી કર્યું પણ ટૂંકી વાર્તા એક ત્યારથી ખેડાય છે એવું હું અનુભવું છું.

આરંભે જ્યુ (યલૂદી) જેવી વિસ્થાપિત થયેલી કોમ માટે વપરાતો શબ્દ ‘ડાયસ્પોરા’. તેનો અર્થ વિસ્તાર સાધીને પોતાનો દેશ છોડી અન્યત્ર વિદેશમાં સ્થિર થયેલી પ્રજા માટે વપરાય છે. આ પ્રજાએ સર્જેલું સાહિત્ય એટલે ડાયસ્પોરિક સાહિત્ય.

આની ચોક્કસ વ્યાખ્યા તો વિદ્વાનો કરશે જ પરંતુ મારા મનમાં કેટલીક સ્પષ્ટતાઓ છે, જે કહું તો :

(૧) વિદેશમાં વસી કાયમી થઈ જતાં ત્યાંની સંસ્કૃતિ, પરંપરાના ભાગ બની જઈ આપણે પૂરેપૂરા ત્યાંના બની શકતા નથી. દેશ છોડ્યાની, માતૃભૂમિના વિરહની ઝુરાપાની પીડા આપણને અંજોળે છે. એ પીડામાંથી સર્જાતું સાહિત્ય એટલે ડાયસ્પોરિક સાહિત્ય.

(૨) ભાગલા પડતાં મૂળ ભૂમિમાં જ પરાયા થઈ ગયાની વેદનામાંથી સર્જાતું સાહિત્ય એટલે ડાયસ્પોરિક સાહિત્ય.

(૩) ગુજરાત બહાર અન્ય રાજ્યમાં સ્થાયી થયેલા સર્જક દ્વારા ત્યાંની પરંપરા, સંસ્કૃતિ, ભાષાના પ્રભાવ તળે સર્જાતું સાહિત્ય એટલે ડાયસ્પોરિક સાહિત્ય ?

(૪) લાંબા વસવાટ પછી માતબર બનેલા અનુભવ વિશ્વમાંથી ત્યાંની જ પરંપરા, ત્યાંના જ પ્રશ્નો અને સામાજિક સંઘર્ષમાંથી પ્રગટતી વ્યંજના કે અભિધાનું સાહિત્ય એટલે ડાયસ્પોરિક સાહિત્ય.

આવી વ્યાખ્યાયિક માન્યતાઓ ચકાસવા બેસું ત્યાં એ સત્ય સ્પષ્ટ ઉજ્જર થાય છે. છેલ્લા ત્રણેક દાયકા દરમિયાન વિદેશમાં ગુજરાતી સાહિત્યનું વિપુલ ખેડાણ થયું છે.

બ્રિટનની ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી, તેનું મુખપત્ર “અસ્મિતા” અને નથી છતાં ય મનાય છે એવું “ઓપિનિયન”, અમેરિકાની ઈન્ડો અમેરિકન લિટરરી અકાદમી, ગુજરાતી લિટરરી એકેડમી ઓફ નોર્થ અમેરિકા અને તેનું મુખપત્ર “દેશ વિદેશ”, “ગુર્જરી ડાયજેસ્ટ”, પાકિસ્તાનનું “વતન ગુજરાતી” અને ઓસ્ટ્રેલિયાનું “માતૃભાષા” વગેરે સામયિકો, સંસ્થાઓએ ગુજરાતી ડાયસ્પોરિક સાહિત્યની પ્રગતિમાં મહત્વનું યોગદાન આપ્યું છે. લગભગ તમામ સાહિત્યક સવરૂપોનું ખેડાણ થયું છે. કવિતા અને ‘ટૂંકી વાર્તા’નું નોંધપાત્ર.

ટૂંકી વાર્તા જોઈએ તો - વીસમી સદીમાં આરંભાયેલું આ સ્વરૂપ ઘડાય છે એના બીજા ત્રીજા દાયકામાં. વખતોવખત સુધરતી જતી ટૂંકી વાર્તા આરંભે લેખ, કલાણી સત્યઘટના કે કલ્પિત -પ્રસંગથી વિકસી છે. જેમાં સામાજિક પ્રશ્નોનું પ્રતિબિંબ, પ્રેમ, શૌર્ય, અર્થકારણ, યંત્ર સંસ્કૃતિ, નગર સંસ્કૃતિ, ક્રાંતિ અને આંદોલનના પ્રવાહો / પ્રભાવ આદી સંકળાયેલાં હતાં.

તે કાળે ટૂંકી વાર્તાના સ્વરૂપ વિશેની ગંભીરતા આજના લેખકમાં જેટલી જેવા મળે છે એથી દસમા ભાગની ય નહિ હોય તેમ લાગે છે. અને ટૂંકી વાર્તાની આ યાત્રામાં લગભગ એવી જ સ્થિતિ, અલબત્ત જરા જુદા સ્વરૂપે, ડાયસ્પોરિક ટૂંકી વાર્તામાં હું જોઉં છું. આ વિધાનને સંદર્ભે વાત કરતાં પહેલાં મારા બન્ને આડા અંગૂઠા અને સીંધી આંગળીઓ વચ્ચેના સ્ક્રીનમાં જોઉં છું તો દોસ્તો દેખાય છે :

૧૯૭૯ની ‘ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી’ની પહેલી ભાષા સાહિત્ય પરિષદ ! ૨૪ ઓગસ્ટની એ શુક્રવારની સવારે ચં.ચી. મહેતા દીપ પ્રગટાવ્યા પછી ‘અંગ્રેજી રાજ્ય અને સંસ્કૃતિની ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્ય પર અસરોની હકીકતો આવરી લેતી વાત માંડે છે. અલબત્ત, અંગ્રેજીમાં ! કારણમાં તો શું ? હાજર નગરજનો. બીજે વિષય હતો : બ્રિટનમાં આપણા સમાજની સાંસ્કૃતિક, સામાજિક અને સાહિત્યિક સંવાદિતા.

પોપટલાલ જરીવાળા, વિપુલ કલ્યાણી, યોગેશ પટેલ, ભીખુ પારેખ જેવા મહાનુભાવોની ૧૯૭૭થી શરૂ થયેલી ‘ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી’ને સેવાઓ મળી છે. આ સહુ અને બીજા ઘણાં બધાં (યાદીમાં ઘણાં નામો નથી લખાયાં.) ગુજરાતી ભાષાને જીવંતી રાખવા મથ્યા છે. અરે ભીખુ યુધ્ધે ચડયાં છે. બેવડે-ચોવડે દોરે કાર્યાન્વિત અકાદમીએ સાહિત્યિક પ્રગતિમાં આપેલાં વિશિષ્ટ યોગદાનનાં લેખાં-જોગાં આપવાનું મન છે. પરંતુ પેલા સ્ક્રીનમાં જોઉં તો દેખાય છે વિવિધ ચહેરાઓ, ટોળાબંધ અવાજો અને અચાનક સ્ક્રીન ઉપર નર્ચા ઝરમરિયાં.

ઓગળનું જનું એ દૃશ્ય કોઈ ફિલ્મની સ્પેશિયલ ઇફેક્ટથી સર્જાતી ઈમેજ જેમ બદલાય છે ને ચોક્કસ આકાર સ્પષ્ટ થતો આવે. એ આકાર હળવા પરંતુ મક્કમ અવાજે બોલે છે :

કથાઓ. કુટુંબકથાઓ, શૌર્ય પરાક્રમની ઘટનાઓ, અન્યાયો અને જીવનલક્ષી વાસ્તવિકતાઓને આવરી લેતું સાહિત્ય વાર્તા - ઉત્ક્રાંતિ - સુધારક યુગ, પંડિતયુગ, ગાંધીયુગ. ..બસ ભાઈ, હું ચેનલ બદલું છું. આ યુગપરિવર્તનનો ઈતિહાસ, સાહિત્યનો ઈતિહાસ ઓળખનારાં વિદ્વાનો જરૂરથી તપાસશે.

મારી જવાબદારી તો ધનસુખલાલ મહેતાથી હિમાંશી શેલત સુધીમાં ઘડાયેલી ટૂંકી વાર્તાને તપાસવાની છે.

આ આવ્યા સ્ક્રીન પર મિ. પ્રીતમ લખવાણી અને ડૉ. જયંત મહેતા. વેલ કમ સર.

ગુજરાતી ડાયસ્પોરિક ટૂંકી વાર્તા વિષે કંઈક ...

‘જુઓને વર્તમાનમાં ગુજરાત, મુંબઈ અને લંડનની જેમ અમારા અમેરિકામાં પણ ગુજરાતી સર્જકોનો રાફડો ફાટ્યો છે. પ્રત્યેક ચારના ટોળામાં અચૂક એક સર્જક જેવા મળે. ખરેખર આ વાત આનંદની છે કે વિપાદની એ કહેવું કઠિન છે.’ ટૂંકમાં આ ભાવનગરીય ફીનોમીના છે. એમનો આ મત જરા

“ઓપિનિયન”/ Opinion

વધુ પડતા ઉત્સાહભર્યો લાગે પણ એટલા સર્જકો બ્રિટનમાં નથી. (બ્રિટન એટલે લંડન જ બહુધા) ટૂંકી વાર્તા લખાય છે, વંચાય છે, ચર્ચાય છે અને છપાય છે. પરંતુ આ ટૂંકી વાર્તાઓ ગુજરાતમાં એટલી વંચાય છે ખરી? એની ચર્ચા થાય છે ખરી? ચર્ચા કહેતાં વિવેચન, જે ખોળવા સામયિકો ફેંદી વળું ત્યારે હાથ આવે છે પાનાખર વટાવી હિલ્લોળાતાં ઓક કે ચેસ્ટનટના વૃક્ષનું હાડપિંજર ! એનો આવો વરવો દેખાવ જાણી બૂઝીને ટાળી દઈએ એવી વાસ્તવિકતાના બદલાવાની નથી. આ ડાયસ્પોરિક ટૂંકી વાર્તા વિષે ગુજરાતમાં કેમ નથી જાગૃતિ ? કે કોઈને કશી ય તમા-પરવા નથી, એનાં કારણો મને જડ્યાં નથી.

ખેર, બ્રિટનમાં ડાયસ્પોરિક ટૂંકી વાર્તામાં વિવિધ સ્વરૂપે સર્જન થાય છે, જેને ચાર પ્રકારમાં વહેંચી શકાય.

(૧) જે સર્જકો એક સમયે પૂર્વ આફ્રિકા સ્થાયી થયા હતા, ત્યાં સર્જન કરતા અને રાજકીય ફેરફારોને લઈ અચાનક બ્રિટનમાં સ્થળાંતરિત થયા તેવા સર્જકો બહુધા પોતાના મૂળ માદરે-વતનના અનુભવો અને આફ્રિકાના સંસ્મરણો વાણી લઈ સર્જન કરે છે. એમનું સાહિત્ય ડાયસ્પોરા કરતાં નોસ્ટાલ્જિયા વધુ જેવા મળે છે.

ઠાઠાભાઈ પટેલ, બળવંત નાયક, ભાનુશંકર ઓધવજી વ્યાસ. પોપટલાલ પંચાલ, શાંતશીલા ગજ્જર જેવાં સર્જકોનું મોટા ભાગનું સર્જન આ વિભાગમાં બેસે એવું છે.

(૨) બ્રિટનમાં રહી મોટે ભાગે પોતાની મૂળ સંસ્કૃતિ, સમાજ અને વાતાવરણમાં સર્જન કરવાનું હિતાવહ માનતા સર્જકો જેમના ફેંફસાંમાં હજી ગુજરાતનો પ્રાણવાયુ ભર્યો છે, એવા શ્વાસમાં બ્રિટન અને ઉચ્છ્વાસમાં ગુજરાતનું સર્જન પણ નોંધપાત્ર તો ગણાય જ. ઉપેન્દ્ર ગોર, રમણભાઈ પટેલ, વિનોદ કપાસી, પુરુષોત્તમ ભોજાણી, જગદીશ દવે, મનેશચંદ્ર કંસારા વગેરે ...

(૩) બ્રિટનમાં સ્થિર થયેલાં, થવા મથતાં ગુજરાતી / ભારતીય સમાજ, બ્રિટનની સંસ્કૃતિ, સમાજમાં તેમની ઓતપ્રોતતા, એમની સંસ્કૃતિનો આપણી સંસ્કૃતિ પર પ્રભાવ - પીડા - યાતના અને પ્રશ્નોને ધ્યાનમાં રાખી થતું સર્જન. યોગેશ પટેલ, વિનય કવિ, ભદ્રા વડગામા, વલ્લભ નાંઠા, કુસુમ પોપટ વગેરે ...

(૪) બ્રિટનના વાતાવરણમાં સાહિત્ય અને સંસ્કારના આદાન - પ્રદાનની અસરો, વિદેશી સમાજનો અનુભવ, અવલોકનો, વિદેશી સમાજની તાસીર, તેની વિશિષ્ટતાઓ સ્વાનુભવો દ્વારા ઉપસાવતું સાહિત્ય ...

ત્રીજું અને ચોથું : આ બે પ્રકારોમાં મૂળ સૂર એ કે જે સંસ્કાર અને સંસ્કૃતિ આપણે લઈને ગયા અને જેમને મુકાબલો કરવો પડ્યો, એ બેવડી પીડામાંથી થતું સર્જન ડાયસ્પોરિક કહી શકાય એમ તારવું છું, અને આ પ્રકારની ટૂંકી વાર્તાઓ બહુ જ જૂજ જેવા મળે છે. ઘણા વાર્તાકારોએ પોતાનાં મૂળિયાં વિદેશમાં અને જીવ દેશમાંની સાથે આ ડાયસ્પોરાની યાતના કે મજામાં મન પરોવવાનું પસંદ કર્યું છે. હું જે ટૂંકી વાર્તાથી પ્રભાવિત થયો છું અને મને જે ડાયસ્પોરિક ટૂંકી વાર્તા જેવી લાગે છે તેવી વાર્તાઓમાં બળવંત નાયકની ‘આવતી કાલે’ અને ‘સળગતાં રણ’. ‘આવતી કાલે’ રાજકીય ઉથલ-પાથલનો હાથો બનીને અથવા ફરજના ભાગ રૂપે કલ્પેઆમ ચલાવ્યા પછી પણ મનુષ્યની પ્રેમ અને શાંતિની અસીમ ઝંખના/વલવલાટની વાર્તા છે. તદ્દન નોખા પ્રદેશનું વર્ણન, અને તે સમયે મનુષ્યની લાચારી/યાતના તેમણે ટૂંકમાં છતાં અસરકારક રીતે વાણી છે. આ સિવાય વિધવા માતાના અન્ય પુરુષ સાથેના સંબંધો જે કલ્ચરમાં સામાન્ય ગણાય તે પુત્રીને કઈ રીતે પીડે છે. એનું સરસ વર્ણન બીજી વાર્તામાં જેવા મળે છે.

વલ્લભ નાંઠાની ‘પરી ક્યા ચીજ હૈ’ સજાતીય સંબંધોના ઉલ્લેખ કરતાં વિદેશી સંસ્કૃતિની ડાયસ્પોરા પરિવાર પર થતી અસર અને પારસ્પરિક સંબંધોમાં આવેલાં પરિવર્તનો સુપેરે સૂચવતી વાર્તા છે. તેમણે પશ્ચિમી સંસ્કૃતિના પ્રભાવ હેઠળ ઘણી સુંદર ભૂતકથાઓ આપી છે. જે વાણી લેવી મને જરૂર ગમી હોત. જે કે, પાંચ વાર્તા સંગ્રહો છતાં જૂજ વાર્તાઓ મળે એ સહજ કઠની વાત છે. છતાં એટલું ચોક્કસ, બ્રિટનના એ ખૂબ જ સારા વાર્તાકાર છે. ભાનુશંકર ઓધવજી વ્યાસ ‘યુથેનેસિયા’ હોસ્પિટલમાં સૂતાં સૂતાં સતત પીડતી વતન પરસ્તી અને

વર્તમાન જીવનની સૃષ્ટિના તાણાવાણાની સરસ વાર્તા છે. એ પેઢીના જ પુરુષોત્તમ ભોજાણીની ‘જીવન સંભારણા’ ડાયસ્પોરિક નહિ છતાં પ્રસન્ન દાંપત્યનું મધુર ચિત્ર રજૂ કરે છે. હાથાભાઈ પટેલ ‘દિનેશ’ પરંપરિત કથા પરંપરા સાથે શિકાર કથા અને મહદ્ અંશે આફ્રિકન પરિવેશની વાર્તાઓ સર્જે છે. સાથોસાથ ભારતીય સંસ્કૃતિના મૂળ લક્ષણો જળવવાની તેમની મથામણ ભાવકને સીધેસીધી પમાય છે. પોપટલાલ પંચાલ ઘડાયેલા વાર્તાકાર છે અને હાસ્યરસ સભર ટૂંકી વાર્તા તેમની હથોટી છે. આફ્રિકન વાતાવરણમાં ભારતીય કુટુંબોની વાર્તાઓ તેમણે ઠીક સંખ્યામાં લખી છે, પરંતુ કોમિક સર્જન અને વધુ પડતા રસાળ થવાથી તેમની નેમ ડાયસ્પોરાથી થોડે દૂર અને પરંપરિત વાર્તાના વર્તુળની હદ સુધી તેમને દોરી જાય છે. કુસુમ પોપટ, ભદ્રા વડગામા, શાંતશીલા ગજ્જર આદિ લેખિકાઓનું ડાયસ્પોરિક ટૂંકીવાર્તામાં નોંધપાત્ર પ્રદાન છે. ભદ્રા વડગામા બહુધા નારીવાદી કૃતિઓ સર્જે છે અને સંયોગો અને પુરુષના જીવમથી પીડાતી નારી કઈ રીતે પગભર થાય કે પોતાના સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ માટે લડે એ એમની રુચિનો વિષય છે. હું હતી, છું, રહીશ હું બનીને ... એ નોંધવા જેવી વાર્તા છે. કુસુમ પોપટની ‘ત્રણ મોસંબી, એક કોબીનો દડો’ આફ્રિકન પ્રજાની સ્થિતિ, શોષણ અને પ્રમાણિકતા વર્ણવતી સરસ વાર્તા છે. શાંતશીલા ગજ્જરની મોટા ભાગની વાર્તા પરંપરિત ગુજરાતી ટૂંકી વાર્તાને અનુસરે છે. લેસ્ટરના વિનય કવિની ‘સૂર્ય પશ્ચિમમાં પણ પ્રકાશે છે’ વિદેશી સંસ્કાર લઈને આવેલી પુત્રવધૂ અને સાસુના સંઘર્ષની ઈંગ્લેન્ડમાં વસતા ઘણા કુટુંબોની વાર્તા છે. હા, અહીંયા અંત સુખદ છે. લેખક પાસે બ્રિટિશ નારીની અંતરેચ્છાઓ - સંસ્કાર - અને સંઘર્ષની ગૂંથણીની સરસ તક હતી જેના દ્વારા વાર્તામાં સુંદર નકશીકામ થઈ શકત. જગદીશ દવે એ બ્રિટનમાં ગુજરાતી ભાષાના વિકાસ અને જળવણી ક્ષેત્રે ખૂબ જ પ્રશંસનીય કામગીરી કરી છે. ગુજરાતી યુવા પેઢી માતૃભાષા જળવી શકે એ માટે ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી સાથે તેઓ ઘણું મથ્યા છે. ટૂંકી વાર્તા ક્ષેત્રે ‘બ્રિટિશ ગુજરાતીઓનો ડાયસ્પોરિક વાર્તાવિભવ’માં તેમની વાર્તા ‘એપ્રિલ ફૂલ’ સમાવાઈ છે. રમણલાલ પટેલ ખૂબ જ ઉત્સાહી વાર્તાકાર છે. તેમણે ડાયસ્પોરિક ટૂંકી વાર્તામાં સ્થાન પામી શકે એવી સઘન કથાવસ્તુઓ ધરાવતી ઘણી જ વાર્તાઓ લખી છે, પરંતુ વાર્તા તરીકે ખરી નીવડે એવી સરસ વાર્તાઓ તેમની પાસેથી મળવી હજી બાકી છે. મનેશચંદ્ર કંસારા ગુજરાતી ટૂંકી વાર્તાના ક્સબી હતા. જે કે, ડાયસ્પોરિક ટૂંકી વાર્તાના મેં ગણાવેલા લક્ષણોમાં સીધેસીધી મૂકી શકાય એવી વાર્તા એમના સંગ્રહમાંથી મને જડી નથી. એ આડવાત જવા દઈએ તો બ્રિટનના એ ખૂબ જ કસાયેલા વાર્તાકાર હતા. આ સિવાય ટૂંકી વાર્તા સર્જતા ઉપેન્દ્ર ગોર, ટી.પી.સૂચક, ઈન્દ્ર દવે, જિજર નબીપુરી, વિનોદ કપાસીની વાર્તાઓ ડાયસ્પોરિક વાર્તાના સંપાદનોમાં સંગ્રહિત છે.

જેમનાથી હું પ્રભાવિત છું એ યોગેશ પટેલે ‘પગલાંની લિપિ’ વાર્તાસંગ્રહમાં ઘણી નોંધપાત્ર વાર્તાઓ આપી છે. રંગભેદ, રેગીંગ અને શોષણ જેવા વિષયો પર એમણે જે ડાયસ્પોરિક વાર્તાઓ આપી છે તે જોઈ જવા અને તપાસવા ગુજરાતી સાહિત્યના વિદ્વાનોને હું અપીલ કરું છું.

આ ઉપરાંત અમેરિકા, પાકિસ્તાન, ઓસ્ટ્રેલિયામાં રચાતી ગુજરાતી ટૂંકી વાર્તા પણ ડાયસ્પોરિક ટૂંકી વાર્તાનો નોંધપાત્ર અંશ છે.

બ્રિટન સિવાય પણ ડાયસ્પોરિક ટૂંકી વાર્તામાં રચનાત્મક તેમ જ નોંધપાત્ર કામ થયું છે. ‘મધુરાય’ જેવા દિગ્ગજ વાર્તાકાર હાલે ડાયસ્પોરા છે. અને જેમની વાર્તાઓ વિદેશની સંસ્કૃતિનો પરિચય કરાવવા સાથે ગુજરાતી કુટુંબો, ખાસ કરીને સ્ત્રીઓની વિશેષ ફીલિંગ્સની વાત મૂકી આપતાં વાર્તાકાર પત્તા નાયકનું વિશેષ સ્મરણ થાય છે. બીજાં ટૂંકી વાર્તા ક્ષેત્રે અગ્રેસર ડાયસ્પોરા વાર્તાકારોમાં પ્રીતિ સેનગુમા, કિશોર રાવળ, હરનિશ જાની, નવીન વિભાકર, પ્રીતમ લખવાણી, જયંત મહેતા, પ્રવીણ પટેલ ‘શશી’ અને આદિલ મન્સૂરીની વાર્તાઓ મુકાવી જોઈએ.

હવે ડાયસ્પોરિક ટૂંકી વાર્તા અંગે અહીં ગુજરાતી સાહિત્યકારોના નબળા પ્રતિભાવ વિશે અગાઉ મેં ઈશારો કર્યો હતો, તે વિશે વિગતે વિચારતાં નીચેના મુદ્દાઓ પર ડાયસ્પોરિક વાર્તા સર્જકોએ ધ્યાન આપવું જોઈએ એવું લાગે છે. વિદેશની સંસ્કૃતિ, ત્યાંના પ્રસંગો. અસર કરી ગયેલી ઘટનાઓને સર્જક ભારતીયતાને સંદર્ભે અભિવ્યક્ત કરે છે ત્યારે શબ્દ સાથે કામ પાડવાના તેના કોશલ્ય સંબંધે મુશ્કેલીઓ તો છે જેમ કે :

(૧) ભાષા પ્રત્યે સર્જકો બેદરકાર છે. એમનો ભાષા ઉપયોગ લૂઝ છે. વાર્તાકારે પાત્રગત ભાષા, નેરેશનની ભાષા અને ડાયલેક્ટની જરૂરિયાત કેળવી નથી.

(૨) સર્જકે પક્ષિલ થયા સિવાય ઘટનાને જોઈ નિરૂપણ કરતાં શીખવું જોઈએ.

(૩) પરંપરિત વાર્તા અને છેડે ચોટદાર અંત એવી માન્યતાઓ, સીધું નેરેશન અને શીફ્ટીંગના પ્રશ્નો ડાયસ્પોરિક વાર્તામાં જોવા મળે છે. ઘણીવાર રચનારીતિ પાણીના રેલાની જેમ અતંત્ર હોય છે.

(૪) વાર્તાકાર વસ્તુ મળતાં જ ઉતાવળે વાર્તા લખી નાંખતા હોય એવું લાગતાં વાર્તા વાતને બદલે ઘટનાલેખ બની જાય છે.

(૫) કલા અને સ્વરૂપ સિધ્ધ કરવાની જેટલી સભાનતા અત્રે વાર્તા સર્જન કરતા વાર્તાકારોમાં છે એટલી ડાયસ્પોરિક વાર્તા સર્જકોમાં જોવા મળતી નથી.

આવા પ્રશ્નોને લઈને ડાયસ્પોરા ટૂંકી વાર્તાને ગુજરાતી સાહિત્યના વિવેચનમાં લેવાતી ન હોય એવું બનવા સંભવ છે. પરંતુ જ્યારે જ્યારે ગુજરાત કે ભારતમાંથી સર્જકો બ્રિટન કે અમેરિકા આવે છે ત્યારે સ્થાનિક વાર્તા સર્જકો અહોભાવથી તેમને અટકેરું માન આપી રૂડી રીતે સાચવે છે. મોટાભાગે આવા અતિથિ સર્જકો તેમની તે વખતની વાતમાં ડાયસ્પોરા સાહિત્યને ગુજરાતી સાહિત્યનો અંશ, સમોવાહિયું ગણાવી સ્થાનિક સર્જકોનો ઉત્સાહ બેવડાવે છે. અતિથિ દેવો ભવઃ (એ અતિથિ પણ જાણુ છે) એટલે દેવ રૂપે સરસ મજાના આશીર્વાચનો આપી, દેશમાં જઈ એક, બે. ત્રણ ... એમ ડાયસ્પોરા સાહિત્ય સંબંધે કામ કરવાનાં વચનો પણ કોઈ કોઈ મહાન સાહિત્યકારો આપે છે. આસ્વાદમૂલક દૃષ્ટિબિદ્યથી સાહિત્યને તપાસી, વખાણી, સ્વાધ્યાયને બદલે તિલકથી રાજપો આપવાની પ્રથાએ કદાચ ગુજરાતી ડાયસ્પોરા સાહિત્યને કોઈ ચોક્કસ સપાટીએ સ્થિર કરી દીધું છે.

- નિયમિત સામયિકો મળતાં નથી.

- અત્રે ચાલતી ગતિવિધિઓ, સાંપ્રત પ્રવાહથી ડાયસ્પોરાસર્જક અજાણ હોય છે.

- ડાયસ્પોરા સાહિત્યની ગુણવત્તા વિશેના વિદ્વાનોના ચોક્કસ ખ્યાલો અથવા તેમની મજબૂરીઓ કે અન્ય પ્રશ્નોના લીધે ડાયસ્પોરા ટૂંકી વાર્તા કદી જ્ઞાનસત્રમાં બેઠક મેળવી ચર્ચાતી નથી. સાહિત્ય પરિષદે આગેવાની લઈ તેના (ડાયસ્પોરિક વિટરેચર) વિકાસનાં કામો અંગે જરૂરી યોજના કે બેઠક આયોજન કરવું જોઈએ. તે ચર્ચામાં હોય છે પણ અમલવાહી થતી જોઈ નથી.

- વર્કશોપ (ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ) યુનાઈટેડ કિંગડમમાં સ્પોન્સર્સ

- ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પુસ્તક પ્રકાશન કરે છે . શા માટે ડાયસ્પોરા શ્રેણી અંતર્ગત પુસ્તક પ્રકાશનની યોજના તૈયાર કરવામાં આવતી નથી ? સવાલ જે ફન્ડીંગનો હોય તો પ્રકાશકો આ પુસ્તકો કઈ રીતે છાપે છે એ આ મંચ પરથી બોલવું શોભાસ્પદ ગણાશે ખરું ?

ડાયસ્પોરા સર્જક બિચારો - બાપડો એને આવડે એવું લખે. ન કોઈ સુધારનાર ન એને સમજાવનાર ! ડાયસ્પોરાનું સર્જન મોટાભાગે જુરાપાનું - મુકાબલાનું - અને બીજી સંસ્કૃતિમાં સલેવી પડેલી યાતનાનું. આ સર્જન આંસુભીનું હોય એ તો હોય જ, એ અશ્રુની આપ સૌ કિંમત કરો એવી અપેક્ષા નથી. હોવી પણ ન જોઈએ. પરંતુ એ આંસુને ઓળખે, સમજે, એટલી વાત મૂકું છું. વિદ્વાનો, વિવેચકો અને પરિષદના મહારથીઓ સમક્ષ !

એન્ટન ચેખોવની એક વાર્તાનું સ્મરણ થાય છે. જેમાં એક વેરાન ખરાબામાં એક માણસ આવે છે. એ નક્કી કરે છે અહીંયા સ્વર્ગ સર્જાશે. બધા એને પાગલ સમજે છે. એની પત્ની પણ એની સાથે જોડાય છે. પુત્રી પણ .. પરંતુ સહુ એને છોડી જાય છે. પરંતુ એની શ્રદ્ધા અતૂટ છે. સુંદરતા સર્જવાની, સ્વર્ગ બનાવવાની. એવી જ કોઈ શ્રદ્ધા, વિશ્વાસ લઈ અમે સહુ જીવીએ છીએ. વધુ સારું સ્વર્ગ સર્જવાના પ્રયત્નો સાથે.

(જાણુ સ્વીકાર : “ઓપિનિયન” સામયિકના અંકો; “અસ્મિતા” ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમીનું મુખપત્રના અંકો; “ગુજરાતી વાર્તા સંચય” - શિરીષ પંચાલ; ડાયસ્પોરાની પસંદ / ઉલ્લેખ કરેલા વાર્તા લેખકો / વાર્તા સંગ્રહો.)

(મુદ્રાંકન સદ્ભાવ : વલ્લભ નાંઢા)

[Flat 2, Hill Court, 953, Harrow Road, WEMBLEY, Middlesex HA0 2RZ, U.K.]

મળ્યાં વર્ષો તેમાં અમૃત લઈ આવ્યો અવનિનું

<<http://www.unescoparzor.com/iglh/04.html>>

The Swami Narayan Pheta in Surat: Swami Sahjanand Maharaj, founder of the Swami Narayan Sect, presented his own 'pheta' (turban) to Ardeshir Kotwal. This holy relic is believed to possess miraculous powers. It is preserved in the home of one of the descendants of the Kotwal where all communities worship it.

પારસી લોકો અને સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાય

ભારત તેમ જ પરદેશમાં વસતાં ઘણાં પારસીઓ ઉપરાંત, સહજાનંદ મહારાજના ઘણા અનુયાયીઓ નીચ્છડન ખાતે લંડનમાં જન્મનું સુંદર મંદિર છે તે સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાય વચ્ચે રહેલા નિજ સંબંધ વિશે અજ્ઞાત હશે. આ સંબંધ સ્વામીનારાયણ પંથનો પ્રચાર કરવા તેમના પ્રથમ ગુરુએ જ્યારે સુરતની પહેલી મુલાકાત લીધી હતી તે સમયથી શરૂ થાય છે.

તે સમયે સુરતમાં અરદેશર ધનજીશા બહાદુર નામનો એક પારસી સજ્જન શહેરનો અમલદારી કોટવાલ હતો. તેણે પોતાની બહાદુરીથી શહેરમાંથી ડાકુ, ચોર-લૂંટારાનો નિકાલ કાઢી સુરતને સુરક્ષિત બનાવ્યું હતું. સ્વામીનારાયણ પંથના પ્રથમ ગુરુ સહજાનંદ મહારાજ જ્યારે સુરત પધાર્યા, ત્યારે અરદેશરે તેમની મહેમાનગીરી કરી હતી અને તેમના સુરતના વસવાટ દરમિયાન તેમના સંપૂર્ણ રક્ષણની વ્યવસ્થા કરી હતી.

સહજાનંદ મહારાજ આ સેવાથી ખૂબ પ્રસન્ન થયા હતા. અરદેશરની બહાદુરી અને ભક્તિથી તે એટલા પ્રભાવિત થયા હતા કે અહોભાવ અદા કરતાં તેમણે પોતાનો ફેટો કાઢી અરદેશર કોટવાલના ચરણે ધરી દીધો હતો.

આજ દિવસ સુધી તે ફેટો અરદેશર કોટવાલના વંશજોના ઘરમાં રાખવામાં આવ્યો છે, જ્યાં તેની નિયમિત આરતી ઉતારવામાં આવે છે. તે ફેટામાં અલૌકિક શક્તિ છે તેવું માની દરેક કોમનાં લોકોનાં ટોળાં તેને જોવા ઊમટે છે. ભાઈબીજના શુભ પર્વે દર વર્ષે આ સ્મરણ સ્મૃતિનું સરઘસ કાઢવામાં આવે છે.

આવા ઐતિહાસિક અને સાંસ્કૃતિક પ્રસંગોને સુરક્ષિત રાખવા માટે યોજાયા યુનાઈટેડ નેશન્સના પૂરજોર પ્રોજેક્ટે આ પ્રસંગના મહિમાની નોંધ લીધી છે. આ પ્રોજેક્ટ દ્વારા આ સ્મરણસ્મૃતિ દેખાડવામાં આવી છે અને પારસી ઘરબારની અંદર જઈ તેનું દર્શન કરતાં ભાતભાતનાં લોકોની ક્લિષ્મ પણ તેમણે ઉતારી છે.

આ પ્રસંગમાં સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાયના સૌ પ્રથમ ગુરુ તરફથી મેળવેલા અહોભાવ અને મૈત્રી ભાવનાને અરદેશર કોટવાલ એક મહાન ગૌરવ માને છે.

આ પ્રસંગ ૧૮૩૦ની સાલમાં થયો હોવો જોઈએ એમ હું (ભદ્રા વડગામા) માનું છું કેમ કે અરદેશરને તે સાલમાં બ્રિટિશ સરકારે તેની બહાદુરી માટે ચંદ્રક આપ્યો હતો.

(સદ્ભાવ – ઓસ્ટ્રાલિયાનિવાસી કેરસી રુસ્તમજીનાં મૂળ અંગ્રેજી લખાણનો ગુજરાતી અનુવાદ : ભદ્રા વડગામા)

Kersi Rustomji <kersiru@gmail.com>

‘અમારે લાવાણ્ય પ્રગટ કરવું છે ...’

‘ઓપિનિયન-સમાંતર ગુજરાત’ વેબસાઈટનો આરંભ

ગુજરાતનું ‘લાવાણ્ય’ પ્રગટ કરવાનો અભિલાષ મહાગુજરાતના પચાસમા સ્થાપના દિવસ (1-5-2009) જેવા તારીખટાણાની રાહ જોયા વિના, શનિવાર, 18-4-’09ના રોજ ઓપિનિયન-સમાંતર ગુજરાતની વેબસાઈટનું અવતરણ/લોન્ચિંગ થયું.

વિચારપત્ર “ઓપિનિયન”ના તંત્રી વિપુલ કલ્યાણીએ, વિડીયો કોન્ફરન્સિંગના માધ્યમથી, આ પ્રસંગે કહ્યું કે “ઓપિનિયન”નું મુદ્રિત સ્વરૂપ સંકલવાનો સમય નજીક આવ્યો હતો, પણ તેના ચાહકો-વાચકો-શુભિચ્છકોના તીવ્ર પ્રેમ-આગ્રહથી “ઓપિનિયન” હવે ઈન્ટરનેટ પર ઉપલબ્ધ બની રહ્યું છે.

“ઓપિનિયન” અને તેની આકાંક્ષાઓ-આશયોના વિસ્તાર જેવા નવા વિભાગ ‘સમાંતર ગુજરાત’ વિશે બોલતાં પ્રકાશ ન. શાહે કહ્યું, ‘સમાંતર ગુજરાત’ની ભાષા ગુજરાતી છે. પણ એ વર્ણ, વર્ગ, કોમ, વય લિંગ અને દેશ એ બધાને ઓળંગીને વૈશ્વિક અને વ્યાપક રીતે વિચારવા માગે છે. આજે ભલે આપણે સ્થાનિક ધોરણે વાત કરીએ, પણ હવેના મહિનાઓમાં ‘સમાંતર ગુજરાત’ સાથે ખંડની અદ્યારે આલમની સામેલગીરી જેવું બની રહેશે. થોડા સમયમાં ખંડખંડમાંથી લેખકો આવશે. ...

આવનારા મહિનાઓમાં આપણે ચર્ચા, સંવાદ, વિમર્શની ભૂમિકાએ જઈશું. એ વખતે કદાચ પહેલી વાર આપણે જેને ગુજરાતની અસ્મિતા કહીએ છીએ તે વૈશ્વિક સંદર્ભમાં શું છે અને શું નથી તે આપણને સમજાશે. ... જે પ્રજા પોતાના લવાણ્ય માટે લડી જાણે છે, તેમાં પ્રજાનું લાવાણ્ય પ્રગટ થાય છે. ‘સમાંતર ગુજરાત’ માટે અપેક્ષિત ઉદ્યમ શો છે ? એમ કોઈ કહે તો ‘અમારે લાવાણ્ય પ્રગટ કરવું છે ...’ વિશ્વવિભૂતિમત્તાથી ઓછું નવી દુનિયામાં આપણને કશું ખપવું નથી એ સાદી વાત કહેવા માટે અને એમાં જે કંઈ લાવાણ્ય પ્રગટ થવામાં આપણે નિમિત્ત બનીએ એવો અભિલાષ. ...’

આ એક એવો મંચ છે, જ્યાંથી ગુજરાત, દેશ અને દુનિયાના પ્રવાહો સરકારી પ્રેસનોટ જેવા એકરંગી સ્વરૂપે નહીં, પણ તરણિતરના મેળાની વેશભૂષા જેવા અનેકરંગી સ્વરૂપે રજૂ થશે. ‘ઓપિનિયન- સમાંતર ગુજરાત’ પર મુકાતી વાચનસામગ્રીમાં સવારના અખબાર જેવી નિયમિતતા અને તાજગી, બપોરના અખબાર જેવી મસ્તી (અને ‘રવિવારે રજા’નો નિયમ), સામયિક જેવું વિષયવૈવિધ્ય, વિચારપત્ર જેવું ઉડાણ અને ‘ડાયજેસ્ટ’ની જેમ યુનંદા લેખો છે. ગુજરાતની ભૂમિ પર રહીને આસપાસ નજર હટાવ્યા વિના, આંગણે આવી ગયેલા વિશ્વને સ્વસ્થ નાગરિક દૃષ્ટિથી નીરખવા-પરખવાના પ્રયાસમાં, કલો કે ગુર્જર વિશ્વવાસી તરીકેની સફરમાં, સૌનું વાચક-લેખક-વિવેચક (અને હા, જાહેરખબર આપનાર તરીકે પણ!) સ્વાગત છે.

www.opinionmagazine.net/Samantar-Gujarat

માતૃભાષામાં બ્લોગિંગ : ગુજરાતી પણ પાછળ નથી

ગુજરાત એ ભારતમાં સૌથી વિકસિત રાજ્યોમાં અગ્રેસર છે એ વાત તો હવે સૌ કોઈ જાણે છે. ગુજરાતનો વિકાસદર, ગુજરાતીઓનો વિકાસપ્રેમ એ પણ હવે જગજાહેર બાબતો બની ગઈ છે. પરંતુ ગુજરાતી જણ એટલે અટક્યો નથી. પોતાના જ્ઞાન, માતૃભાષા અને માતૃભૂમિ પ્રત્યેના પ્રેમને કારણે હવે એ અનિવાર્ય એવી ઈન્ટરનેટની દુનિયા તરફ વળ્યો છે. જોકે, સાચી રીતે કહેવું હોય તો વળ્યો છે ને બદલે ઈન્ટરનેટની દુનિયાને ધૂમી વળ્યો છે એમ કહેવું જોઈએ.

અને ઈન્ટરનેટ ઉપર પોતાની વાત રજૂ કરવાનું સૌથી સબળ અને અસરકારક માધ્યમ બની રહ્યું છે, બ્લોગ. સ્વમડોગ મિલનિયોરની ચર્ચા કરતો અમિતાભનો બ્લોગ હોય કે કોલકતા નાઈટ રાઈડર્સની અંદરની વાતો લિકેઝ કરતો અજ્ઞાત બ્લોગ હોય, બ્લોગના માધ્યમથી પોતાની વાત જાહેરમાં મૂકવાનું વલણ હવે સેલિબ્રિટી સહિત સામાન્ય માણસોમાં પણ વધી રહ્યું છે.

પરંતુ આપણે તો વાત કરવી છે, ગુજરાતી ભાષા વિશેના બ્લોગરની.

એક સાદી ગણતરી મુજબ વર્ષ ૧૯૯૬ સુધીમાં ગુજરાતી ભાષામાં લખાતાં કે ગુજરાતી ભાષાની ચર્ચા કરતાં બે કે ત્રણ બ્લોગ ઈન્ટરનેટ ઉપર અસ્તિત્વ ધરાવતાં હતાં. જેની સંખ્યા વર્ષ ૨૦૦૨માં વધીને પચીસ થઈ અને વર્ષ ૨૦૦૬માં લગભગ ૧૩૦. આજે વાત કરવી હોય તો આ સંખ્યાનો અંદાજ, બ્લોગર વિજય શાહના મતે, ૪૦૦ ઉપરાંત હશે!

આમાંથી મોટાભાગના બ્લોગનું કામ એક જ છે અને એ છે ગુજરાતી ભાષા સાચવવાનું. જે આવા બ્લોગને એક સંસ્થા તરીકે સ્વીકારીએ તો એના માધ્યમથી ભાષાનું કામ કરી રહેલા વ્યક્તિઓને ‘સેવાના ભેખધારી’ એટલે કે ‘સ્વયંસેવક’ જ ગણવા પડે. મોટાભાગે આ લોકો ગુજરાતી ભાષાને સાચવવાનું જ કામ કરે છે. એમને પોતાને વાંચતા-વાંચતા ક્યાંકથી ગમેવું કે ક્યારેક પોતે રચેવું સાહિત્ય બ્લોગ ઉપર મૂકાય છે. હા, એમાં એક જોખમ રહેવું કે બીજાની રચના તફાવીને પોતાને નામે ચઢાવી રજૂ કરનારા મોટી સંખ્યામાં દેખાતા. પરંતુ તકનીકના વિકાસ સાથે આ સંખ્યામાં ઘણો મોટો ઘટાડો નોંધાયો છે.

નવી પેઢી અને જૂની પેઢી વચ્ચેની ખાઈ દૂર કરવા સાથે સારી રચનાઓને લોકભોગ્ય બનાવવા સાથે આગામી પેઢીમાં ભાષા સંસ્કાર દૃઢ કરવા મથતાં લોકો આ સ્વયંસેવી કાર્યમાં રોકાયેલા છે. અને એ પણ કોઈ પણ પ્રકારના પારિશ્રમિકની અપેક્ષા વિના કલાકો સુધી, નિઃસ્વાર્થભાવે.

નવી અને જૂની પેઢી વચ્ચે સંબંધનો બંધ વધુ મજબૂત કરવાના ધ્યેયથી મહેલા બ્લોગમાં કેટલાંક પ્રતિનિધિ નામ લેવા હોય તો મોના નાયકનો ઊર્મિસાગર, જયશ્રી ભક્તાનો ટહુકો, ચેતન કેમવાલા-મંથન ભાવસાર-ચેતનાબહેન શાહનો ધબકાર અને નીલમ દોશીના પરમ ઉજાસનું સ્થાન મોખરે છે. તો ગુજરાતી ભાષાની યથાયોગ્ય જાળવણી માટે સૌથી મોખરે છે, મુગેશ શાહનું રીડ ગુજરાતી. સાથે છે ધવલ શાહ અને વિવેક ટેલરના લયસ્તરો પણ ખરું. તો પોતાના અનુભવો વિશે, પોતાના લેખન વિશે ઘણાં બ્લોગ છે. એમાં કાવ્ય પદાર્થ વિશેના બ્લોગમાં વિવેક ટેલરનો શબ્દો છે શ્વાસ મારા, હેમંત પુલ્લેકરના હેમ કાવ્યો, મહેશ રાવળનું નવેસર, દેવિકાબહેન ધ્રુવ-ધીરુભાઈ શાહ-ગિરીશ દેસાઈ-પ્રવીણ કડકિયાની ગુજરાતી સાહિત્ય સરિતા આવે. તો પદ્ય માટે વિજયનું ચિંતન જગત, જે.ડી. પટેલનું વેખ પુસ્તકાલય, નીલા કડકિયાનું મેઘ ધનુષ્ય ગણી શકાય. એ સિવાય ઉઝા જોડણીમાં પણ સુરેશ જાની, જુગલકિશોર વ્યાસ, ઉત્તમ ગજ્જર અને ધિરાગ પટેલ જેવા બ્લોગિંગ કરતાં રહે છે.

મજાની વાત તો એ છે કે પ્રયોગાત્મક અભિગમ ધરાવતા કેટલાંક બ્લોગ દ્વારા ઘણાં લેખકો દ્વારા લખાતી સહિયારી નવલકથા-લઘુનવલકથા, શબ્દારંભે એક જ નક્કી અક્ષરની અંતાક્ષરી જેવા તો કંઈકેટલાય પ્રયોગો થયાં અને પ્રમાણમાં સફળ પણ રહ્યાં. આ અને આવી અનેક પ્રવૃત્તિઓ ઈન્ટરનેટના માધ્યમથી થઈ રહી છે. એક રીતે જોઈએ તો આ યાદી બિલકુલ અપૂર્ણ છે. એ પરિપૂર્ણ હોવાનો કોઈ દાવો નથી. ઈન્ટરનેટ ઉપરના ગુજરાતી રંગના ટૂંકામાંથી આ તો માત્ર થોડાં ચટકાં છે. થોડાંમાં ઘણું સમજે સાહેબજી!

છેલ્લે એક આખરી વાત. આવા નિઃસ્વાર્થ સેવાના ભેખધારી બ્લોગર્સ માટે શું કરી શકાય ? તો એક સાદો ઉપાય છે, એમના બ્લોગ ઉપરથી કોઈ મજાની વિગતને ક્યાંક જરા જેટલું પણ સ્થાન કેડીટ સાથે આપી શકાય તો આપી છૂટવું જોઈએ.

(સદ્ભાવ : “સંદેશ”, ૧૬.૦૫.૨૦૦૯)

• વિવેક મનહર ટેલર

પીળાણુ નજરો ને પીળયટ્ટા શબ્દો ને પીળપદા શ્વાસનો શો તાળો ?
 હો, મને વૈદ કને ન લઈ ચાલો,
 જ્યો છે મેં તો મોસમનો પહેલો ગરમાળો !
 વર્ષ આખું ઊભ્ભો'તો લીલી પ્રતીક્ષા લઈ,
 પહેલી પીળાશ ફૂટી આજે;
 પીળી આંખોમાં હવે પીળી આવે છે ઊંઘ,
 પીળવત્તર સપનાંઓ આવે,
 પીળુકડા સૂરજની પીળમજી ડાળો પર પીળક બાંધે છે હવે માળો.
 જ્યો છે મેં તો મોસમનો પહેલો ગરમાળો !
 ઠંડકની પાનખર બેઠી નગરમાં ને
 તાપના બગીચા ખીલ્યા સડકો પર;
 લૂના ગોફણિયેથી સન્નાટો વીંઝાતો,
 બારી ન એકે સલામત,
 બળજબતા દિવસો પર ગીધડાંની જેમ નખ ભિરવીને બેઠો ઊનાળો.
 જ્યો છે મેં તો મોસમનો પહેલો ગરમાળો !
 આયખાની આંખ્યુંમાં ટાઢક થઈ અંજનું
 પીળું ગરમાળાનું કાજળ;
 રવરવતી વેદના પળમાં ચૂસી લે
 જેમ સૂરજ ઢાંકી દે કોઈ વાદળ,
 રસ્તાની તડતડતી ચામડી ઝૂલવવા હાથ પીળો ફરે છે સુંવાળો.
 જ્યો છે મેં તો મોસમનો પહેલો ગરમાળો !

(૧૦-૧૫/૦૩/૨૦૦૮) <http://vmtailor.com/archives/332>

ધર્મયુદ્ધ

• યોગેશ પટેલ

અદ્ભુત બુલેટ છે : જોઈલો કાગડાની આંખ છે
 ખંડેરોની ખિડી ભીંતોથી ચણેલા
 ઈતિહાસની ગલીમાં
 ઈશ્વરની ઠાઠડી છે
 પણ ઈશ્વરની સ્મશાનયાત્રા એક સમસ્યા છે
 ધર્મગુરુઓનો ક્તવો છે:
 ઈશ્વરનું શબ અડવાની મના છે
 કચકચ કરતા ધર્મપુસ્તકોની એકએક પ્રત
 કાગડાએ માણસના ખિરસામાં ખોસી દીધી છે
 સાથે એકએક તમંચો પકડાવી દીધો છે
 કાગડો માળો ખુશ છે
 ઈશ્વરના શબને પણ નથી છોડવું
 ભલે સડવું. ભલે ગીધડાં કોચી ખાતાં.જેવું છે.
 કાગડો મલકે છે:
 'હું જ પ્રભુ છું. હું જ સત્ય છું.'
 પણ કાગડો ઈશ્વરના ચીરમાં
 ખુશીમાં
 ભૂલી ગયો કે
 ઈશ્વરતો માણસની જ શોધે હતીઝં
 એ જ માણસને કાગડાએ ધર્મનો ગુંડો બનાવ્યો હતો
 એ જ માણસને એણે બંધૂક પકડાવી હતી
 અને એ જ માણસ હવે કાગડાનું નિશાન લઈને ઊભો હતો

e.mail : vat.consultants@gmail.com

બે વિરોધી વાતથી ગઝલ બનતી નથી,
 સ્પંદના ઉત્પાતથી ગઝલ બનતી નથી.
 ખોખલા જઝબાતથી ગઝલ બનતી નથી,
 પાંગળા પરિત્રાતથી ગઝલ બનતી નથી.
 શ્યામ કે અવદાતથી ગઝલ બનતી નથી,
 ઉખણથી કે શાનથી ગઝલ બનતી નથી.
 તુચ્છ તહેકીકાતથી ગઝલ બનતી નથી,
 પારકી પંચાતથી ગઝલ બનતી નથી.
 છંદની બિછાતથી ગઝલ બનતી નથી,
 પ્રાસની તહેનાતથી ગઝલ બનતી નથી.
 શેરની તાકાતથી ગઝલ બનતી નથી,
 બેતની તાદાતથી ગઝલ બનતી નથી.
 મીરની મીરાતથી ગઝલ બનતી નથી,
 ખુદાઈ ખેરાતથી ગઝલ બનતી નથી.
 ખ્યાત કે અખ્યાતથી ગઝલ બનતી નથી,
 જ્ઞાત કે અજ્ઞાતથી ગઝલ બનતી નથી.
 સાથ કે બાકાતથી ગઝલ બનતી નથી,
 એકથી કે વ્રાતથી ગઝલ બનતી નથી.
 અર્થ કે અર્થાત્-થી ગઝલ બનતી નથી,
 તર્કના ઉધમાતથી ગઝલ બનતી નથી.
 કેમ ને કર્મમાત્-થી ગઝલ બનતી નથી,
 પ્રશ્નના વરસાતથી ગઝલ બનતી નથી.
 બુદ્ધિના ધણિયાતથી ગઝલ બનતી નથી,
 ઊમિની બારાતથી ગઝલ બનતી નથી.
 શબ્દની સોગાતથી ગઝલ બનતી નથી,
 મર્મની ઓકાતથી ગઝલ બનતી નથી.
 એકલા આઘાતથી ગઝલ બનતી નથી,
 રોકડા રળિયાતથી ગઝલ બનતી નથી.
 ધ્યાત કે આધ્યાતથી ગઝલ બનતી નથી,
 ગુદ્યથી યા વ્યાત્-થી ગઝલ બનતી નથી.
 સ્થૂળ યાતાયાતથી ગઝલ બનતી નથી,
 પ્રાય: ઈષ્ટ સ્યાત્-થી ગઝલ બનતી નથી.
 એમ કહીએ: જાતથી ગઝલ બનતી નથી,
 એમ નહિ: જગ-તાતથી ગઝલ બનતી નથી!

આ ગઝલમાં 'ગઝલ' શબ્દ ગઝલ માટે જ નહીં પણ જીવનમાં જે કાંઈ સૂક્ષ્મ અને સુંદર છે એ બધા માટે વપરાયો છે. જ્યાં સુધી 'ગઝલ'ની 'રેસિપી'માં કોઈ અગમ્ય અને અદભૂત રસ ન ભળે ત્યાં સુધી ખરા અર્થમાં સર્જન શક્ય જ નથી.

(ત્રાત=રક્ષણ, બચાવ; અવદાત=શ્વેત, વ્રાત= સંઘ, સમૂહ, કર્મમાત્= શાથી, કયે કારણ; વ્યાત્= ખુલ્લું, ઉઘાડું; સ્યાત્= કોઈ પ્રકાર, કોઈ અપેક્ષા, કોઈ માર્ગ)

પંચમભાઈની ગઝલની ખાસિયત છે કે એ હંમેશા અરુઢ (અને કવચિત્ ગૂઢ) હોય છે... પ્રવાહમાં વહીને એ કદી લખતા નથી. વપરાશમાં ન હોય એવા છંદ અને રોજબરોજની વાતચીતમાં ન વપરાતા શબ્દપ્રયોગ એ પંચમભાઈની આગવી ઓળખ છે...

'ગઝલ બનતી નથી'ની વાત છે અને શેરની સંખ્યા તો જુઓ!!! મુકુલભાઈ ચોક્સીની 'ગઝલ લખાતી નથી - <http://layastaro.com/?p=824>' પણ આ સંદર્ભમાં જેવા જેવી છે..

ધવલ શાહે ત્રણ જ લીટીમાં આખી ગઝલનું જે તારતમ્ય કાઢ્યું એ પણ એવું જ વિજ્ઞતદાર છે !

- વિજય ટેલર

<http://layastaro.com/?p=2203>
 May 19, 2009

‘ગુજરાત ઈતિહાસ પરિષદ’ના રૂપમાં અધિવેશનના પ્રમુખ તરીકે સભ્યઓએ મને જંગી બહુમતીએ ચૂંટી કાઢ્યો તે માટે આભાર માનું છું. પરિષદનું રૂપમું ત્રિદિવસીય અધિવેશન આજે રાજસ્થાનની મુખ્ય નગરી; ત્યાગ, બલિદાન આપનાર; શૂરવીરોની ભૂમિ; ‘પીન્ક સીટી’ જયપુરમાં મળી રહ્યું છે અને તે પણ બહુમુખી પ્રતિભા ધરાવતા ગુજરાતી સમાજના આમંત્રણથી મળી રહ્યું છે, એટલે ગૌરવ અને હર્ષની બેવડી લાગણી અનુભવું છું. આપની સંસ્થાએ ગુજરાત ઈતિહાસ પરિષદને રૂપમું અધિવેશન યોજવા માટે આમંત્રણ પાઠવ્યું તે બદલ અમે આપના ઓશિંગણ છીએ. આધુનિક ભારતના શિલ્પી સરદાર પટેલને જીવતદાન આપનાર આ ભૂમિને વંદન કરું છું. રાજસ્થાન સંઘના ઉદ્ઘાટન માટે જયપુર જતાં તેમનું ‘વેઈનમાંથી છેલ્લા ઉતર્યા - તેમણે કહેલું કે ઈશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા રાખો મને કંઈ થવાનું નથી. તેમના શબ્દો હતા ‘To me it was a sort of variety entertainment. God is always with us. Let us therefore thank the divine grace and invoke his blessings.’

ગુજરાતી ભાષાના સંદર્ભે રાજસ્થાન અને ગુજરાતનો સંબંધ સદીઓ પુરાણો છે. ઈ.સ.ના ૧૦મા અને ૧૨મા સૈકામાં ગુજરાતીનો ઉદ્ભવ થઈ ચૂક્યો હતો, આમ છતાં એ સમયની ભાષાને સ્પષ્ટ રીતે ‘ગુજરાતી’ એવું નામ મળ્યું ન હતું. આથી આ સમયગાળાની ભાષાને વિદ્વાનોએ વિવિધ નામે ઓળખાવી છે. એમાં ઉમાશંકરે આ ભાષાને ‘મારુ ગુર્જર’ કહી છે, કારણ આ સમયની ભાષામાં મારવાડી અને ગુજરાતી એમ બંને ભાષામાં સમાન હોય એવાં કેટલાંક લક્ષણો જણાય છે. રાજસ્થાન તરફથી ગુર્જરો ગુજરાત તરફ વિસ્તર્યા એ સમયના ગુજરાતને ગુર્જરના કે ગુર્જરના તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. ગુર્જરોથી રક્ષાયેલી ભૂમિ તે ગુજરાત. ગુર્જર પ્રદેશની અને ગુર્જર લોકોની ભાષા તે ‘ગુજરાતી’ એમ સ્પષ્ટ બન્યું. મારવાડી અને ગુજરાતી ભાષામાં સામ્ય દર્શાવતા કેટલાક દુહાઓ હેમચંદ્રાચાર્યના ગ્રંથમાં મળે છે જેમ કે,

૧. ભલ્લા હુઆ જુ મારિયા બહિણી મારા કંતુ !

લક્ષ્મેજું તું વયંસિઉ જઈ ભગ્ગા ઘર એનુ !!

(ભવું થયું બહેન, કે મારો પતિ યુદ્ધમાં મરાયો. જે એ ભાગીને ઘેર આવ્યો હોત તો હું તો સખીઓમાં લાજ મરત.)

૨. ઢોલ્લા સામલા, ઘણ ચમ્પાવણી !

ણાઈ સુવણ રેહ કસવટ્ટઈ દિણી !!

(નાયક શામળો છે અને નાયિકા ચંપાવણી છે. (આ બંનેનું મિલન) જાણે કે કસોટીના પથ્થર ઉપર સોનાની રેખા દોરી ન હોય) !

ગુજરાત એ પ્રદેશનામ પણ ‘ગુજરત્તા’ ઉપરથી ઊતરી આવ્યું જણાય છે. પ્રદેશના નામ ઉપરથી જ ભાષાનું નામ પડ્યું હોવાનું ખૂબ જ જાણીતું છે. ગુજરાત પ્રદેશની ભાષા તે ગુજરાતી. ઈ.સ.ની ૫મી, ૬ઠ્ઠી સદીમાં ગુર્જરજ્ઞાતિની એક ટોળી ભારતમાં પ્રવેશ કરી પછી રાજસ્થાન અને ગુજરાતમાં વસી હોવાનું ઈતિહાસ જણાવે છે.

ગુજરાત ઈતિહાસ પરિષદ સ્થળ અને કાળના પિંજરામાં પુરાયેલી સંસ્થા નથી. મુંબઈ, હૈદરાબાદ, કલકત્તા, કોટા, આબુ જેવાં સ્થળોએ પોતાની પાંખ પ્રસારી છે. ઈતિહાસને અને ખાસ કરી ગુજરાતને સીમાડા નડતા નથી.

કનેયાલાલ મુનશીએ ‘ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ’ના ૧૩માં અધિવેશનના પ્રમુખપદથી જણાવ્યું હતું કે, ‘ગુજરાતની સીમાઓ બાંધવી એ અયોગ્ય છે. હું તો માનું છું અને કરું છું કે ‘જ્યાં જ્યાં વસે એક ગુજરાતી ત્યાં ત્યાં સદાકાળ ગુજરાત’. ગુર્જર રાષ્ટ્રકવિની એ કેવળ કલ્પના નથી, પણ વાસ્તવિક અને વ્યાવહારિક સત્ય છે. ગુજરાતીનું પ્રાધાન્ય એ ગુજરાતનું મુખ્ય લક્ષણ મનાય. એનું મૂળ હિન્દી સંસ્કારને લાક્ષણિક રીતે જીવનમાં ઉતારવાની કલામાં છે, પણ ગુજરાતને સીમાડા નથી. ‘ગુજરાત’ એક જીવંત અને જાગૃત વ્યક્તિ છે. જે પોતાને એક કલ્પનામાં, પોતાનું અસ્તિત્વ એક દૃઢ સંકલ્પ દ્વારા સર્જવામાં જીવન સાફલ્ય સમજે છે.

ગુજરાતની રાષ્ટ્રીયતાના નરપુંગવ રણજીતભાઈ વાવાભાઈ મહેતાએ આકોશમાં કહ્યું હતું કે, ‘ગુજરાત ! ગુજરાત કેટલો વિશાળ છે તેનું તમને ભાન છે? તમારે મન-રાજકીય વિચારકોને મન-ગુજરાત માત્ર અમદાવાદથી સુરત સુધીનો વિસ્તાર છે. પણ ગુજરાત એથી ઘણું વિશાળ છે. ગુજરાતી પ્રજાની કેટલી મોટી વસ્તી દેશી રાજ્યોમાં છે તેની તમે ગણતરી કરી છે? અથવા કરી છે તો દરેક કાર્ય કરતાં નજરમાં રાખી છે?’

અને એટલામાં જ ગુજરાત પૂરું થતું નથી, ગુજરાત કાનપુરમાં છે, ગુજરાત દિલ્હીમાં છે, ગુજરાત રાજસ્થાનમાં છે, ગુજરાત રંગૂનમાં છે, મદ્રાસમાં છે. ગુજરાત યુગાન્ડામાં અને દક્ષિણ આફ્રિકામાં પણ છે. એ ગુજરાતના અભિલાષ તમારે જાણવા જોઈએ. ગુજરાતના જીવનમંત્રો તમારે વિકસાવવા જોઈએ. એટલા મોટા ગુજરાતની તમારે સેવા કરવાની છે.

બીજી બાજુ, સવાયા ગુજરાતી આચાર્ય કાકાસાહેબ કાલેલકર ધોષણા કરે છે: ‘આપણે ભૂલવું ન જોઈએ કે કચ્છ, સૌરાષ્ટ્ર અને ગુજરાતની પ્રજાએ પ્રાચીનકાળથી અર્જુનોનું આમંત્રણ સ્વીકાર્યું છે. ભારતનો પશ્ચિમ કિનારો ફરી વળ્યા પછી આપણી પ્રજાએ પરદેશનો પરિચય મેળવ્યો છે અને તે દેશની પ્રજા સાથે ભળી જઈ પોતાના પુરુષાર્થ માટે નવો અવકાશ મેળવ્યો છે.’

ગુજરાત ! ઓ ગુજરાત !! તું કોની છે ગુજરાત? જવાબ મેળવવા તમારે નર્મદને વાગોળવો પડશે. મૂર્ધન્ય કવિ સ્વ. ઉમાશંકર કહે છે તેમ આપણે તો ‘વિશ્વ ગુજરાતી છીએ’.

ક.મા.મુનશી (૧૯૧૩-૧૪માં) ‘યોગસૂત્ર’માંથી આપણા ઉપયોગ માટે ‘અસ્મિતા’ શબ્દ ખેંચી લાવ્યા તેની સમજ આપતાં લખે છે: ‘હું તેના પર વિચાર કરું છું અને તેને પોષે એવી સામગ્રી એકઠી કરું છું. અમે જન્મે ગુજરાતી છીએ, અમે ગુજરાતી બોલીએ છીએ, અમારા સંસ્કાર ગુજરાતી છે.’ એમ કહે આપણામાં ગુજરાતી અસ્મિતા આવી નથી. ‘અસ્મિતા’ એ મનોદશા સુચવે છે. તેનાં બે અંગ છે: ‘હું’ છું અને ‘હું’ હું જ રહેવા માગું છું. એમાં વ્યક્તિત્વની સુરેખ કલ્પના અને એ વ્યક્તિત્વને હસ્તીમાં રાખવાનો સંકલ્પ બંને રહ્યાં છે.

તેઓ વધુમાં જણાવે છે: ‘વ્યક્તિત્વના ઘડતરમાં પર્વત કે નદીઓનું સ્થાન ગૌણ છે. મુખ્ય સ્થાન તો જે મહાપુરુષોએ ગુજરાતની આ ભાવના સરજાવી છે તેમનું છે. તેમનાં પરાક્રમો અથવા સાહિત્યકૃતિઓ, ગુજરાતીઓની કલ્પના અને ઈચ્છાને કેન્દ્રસ્થ કરે છે. તે ઈતિહાસ કે સિદ્ધાંત રચી જાય છે. ઉત્સાહ અને આનંદ પ્રેરે છે. ગૌરવકથાઓનાં મંડાણ માંડે છે.’

તો આવો, મિત્રો, આપણે ગુણિયલ ગુજરાતના ગૌરવનું રસપાન કરીએ. ગુજરાતને પશ્ચિમ ઘાટે નિ:સીમ ભાસતો સાગર છોળો ઉછાળે છે. એ નિ:સીમ ભાસતાને ગુજરાતીઓ ઓળંગતા અને ઓળંગે છે. ગુજરાતે વ્રજભાષામાં રાજકોટના મહારાજ મહેરામાણકૃત ‘પ્રવીણસાગર’ આપ્યો.

રાજસ્થાનમાં જે સ્થાન ચંદ્રબિરદાઈના ‘પૃથુરાજરાસા’નું છે એ સ્થાન ગુજરાતમાં મહેરામાણકૃત ‘પ્રવીણસાગર’નું છે.

સ્પેન્સરના Fairie Queenને ભુલાવે એવું શામળનું સાહિત્ય છે. અખાના છપ્પા ને ધીરાની કાફીઓના ફિલસૂફી-ઉંડાણ સમીપે વડઝવર્થની વિચારધારાની છાંટ દેખાય છે.

ફૂંસ કાંતિ વખતે વડઝવર્થે સ્વતંત્રતાનાં સોનેટો લખ્યાં છે. નર્મદના ઘેરા ગગન ગડગડતા શંખનાદ સન્મુખે એ Bugle Call જેવાં ફીકાં લાગે છે.

‘શંખનાદ સંભળાએ ભૈયા શૂરજનોને તેડું હો’ નર્મદના એ પ્રોત્સાહન સમું વડઝવર્થનું કાવ્ય કયું?

દલપતની Puritanism, મિલ્ટનની Puritanismથી ઊતરે એવી છે? અને શાંતિપર્વ સમો Social evolutionનો દલપતનો સંસારવાદ ડાવિનની કે હબર્ટ સ્પેન્સરની Sociologyના પાયામાં પુરાયેલાં નથી ? ટેનિસન સમુ રાજકવિપદ ને લોકકવિપદ દલપતનું હતું. હિંદુ, ઈસ્લામી, પારસી, અંગ્રેજ સૌ એમને કવીશ્વર કહીને સંબોધતા. ‘Plain living and High thinking’

વડઝવર્યનાં ચડે કે દલપતનાં? દલપતની હુગ્રખાનની ચઢાઈમાં દલપત વિરોધી કનૈયાલાલ મુનશીને ય દલપતની આર્ષદૃષ્ટિ દેખાઈ છે. હુગ્રખાનની ચઢાઈને વધુ સમજવા નિરંજન ભગતને વાંચવા જોઈએ.

મૂળશંકરનાં નાટકો - 'જુગલ જુગારી ને અજબકુમારી', રણછોડલાલનું 'લલિતા દુઃખદર્શક', શ્રમજીવીઓના પ્રશ્નો ચર્યતાં વિભાકરનાં નાટકો, કૂલચંદભાઈનું 'કાદંબરી નાટક', વાંકાનેર કંપનીનું 'નરસિંહ મલેતો'ને શિવાજી, 'મોરબી કંપની'નું 'ભર્તુહરિ' આ નાટકો ગુર્જર નાટ્ય ગંગોત્રીઓ છે.

ગુર્જરના મહાકવિઓ નરસિંહ, મીરાં, રત્નો, દયારામ અને ગરબી ભટ્ટ દલપત જેવાઓએ તો સૈકાઓથી ગુજરાત અને ગુજરાતીઓનાં જીવન સરજ્યાં છે.

ગુજરાતના ગરબા એટલે જગતની અદ્વિતીય કલા. પશ્ચિમના બેલેમાં નૃત્ય છે ને વાદ્ય પણ છે, ગીત નથી. ગુજરાતીના રાસમાં નૃત્ય, વાદ્ય ને સંગીતનાં ત્રણેય અંગો ખીલેલાં સમાયોલાં છે.

'સરસ્વતીચંદ્ર' નવલકથા અદ્વિતીય છે. 'સરસ્વતીચંદ્ર'નું પૂર્ણાહુતિ પ્રકરણ 'ઘેલી મારી કુચુમ'એ પ્રકરણ ગોવર્ધનરામને કાલિદાસની સમીપે ને સરસ્વતીચંદ્રને શાકુન્તલની સમીપે લઈ જઈ મૂકે છે. એ પ્રકરણમાંની Suggestiveness - ધ્વનિમંત્ર ઉકેલતાં ભલભલા ઠોકરાય છે. ગોવર્ધનરામ એટલે High Water Mark - બાણ ને વિકટર હ્યુગો અને ટોલ્સ્ટોયના સમોવડિયા. ગોવર્ધનરામમાં ભારતના સામાજિક દર્શનમાં બીજાં સામાજિક વિશ્વદર્શનોને યોગ્ય રીતે આત્મસાત કરવાથી શક્તિ છે, તેનો ખ્યાલ પણ વ્યક્તિ કેન્દ્રીય મનુષ્યનું રૂપાંતર અલમ્ રહિત વ્યક્તિ કે મનુષ્યમાં કેવી રીતે થાય છે તેની પ્રક્રિયા દ્વારા 'સરસ્વતીચંદ્ર'માં રજૂ કરે છે. આપણે જ આપણા ઘરદીવડાઓની કિંમત આંકી નથી. ગ્રીક કવયિત્રી સોફોનાં ગોપકાવ્યો કરતાં મીરાંના કાવ્યો સહેજ પણ ઉતરતાં નથી.

મહાભારત - રામાયણ - ગીતા તેમ જ ગ્રીસનું ઈલિયડ, ઈરાનનું શાહનામું તે પાંચને હું જગતના ઈતિહાસદર્શન કરાવતા ગ્રંથો કહું છું. વેદમાંનું પુરુષસૂક્ત અને ગીતામાંનું વિરાટદર્શન એ ઈતિહાસ છે. Where History, Philosophy and Poetry meet in Divine Harmony.

આપણે ન્હાનાલાલને કેમ ભૂલીએ જણે ડોલન શૈલીમાં 'શહેનશાહ અકબરશાહ' જેવાં ઐતિહાસિક નાટકો આપ્યાં. ન્હાનાલાલની પર્યામિતો અને અપર્યામિતી ગુજરાત જાણીતું છે. ન્હાનાલાલના શબ્દો મારા મુખમાં મૂકી કહું છું:

**મહારા અંતરનો એક ભાવ આજે ઉચ્ચારી લઉં છું,
સજ્જનો! ભારત ઈતિહાસનો એક અજબ દેશ છે.**

ઈંગ્લેન્ડનો ટાપુ તો સૃષ્ટિજૂનો છે, પણ એ ટાપુનું નામ ઈંગ્લેન્ડ તો ઈ.સ.પાંચમાં સૈકામાં પડ્યું છે. જર્મનીમાંથી એલ્બન સ્વીને વેસલ નદીઓને કાંઠેથી એંગ્લ્સ અને સેક્સન જાતોએ જઈને એ ટાપુને જીત્યો, ને વસાવ્યો ને ઈંગ્લેન્ડ નામ બધ્યું.

ઈ.સ. ૪૫૦ની પૂર્વે અને પછી ભરતખંડે પરચકો કંઈ કંઈ આવ્યાં ને ઊતર્યા, પણ ભરતખંડ જ રહ્યો છે હિન્દુસ્તાનનું મુગલીસ્તાન નથી થયું કે ઈંગ્લિસ્તાન નથી થયું.

ઈતિહાસ તજજ્ઞો ! હિમાલય સમો ને ગંગાજમના સમો ભરતખંડ સનાતન દેશ છે. કાળની છોળો, ઈતિહાસનાં ભરતીઓટ, યુગપલટાની વાદળછાંચડીઓ આવી આવીને ઊતરી જશે પરંતુ ભારતની સંસ્કૃતિ અને સંસ્કાર અમર રહેશે. કાળની ફૂંક તેને હોલવી શકશે નહિ.

ભારત તે ભારત હતું, ભારત રહ્યું છે ને ભારત રહેશે કારણ તેના સંસ્કારમાં છે: અનેકતામાં એકતા.

ભારતના અન્ય પ્રાંતોને ગુજરાતની ટીકા કરવાની ક્યારેક ચળ ઊપડે છે. ગુજરાત આપણી 'મા' છે. તેનું સ્વરૂપ કોઈ વસ્તું ચિતરે તે સહન ન જ થાય. બંગાળીઓ કહે; ગુજરાતીઓ 'પ્રાંતવાદી' છે ત્યારે આપણે કહેવું જોઈએ કે તમારું જ્ઞાન પ્રાંતીય લાગે છે. ટાટાની ત્રીસ લાખની સાયન્સ ઈન્સ્ટિટ્યૂટની સખાવત

અને કવેની વિમેન્સ યુનિવર્સિટીને સર વિઠ્ઠલદાસની ૧૫ લાખની સખાવત Provincial છે? પ્રેમચંદ રાયચંદ કલકત્તા યુનિવર્સિટીને સખાવત કરી છે તેવી કોઈ સખાવત કલકત્તાના લક્ષ્મીનંદ અમદાવાદ કે મુંબઈમાં કરી છે? ક્યાંય કૃદિયું દીધું છે? પૂર્વાવસ્થામાં સુરેન્દ્રનાથ બંગાળના અને ટિળક મહારાજ નિજનિજનાં પ્રાંતોના Uncrowned Kings હતા. પરપ્રાંતોમાં માત્ર યશસ્વી નામો હતાં, દયાનંદ ને દાદાભાઈ ૧૯મી સદીમાંના આપણા Inter Provincial નેતાઓ હતા. જમ રણજિત અને સયાજીરાવ ગાયકવાડ ત્રીજ સમસ્ત સામ્રાજ્યના સ્તંભો હતા.

લંડનમાં દાદાભાઈ નવરોજી ફીન્સબરીમાંથી પાલમિન્ટની ચૂંટણી લડી રહ્યા ત્યારે સયાજીરાવે વડોદરાના માજી દીવાન દાદાભાઈને મતદારોને ચૂંટણીમથકે લઈ જવા માટે ૨૦ જેટલી ઘોડાગાડીઓની અને ખણખણતા પાઉન્ડની વ્યવસ્થા કરી હતી. દાદાભાઈ પાંચ વોટથી જીત્યા.

એક બંગાળી ભાઈએ કહ્યું: Inter Provincial Marriagesમાં બંગાળે પહેલ કરી છે. તેમણે કહ્યું આ બાબતે ગુજરાત પછાત છે. આપણે કહેવું તેમનું જ્ઞાન પછાત છે અથવા ગુજરાતના ઈતિહાસનું જ્ઞાન ઓછું છે. ગુજરાતમાં જેટલાં Inter Provincial Marriages થતાં હતાં એટલાં ભારતનો કોઈ પ્રાંત કરતો નહોતો.

ઈ.સ ૧૮૮૩માં દલપતની વર્ધમાનપુરીના રાજવી દાજીરાજી વિઝાગાપટ્ટમનાં રાજકુમારી સીતાબાને પરણ્યા હતા. આલાવાડનાં રાજકુમારી મહેસૂરનાં મહારાણી હતાં. ધરમપુરનાં રાજકુમારી કાશ્મીરનાં મહારાણી, વડોદરાનાં રાજકુમારી કુચબિહારનાં મહારાણી, જમનગરનાં રાજકુમારી, જૈધપુરનાં મહારાણી, ધ્રાંગધ્રાનાં રાજકુમારીઓ જયપુર-રતલામમાં અને પ્રતાપગઢ શાહપુરમાં હતાં. ભાવનગરનાં રાજકુમારી પત્રામાં; ગોંડલનાં રાજકુમારી સીમલા સમીપે, જુબલ મહારાણી હતાં. વાંકાનેરનાં રાજકુમારી બંગાળમાં મયૂરબંજનનાં મહારાણી હતાં. વનરાજ ચાવડાનાં વંશજ વરસોડાનાં ચાવડી રાજકુમારી તો મેવાડનાં મહારાણી ને ભારતનાં હિંદુવંશનાં રાજમાતા હતાં. શ્રીકૃષ્ણનાં બહેન સુભદ્રા પાર્થને પરણ્યાં ને અભિમન્યુની માતા બન્યાં ત્યારથી ગુજરાત માત્ર વન, પર્વત ને સાગરની ગુર્જર સીમાઓમાં જ પુરાઈ રહ્યો નથી; ગુજરાત ભારતવિશાળ છે, ગુજરાત જગતવિશાળ છે. ગુજરાત સુવાર્ણમય હતું, છે અને રહેશે.

ગુજરાતનો પોષાક રસિકતા, મર્યાદા, સૌન્દર્ય ને શણગારની દૃષ્ટિએ જગતમાં અદ્વિતીય છે. પણ પોતાની જાતને રાષ્ટ્રવાદી કહેવડાવનારાઓએ મોં મચકોડ્યાં. જગતની નર્તકી એના પાવલોવા મુંબઈ આવી અને સાડીની પ્રશસ્તિ ગાઈ ત્યારે પેલા રાષ્ટ્રવાદીઓએ કહ્યું : સાડી જગતભરનો અજોડ નારીપોષાક છે.

ગુજરાતની શિલ્પકલા જગતમાં અદ્વિતીય ગણાય છે. હમણાં હમણાં રાણકીવાવનાં શિલ્પોએ તેમાં ઉમેરો કર્યો છે. તાજમહાલનાં મૂલ્ય આપણે મન ઓછાં નથી, પણ ફરગ્યુસન વાંચો ! ફરગ્યુસન કહે છે કે, તાજ કરતાંયે આબુનાં વસ્તુપાળ-તેજપાળનાં જૈન મંદિરોમાંની શિલ્પકલા શ્રેષ્ઠ છે.

૧૯૧૭માં ન્હાનાલાલે તેમના 'ગુજરાત : એક ઐતિહાસિક કાવ્ય'માં કહ્યું કે, જગતને ગીતા ગુજરાતે આપી. ઈતિહાસઅભ્યાસીઓ ભડકી ઊઠ્યા કે કવિ તો કલ્પનામાંથી ઈતિહાસો ઘડે છે. સવાલ એ પેદા થાય કે કુરુક્ષેત્ર વચ્ચે શ્રીમદ્ભાગવદ્ ગીતાના ગાનાર કોણ હતા? ઉત્તર સાદો છે : શ્રીકૃષ્ણ. ગીતા ગાઈ ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ ક્યાંના રાજ્ય અધિષ્ઠાતા હતા? રોજ ને રોજ 'દ્વારકાધીશ કી જય' નો પોકાર પાડો છો, ને ગીતા ગુજરાતના રાજકુમારે જગતને આપી એ વાક્યે આશ્ચર્ય પામો છો? ગીતાનો ફ્રેન્ચ ભાષાંતરકાર કહે છે કે યુરોપના કોઈ સાહિત્યદેશે ગીતા નથી.

ટાગોરની અંગ્રેજી ગીતાંજલિને નોબલ પારિતોષિક મળ્યું ત્યારે એ ગીતાનાં મૂલ્ય બંગાળાએ માન્યાં. સ્ટોકહોમ બોલે ત્યારે કલકત્તા માને : આમ કેમ છે?

વૈદકશાસ્ત્રમાં આપણાં ભીષ્માચાર્યો કહેતા કે છાશ તો ઈન્દ્રનેય દુર્લભ. પરદેશના લોકો તેના નામથી ભડકતા, પણ અમેરિકાના ડોક્ટરે કહ્યું : છાશ

દૂધથીયે મહાપુષ્ટિકારક છે. પછી આપણે અંગ્રેજી ભણેલા આર્ય ભીષ્માચાર્યો તેનાં ગુણગીત ગાવા લાગ્યાં પણ કોઈ સૌરાષ્ટ્રનો ભાભો કહે : દૂધપાક પર છાશ પીવાય, તો આપણે હસી નાખીએ. લાડુ, હળદર, કુંવારપાકું, લીમડાની કોઈ વિદેશી કંપની પેટર્ન લે તો જ આપણને તેનું મહત્ત્વ સમજાય છે. આત્મનિર્ણયને જાગ્રત કરવો પડશે. મતાગ્રહનું જેર છોડવું પડશે.

ગુજરાતણીની રૂપગીતા ઘણા કવિઓએ ગાઈ છે. આજથી ૨૩૩ વર્ષ પહેલાં ઈ.સ. ૧૭૭૫-૮૦માં સુરતથી અમદાવાદની સફર ખેડેલા યૌવનભર લેફ્ટેનન્ટે ગુજરાતની ગામડાની ગોરીઓની ગાયેલી રૂપગીતા અમદાવાદ કોલેજના ઈતિહાસાચાર્ય પ્રાધ્યાપક કોમ્પોઝિટિવે “Times of india”માં પ્રગટ કરી હતી. તેમનો આ લેખ ખૂબ પ્રશંસા પામ્યો હતો.

ઈ.સ. ૧૮૫૬માં આજથી ૧૫૨ વર્ષ પૂર્વે રાસમાળાની પ્રસ્તાવનામાં ફોર્બસ કહી ગયો છે કે, ‘Solanki of Anhilvard is at least equal to Rathod of Kanoj, Chohan of Delhi, Parmar of Dhar.’ આ મહાસત્ય કેટલાક ઈતિહાસ-અભ્યાસી ગુજરાતીઓના હૃદયસિંહાસને કોતરાયેલું છે !

તાજૂબ થાય એ ઘટના તો એ છે કે, પૃથ્વીરાજ ચૌહાણે દિલ્હીના વિજેતા શાહબુદ્દીન ધોરીને ગુજરાતે હરાવ્યો હતો. રાસમાળા કાઢી વાંચો અને રણક્ષેત્રનું નામ જોવું હોય તો ‘શિરોહી રાજ્યનો ઈતિહાસ’નાં પાના ઉથલાવો.

ગુજરાતની મીલો લેકેશાયરને હંફાવતી હતી. આજે તો માત્ર ભૂંગળાં ઊભાં છે. ગુજરાતનો ખારવો Lascar અંગ્રેજ ખલાસીને ખભેખભો ભીડીને ઊભો હતો. ગુર્જર વેપારીઓ કરોડોનાં પાસાંઓ ખેલતા હતા. જો કે આજે દુનિયાના ધનાઢ્યોની હરોળમાં ભારતીઓ ઊભા છે તેમાં ગુજરાતીઓ મહત્ત્વનું સ્થાન ધરાવે છે.

તમને થશે કે આ બધા વિષયાન્તરની પળોજણનો આજે અર્થ શો? ઈતિહાસની આ બધી આડકથાઓનો આજે ગરવી ગુજરાતનાં ભાઈબહેનો વચ્ચે ઉચ્ચારણેલું તો માત્ર એટલો જ છે કે, ગુજરાતની ગૌરવગાથા અજોડ ને અમર છે, હતી અને રહેશે. એ જ કહેવાનો, કવિ ખબરદારના ગુરુ બહેરામજી મલબારીએ ગાયું છે કે, ‘અર્પી દઉં સો જન્મ, એવડું મા તુજ લ્હેણું!’ ગુજરાતના આ મહામુલા કવિની ભાવના કેટલી બધી ઊંચી ને માન ઉત્પન્ન કરે તેવી છે. ગુજરાત પણ પારસીઓનું જ છે. પછી તાતાજીને નેનો લઈને આવવું પડે.

ઈતિહાસ સામે પડકારો : ઈતિહાસમાં બનતી ઘટનાઓમાં માનવ કેન્દ્ર સ્થાને રહેલો છે. કોઈ પણ સંસ્કૃતિ કે કોઈ પણ યુગની વાત કરીએ તો તેમાં ત્રણ મહત્ત્વનાં પાસાં હોય છે. વિજય, વિકાસ, વિનાશ. આ ત્રણ જ ઘટનાક્રમ જોવા મળે છે.

૧૯મી સદી પછી ઈતિહાસના સંશોધનમાં પરિવર્તન આવવા લાગ્યું છે. બીજી વિદ્યાશાખાઓના માધ્યમથી ઈતિહાસસંશોધનની પદ્ધતિ વ્યાપક બનાવવામાં આવી છે.

મારા વડીલ મિત્ર ડૉ.આર.એલ.રાવલે ઈ.સ. ૨૦૦૩ના ઓક્ટોબર-નવેમ્બર-ડિસેમ્બરના “પથિક”ના અંકમાં ‘સ્થળકાળના પિંજરામાંથી’ નામે ગંભીર, સમજવામાં તકલીફ પડે એવો લેખ લખ્યો છે. કેટલાક સ્વદેશી-વિદેશી ઈતિહાસકારો અને ચિંતકોનો પ્રભાવ તેમના પર પડ્યો છે, જેવા કે ગાંધીજી, જી. કૃષ્ણમૂર્તિ, નહેરુ, માર્ટિન લ્યુથર કિંગ, આર્નોલ્ડ ટોયન્બી, ઓર્તેગા ગસેટ, કોલિંગવૂડ, બ્રુસેલ, હર્બર્ટ માર્ક્સ, જહોન ગાલ્ટુગ, માર્કલ ફૂકો અને આશિષ નાન્દી. એટલે તેઓ એ વાતનો સ્વીકાર કરે છે કે, ‘વ્યવસાયલક્ષી ઈતિહાસકારની પળોજણથી હું દૂર રહ્યો.’ સ્થળ-કાળના સંદર્ભમાં સમાજ કે સંસ્કૃતિઓનું સ્વરૂપ બદલાવું રહે છે.

આર્નોલ્ડ ટોયન્બીએ પડકાર અને પ્રતિભાવના ઢુંઢને આધારે જુદા જુદા સામૂહિક સ્વના ઘટકો કે સંસ્કૃતિઓનો અભ્યાસ કર્યો. તેમણે તારણ એ કાઢ્યું કે, ‘જોટલા પ્રમાણમાં એ સંસ્કૃતિમાં પેદા થતાં બાહ્ય કે આંતરિક પડકારોની ઝીલવાની કે તેમને આત્મસાત્ કરવાની ક્ષમતા હોય તેટલા પ્રમાણમાં તે સંસ્કૃતિ

ટકે છે. પડકારોને જોવાની, સમજવાની અને યોગ્ય પ્રતિભાવ આપવાની શક્તિ હોય; સ્વને સતત પડકારતી સંસ્કૃતિ કાટ ખાતી નથી, કહોવાતી નથી.’ આપણે ક્યાં છીએ તે તપાસવાનો સમય થઈ ગયો છે.

ગાંધીજીના વિચારોથી પ્રભાવિત થયેલા અને ગૂજરાત વિદ્યાપીઠના ઘણાં વર્ષો પહેલાં મહેમાન બનેલા જોહાન ગાલ્ટુગ જેવા વિદ્વાને આધુનિક પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિને સમજવા માટે ટોયન્બીના પડકાર-પ્રતિભાવના ઢુંઢને લગતા અભિગમને આગળ વધારી ઈતિહાસના અભ્યાસને નવો દૃષ્ટિકોણ આપ્યો. જે સંસ્કૃતિના મૂળમાં અભિપ્રેત છે તે ‘સામાજિક વિશ્વદર્શન’ આ ખ્યાલને તેમણે વિકસાવ્યો.

પ્રો. જહોન ગાલ્ટુગના વિચારોનો આધાર લઈ ડૉ. રાવલ જીવનદર્શન સમજાવે છે; બાહ્ય-સમાજ, આંતરિક સમાજ, પ્રકૃતિના સંબંધો; સ્થળ-કાળ વગેરે દ્વારા વિશ્વદર્શનનો ખ્યાલ સમજાવે છે. જહોન ગાલ્ટુગ મુજબ સામાજિક વિશ્વદર્શન માટે છ પાસાંઓ રજૂ કરે છે. (૧) સંસ્કૃતિનો સામાજિક અવકાશને લગતો ખ્યાલ (૨) સમયની વિભાવના (૩) જ્ઞાનનું સ્વરૂપ (૪) મનુષ્ય-મનુષ્ય વચ્ચેના સંબંધો (૫) મનુષ્ય અને પ્રકૃતિ વચ્ચેના સંબંધોનું સ્વરૂપ (૬) મનુષ્યના અધિભૌતિક સંબંધોના ખ્યાલ.

આ બધું જ્ઞાન હોવા છતાં માનવી એ માનવી જ રહ્યો છે, પ્રગતિ અને વિકાસના નામે વિશ્વસંસ્કૃતિનું નિકંદન કાઢવા ભેઠો છે. જોના કારણે વૈશ્વિકરણમાં પર્યાવરણ સમતુલા, ગરીબાઈ, વસતીવધારો, પાણીની સમસ્યા, ભૂણહત્યા, હિંસા-આંતકવાદ જેવા પ્રશ્નો આવી ઊભા રહ્યા. સામાજિક અવ્યવસ્થા થતાં રાજકીય, ધાર્મિક, શૈક્ષણિક માફિયાઓનું સામ્રાજ્ય સ્થપાયું.

મહાન વૈજ્ઞાનિક આલ્બર્ટ આઈન્સ્ટાઈને ચેતવાણી આપતાં કહ્યું : ‘મનુષ્યમાં મનુષ્યત્વના વિકાસની સંભાવનાઓને જ અપંગ કરી દેવી એ આજની મૂડીવાદી વ્યવસ્થાનું સૌથી વધુ અનિષ્ટકારી ફળ છે. અફસોસ અને આઘાત સાથે કહેવું પડે છે કે આપણી શિક્ષણ વ્યવસ્થામાં પણ આ અમંગળકારી ઘટક ઘર કરી ગયું છે. આજના વિદ્યાર્થીઓ માટે શિક્ષણનો એકમાત્ર ઉદ્દેશ પરીક્ષામાં સફળતા પ્રાપ્ત કરી અર્થોપાર્જનનો જ છે. સંકીર્ણ અને સ્વાર્થી માનસિકતાથી દરેક જણ ઘેરાયેલો છે.’

અર્થનીતિ તેમજ રાષ્ટ્રનીતિથી આઈન્સ્ટાઈન ક્યારે ય ઉદાસીન રહ્યા નથી. સમાજમાં પ્રવર્તી રહેલી આર્થિક તેમ જ સામાજિક વિષમતા, ગરીબી, બેરોજગારી દરેક વ્યક્તિની સામાજિક સુરક્ષા વગેરે સમસ્યાઓ માટે મૂડીવાદી વ્યવસ્થાને જવાબદાર ગણતા.

પર્યાવરણ મહાન પડકાર છે. કુદરતને તમે સાચવો તો તે તમને સાચવશે. ડુંગરિયે દવ લાગ્યો છે, હોલવવો મુશ્કેલ છે. વિશાળ અનંત સૃષ્ટિમાં આપણી પૃથ્વી તો માત્ર એક બિન્દુ છે અને આવી પૃથ્વી પર આપણું અસ્તિત્વ શું? ઈશાવાસ્ય ઉપનિષદનો પ્રથમ મંત્ર ‘ઈશાવાસ્યં ઈદં સર્વમ્’ આપણા ભારતીય દર્શનના સારરૂપ છે. તેમાં ભારતીય સંસ્કૃતિનો નિયોડ આવી જાય છે. આ સમસ્ત પૃથ્વી ચેતનમય છે. વિજ્ઞાન હજી સુધી કોઈ અંતિમ નિર્ણય ઉપર નથી પહોંચ્યું કે આખી સૃષ્ટિ જડમય છે કે ચેતનમય છે. આઈન્સ્ટાઈને પોતાની આત્મકથામાં લખ્યું છે : ‘સફળતા જ વિજ્ઞાનસાધનાનું અંતિમ સત્ય નથી.’ તે માનતા : ‘સત્ય પર સ્વામિત્વ ધરાવવા કરતાં તેની ખોજ વધુ મૂલ્યવાન છે.’ આ જ કારણે ગાંધીજી તેમને ગમતા હશે. માટે જ વિજ્ઞાન વિનાશ માટે નહિ, પણ Science for society, Science for Man, Science for thinking.

વિચાર કરવાની નોબત વાગી ગઈ છે. ડોહોબલ વોર્મિંગને સમજવું પડશે. આપણા પર્યાવરણના સંદર્ભમાં ‘ડોહોબલ વોર્મિંગ’ ગંભીર સમસ્યા છે. મોટા ભાગના વિજ્ઞાનીઓ માને છે કે ‘ડોહોબલ વોર્મિંગ માટે માનવીની પ્રવૃત્તિઓ જ મહદઅંશે જવાબદાર છે, દુનિયાભરનાં જંગલો નાશ થતાં પૃથ્વીની આબોહવામાં પરિવર્તન થવાનું જ. દુનિયાની આબોહવા સ્થિર રહેતી હતી, તોફાની બની વાવાઝોડાં તાપમાન, ધરતીકંપ, સુનામી, બરફનાં તોફાન વધ્યાં છે. ટૂંકમાં પૃથ્વી હવે આબોહવાની અસ્થિરતાના કાળમાં પ્રવેશી ચૂકી છે. ૨૧મી સદીમાં દુનિયાના જુદા જુદા દેશોમાં આર્થિક, સામાજિક અને

પર્યાવરણીય ક્ષેત્રે ગંભીર અવ્યવસ્થા સર્જાવાની સંભાવના છે. ઈતિહાસની જાણાસુઓ ઉપેક્ષા કરી શકે નહિ. અભ્યાસક્રમોમાં બદલાવ લાવવો પડે. પ્રજામાં સભાનતા કેળવવી પડે. પૃથ્વીનું વાતાવરણ અને ગ્રીનહાઉસ ઈફેક્ટની ચર્ચામાં જતો નથી; માણસે જાતે 'વિકાસ' સાધવાની દોટમાં આ પૃથ્વી પર એવા એવા ઉધામા કર્યા છે કે તેણે વાતાવરણમાં ખૂબ મોટા પાયે ખલેલો ઊભી કરી દીધી. મોટા ભાગના વૈજ્ઞાનિકો માને છે કે, જળવાયુ-પરિવર્તન એ માનવજાત અને સમગ્ર સૃષ્ટિ માટે બહુ જ મોટું જોખમ છે. આ રોકવા વિશ્વની સરકારો જાગી છે અને પગલાં ભરે છે. ઈન્ડોનેશિયામાં પર્યાવરણ દિન ઊજવે, ધુમાડા ઓકતાં વાહનો - પેટ્રોલપંપ બંધ રાખે છે. ચાલીને કે બળદગાડું કે હાથવારીમાં જઈ પોતાનાં કામ પતાવે છે. વાહનરહિત દિવસે પ્રજાજનોને હાલાકી ન પડે તે માટે ટાંગાવાળાઓ સેવાઓ આપે છે. ફ્રાન્સના પાટનગરમાં, જર્મનીમાં સાઈકલનો વપરાશ વધ્યો છે. પેરિસમાં સાઈકલનાં પબ્લિક સ્ટેન્ડ બનાવ્યાં છે. પેરિસમાં બે લાખ માણસો નિયમિતપણે સાઈકલનો ઉપયોગ કરે છે. એક યુવાને ગામમાં એક જ 'ક્રિસમસ ટ્રી' બનાવ્યું. જેના એસ્ટન હેજ (ખિટનનું) આદર્શ ગામડું બન્યું. થર્ડ વેવ ઓફ સોલર ઈલેક્ટ્રિકિટીનો ઉપયોગ થાય છે. આપણે ત્યાં પણ ઊર્જાનો ઉપયોગ સારા પ્રમાણમાં શરૂ થયો છે.

ઈજિપ્તના વૈજ્ઞાનિક કહે છે : હવેનાં યુદ્ધો પાણી માટે થશે.

વિશ્વભરની મહિલાઓ પર્યાવરણ જળવણી ક્ષેત્રે સુંદર કામ કરી રહી છે. આપણે ત્યાં બહુગુણ વખતે ચીપકો મોમેન્ટ ચાલેલી. કેન્યાની ડો.વાંગારી માથાઈએ એક કરોડ વૃક્ષ વાવવાનું અભિયાન છેડ્યું હતું. ૨૦૦૬માં તેનો આંકડો અબજ પહોંચી ગયો. વંદના શીવા, સુનિતા નારાયણ, મધુ સરિન અને બીજાં કેટલાક પાયાનું કામ કરે છે. માણસ સૃષ્ટિ પાસેથી લે છે, તો સૃષ્ટિની સેવા કરવી એ માણસનું કર્તવ્ય છે. સૃષ્ટિને ઘસારો પહોંચાડીએ છીએ, તો તેની પૂર્તિ કરવી. સૃષ્ટિમાં અશુદ્ધિ ફેલાવીએ છીએ, તો તેની શુદ્ધિ કરવી. સૃષ્ટિની પુષ્ટિ માટે નવનિર્માણ કરતા રહેવું એ માણસનું યજ્ઞમય વિવિધ કર્તવ્ય છે.

ગાંધીએ ઉપનિષદ જેવો એક મંત્ર આપ્યો છે : 'આ પૃથ્વી દરેકે દરેકની જરૂરિયાતને પહોંચી વળે તેમ છે, પરંતુ કોઈ એકની લોભલાલસાને નહીં જ.'

સ્વીડનમાં એક વૃક્ષ દ્વારા નાગરિકોને પર્યાવરણ માટે સભાન કરવા ડાળીઓ પર પાટિયાં લબડાવ્યાં : - 'હું તમારું પારાણું છું, હું તમારા ઘરનું બારાણું છું, હું તમારી કોદાળીનો હાથો છું, હું તમારા ઘરનો મોભ છું, હું તમારા કોફીનનું લાકડું છું.' આટલો અણસાર પૂરતો નથી?

સ્ત્રીભૂણહત્યા માત્ર કોઈ કોમ કે ભારતનો પ્રશ્ન નથી. સમગ્ર વિશ્વનો પ્રશ્ન છે. આ અટકાવવામાં ન આવે તો સમાજવ્યવસ્થાનું માળખું ફનાકાંટિયા થઈ જાય.

ભારતમાં છેલ્લા બે દશકામાં એક કરોડ જેટલી ભૂણહત્યા થઈ હશે. અમેરિકામાં જ ૧૫ લાખ જેટલાં Abortion દર વર્ષે થાય છે.

ઈ.સ. ૧૯૮૪માં 'નેશનલ રાઈટ્સ લાઈફ કન્વિન્સન કનસાસ સીટી મિજરીમાં ભરાયું હતું. આ સંમેલનના એક પ્રતિનિધિ Mrs Saudy Ressel અને Dr. Berhar Nathansonની દ્વારા એક Suction abortion ગર્ભપાતની બનાવેલી અલ્ટ્રા સાઉન્ડ ફિલ્મનો હેવાલ આપ્યો. ગર્ભ માત્ર દશ અઠવાડિયાનો હતો. માની કૂખમાં રમતી હતી. અસહ્ય વેદના. આ ઓજર નાનકડી માસૂમ ઢીંગલી જેવી બચ્ચીના ટુકડે ટુકડા કરી રહ્યું હતું. આ બીભત્સ રમત પૂરી થતાં ૧૫ મિનિટ લાગી. જે ડોક્ટરે આ ગર્ભપાત કર્યો હતો એણે કુતૂલવશ એની ફિલ્મ ઉતરાવી હતી. તેણે પોતે જ્યારે આ ફિલ્મ જોઈ ત્યારે તે દવાખાનું છોડીને ચાલ્યો ગયો અને પરત આવ્યો નહિ.

'ગર્ભસ્થ બાળકની હત્યા અને તેની વેદના દર્શાવનારી આ ફિલ્મ (Silent Scream) જ્યારે અમેરિકાના પૂર્વપ્રમુખ રોનલ્ડ રીગને જોઈ તો તે એનાથી એવા પ્રભાવિત થયા કે તેમણે દરેક અમેરિકી સાંસદને એ ફિલ્મ જોવાનો અનુરોધ કર્યો. રોનલ્ડ રીગને એબોર્શનનો કાયદો બદલવા ઈચ્છતા હતા.

મધર ટેરેસાએ કહ્યું કે, ગર્ભપાત એ ગર્ભાશયમાં બાળકની હત્યા જ છે. તેમણે વિશ્વની સરકારોને ગર્ભપાતનો કાયદો રદ કરવા ભલામણ પણ કરી હતી.

Stonaway New Delhi 12-2-94માં છપાયેલા સમાચાર મુજબ મધર ટેરેસાએ અમેરિકાની વધતી જતી હિંસાખોરીનો સંબંધ ભૂણહત્યા સાથે જોડ્યો છે. તેમણે અમેરિકન પૂર્વ પ્રમુખ ક્લિન્ટન, ઉપપ્રમુખ ગોરે અને તેમની પત્નીઓ તથા ત્રણ હજાર શ્રોતાઓ સમક્ષ ભાષણમાં કહ્યું : 'If we accept that a mother can kill even her own child how can we tell other people not to kill each other? Any country that accepts abortion if not teaching its people to love, but to use any violence to get what they want.'

તા. ૨-૯-૮૪ના "હિન્દુસ્તાન ટાઈમ્સ"ની નોંધ મુજબ, કેરોમાં ભરાનારી World Population Conferenceની પૂર્વસંધ્યાએ, મધર ટેરેસાએ જણાવ્યું : 'The greatest destroyer of peace today in the world is abortion. The only one who has the right to take life is the who has created it. Nobody else has the right – not the mother, not the father, not the doctor, no agencies, no conference, no government.'

આ કોન્ફેરન્સના છપાયેલા સમાચારો મુજબ અનેક દેશોએ કુટુંબ નિયંત્રણ કાર્યક્રમમાં ગર્ભપાતને પ્રોત્સાહન આપવાનો વિરોધ કર્યો હતો. તે સમયના પાકિસ્તાનના વડાપ્રધાન બેનજીર ભુટ્ટોએ કહ્યું કે, 'ઈસ્લામ, જ્યાં સુધી માતાના જીવનને ગંભીર ખતરો ન હોય ત્યાં સુધી ગર્ભપાત કરવાની છૂટ આપતો નથી.'

તા. ૬-૯-૮૪ "હિન્દુસ્તાન ટાઈમ્સે" નોંધ્યું કે મહાન પોપે પણ ગર્ભપાતને Brutal formulas for population of reduction-જનસંખ્યા ઘટાડવાના ઘાતકી નુસખાની સંજ્ઞા આપી છે. તેમણે ગર્ભપાતની નિંદા કરી છે.

પ્રાધ્યાપક જનક ગઢવી અને તેમના મિત્રોએ ભૂણહત્યા અને પાણી બચાવોની જગૃતિ માટે સુંદર કામ કર્યું છે.

.... હવે તો જાગો. બેટી સજવો, બેટી બચાવો.

તા. ૧૧/૯ના રોજ અમેરિકન ઈમારત ધરાશાયી થઈ ત્યારથી સમગ્ર વિશ્વમાં આતંકવાદનાં કાળાં ડિબાંગ વાદળો ઘેરાયાં છે. ભારતમાં પણ એ નવા ચહેરાઓ સાથે ઉગ્ર સ્વરૂપે દેખાવા લાગ્યો છે. આતંકવાદીઓને કોઈ ધર્મ કે જ્ઞાતિ નથી હોતી. તેને નાથવા માટે તેના મૂળમાં જવું પડશે. આ પડકારને પહોંચી વળવા માટે તેનાં કારણો શોધવાં પડશે. આ માટે પ્રાધ્યાપક પ્રવીણ શેઠનું 'આતંકવાદ પડકાર, પ્રતિકાર અને પરિવર્તન'નું પુસ્તક વાંચવા ભલામણ કરું છું. પર્યાવરણ માટે તેમનું એન્વાયરમેન્ટ પુસ્તક જોવું ઘટે.

અમેરિકામાં વર્લ્ડ ટ્રેડ સેન્ટર અને પેન્ટાગોન પરના લાદેનના હુમલાની ઘટના વિશ્વ-ઈતિહાસને આંચકો આપતી વળાંકબિંદુ બની ગઈ છે.

અમેરિકામાં કોઈ વ્યક્તિ આપત્તિમાં આવી પડે, તો આપત્તિ સહાય હેલ્પલાઈન પોલિસનો ફોન નં. ૯૧૧ છે. ઘટના બની ૧૧ સપ્ટેમ્બર (૯/૧૧) એટલે આ ઘટના ૯/૧૧ બની ગઈ. તે જ દિવસે પ્રમુખ બુશે સ્વીકાર્યું કે અમને, વૈશ્વિક આતંકવાદ સામે લડવા 'અમારી' (અમેરિકન સહિતના સાથી રાજ્યોની) અને તેઓ (લાદેન, ઈસ્લામિક ફન્ડામેન્ટલિસ્ટો તથા તેમને સાથ આપનારાઓ) વચ્ચે પસંદગી કરવાનું આલવાન આપી દીધું છે.

લાદેનના હુમલા સામે વેર વાપરવાના અક્કલહીન પગલાંથી કોઈ મરણ પામેલાને ફરીથી જીવતાં કરી શકવાનાં નથી. બીજા શાંતિવાદીએ સૂચન કર્યું : 'બોમ્બ ધેમ વીથ બટર' અફઘાનો સહિત ગરીબ મુસ્લિમોને ખોરાક વગેરેથી સંતોષીને જ તેમને આત્મઘાતી પ્રવૃત્તિઓમાંથી આપણે પાછા વાળી શકીશું. મેસેચ્યુસેટ્સની કેરોલ આમન્ડે ઘણા મુસ્લિમ અમેરિકનોની જેમ કહ્યું : 'આપણા પર હુમલો થયો છે, પણ આપણે આમ કેમ થયું તેના મૂળમાં જવું જોઈએ.'

૯/૧૧ના હિંચકારી હુમલાના કારણે સિડનીથી દિલ્લી અને મનીલાથી રીઓ સુધી સૌએ આ કૃત્ય માટે સહાનુભૂતિ અને અરેરાટી અનુભવી.

પરંતુ, ૧.૨ અબજ મુસ્લિમ વસતી ધરાવતા ૫૭ જેટલા દેશોમાં નોંધપાત્ર આનંદ જોવા મળતાં અમેરિકાને દર્શન ઈસ્લામિક રોપનાં થયાં. અમેરિકન નીતિમાં ન્યાય નથી એમ બધા જાણે છે.

પ્રાધ્યાપક હાન્સ બેન્ગ કહે છે તેમ : ઈઝરાયલની પેલેસ્ટાઈન વિરોધી આક્રમકતા પાછળ અમેરિકા જ મુખ્ય નૈતિક અને રાજદ્વારી બળ રહ્યું છે. તો સાઉદી અરબ, જોર્ડન, ઈજિપ્ત, તુર્કી વગેરે દેશોના શાસકોને પણ તે જ ટકાવી રહ્યું છે અને એ માટે તે પોતાના લશ્કરને આ દેશોના ખર્ચે જ જે તે દેશોમાં રાખે છે.

ઈતિહાસના અભ્યાસી તરીકે આંતરરાષ્ટ્રીય ઘટનાઓ સમજવી ખૂબ જ જરૂરી છે. નૂતન સ્વરૂપની આ વૈશ્વિક સમસ્યામાં બૃહદ્ ઈસ્લામિક સમાજ શો ભાગ ભજવી રહ્યો છે? વિચારશીલ નાગરિક આ બાબને ઉદાસીનતા ન જ દાખવી શકે.

આ આતંકવાદની સમસ્યા ઉકેલવા માટે ટોચની અને રોમાં રોમાં જેવા ઈતિહાસકારોએ ભારત પર મીટ માંડી છે. ટોચની કહે છે : આ સમસ્યાઓનો ઉકેલ માત્ર બુદ્ધ, ગાંધી માર્ગે જ આવી શકશે.' વિશ્વ સંસ્થા યુને જેવી સંસ્થાએ પણ ગાંધીજીના ભવ્ય વારસાને અંજલિ આપતું હોય તેમ આખું વર્ષ 'અહિંસા'ના વર્ષને ઊજવવાનું નક્કી કર્યું છે. આપણા કવિ ઉમાશંકર કહે છે :

ઘરે ઘરે વીર ગાંધી જગાવો, બારણે બારણે બુદ્ધ!

રૂકી ઝકરિયાએ, ૮ જાન્યુઆરી ૨૦૦૨માં “ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા”માં લખ્યું કે, ‘ગેરમાર્ગે દોરવાયેલા જેહાદીઓ થોડું આત્મનિરીક્ષણ કરે, એ સમય હવે આવી ગયો છે. તેમનાં તાજેતરનાં આત્મઘાતી કૃત્યોને કારણે વિશ્વભરમાં મુસ્લિમો પ્રતિ દુર્ભાવ અને તિરસ્કારની લાગણીનું મોજું ફરી વળ્યું છે. તેઓ દરેક સ્થળે અને અનેક ક્ષેત્રોમાં શંકાસ્પદ અને અવિશ્વાસને પાત્ર બન્યા છે. ખુદ ઈસ્લામ જાણે સૌથી બર્બર અને અમાનુષી ધર્મ હોય તેવી છાપ ઊભી થઈ છે.’

કોઈકે કહ્યું છે : ‘કાંઈ બધા જ મુસ્લિમો આતંકવાદી નથી હોતા, પણ બધા જ આતંકવાદીઓ મુસ્લિમ હોવાનું માલૂમ પડે છે.’ આ વિધાન બિનમુસ્લિમોના મુસ્લિમો પ્રતિના વલણના સારરૂપ બને છે.

આતંકવાદીઓ અને તેમને સમર્થન આપનારાઓએ જરા થોભીને એ વિચારવું જોઈએ કે ખરેખર શું તેમની જેહાદ પાછળના ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરી શકી છે ખરી? જેહાદીઓ જે કરી રહ્યા છે તેનું કુરુણ પરિણામ તો એ છે કે વિશ્વભરમાં બિનમુસ્લિમો મુસ્લિમોથી વિમુખ થઈ ગયા છે.

વધુમાં “ઈન્ડિયન આઉટલૂક”માંથી તારવેલું : ‘પાકિસ્તાનમાં મુશરફના શાસન તળે સક્રિય રહેલાં આતંકવાદી બળોને થામવામાં કે અંકુશમાં લેવામાં પ્રમુખની નબળાઈ કે આંખમીંચામણાં વારંવાર થતાં રહે છે; અને છતાં બુશ-શાસનમાં પાકિસ્તાન સામે કડક આંખ કઢાઈ નથી. આવી આનાકાની કે તેની ‘વ્યૂહાત્મક નીતિ’ની મર્યાદાને કારણે આતંકવાદી આંતરમાળખાને છેદી શકાયું નથી તથા આતંકવાદવિરોધી પગલાંની અસરકારકતા પ્રમાણમાં ઘટતી જણાઈ છે. ઈરાક પર અમેરિકા-બ્રિટને કરેલા આક્રમણ અને તેના પર જમાવેલા કબજાને કારણે તો ઈસ્લામી જગતનો રોષ વધ્યો છે.’

વિશ્વ ડાયોસ્પોરા ગુજરાતની નવી ક્ષિતિજે : મારા મિત્ર વિપુલ કલ્યાણી યુનાઈટેડ કિંગડમમાં “ઓપિનિયન” નામનું વિચારપત્ર ચલાવે છે. તેમના મનમાં આ વૃત્તપત્ર માટે વિચારઅંકુર ફૂટેલો ત્યારે અમે વેમ્બલીના ફૂટપાથ પર તેની ચર્ચા કરેલી. જાહેરખબર વિના પત્ર ચલાવવાની વાત હતી. મેં તેમને નિરાશ કરેલા, પણ દાઉદભાઈ ઘાંચી સાહેબે તેમને ‘શયદા’ની ગઝલ ટાંકી પ્રોત્સાહિત કરેલા. આ વિપુલ કલ્યાણીએ ૧૪ વર્ષથી એકપણ અંકની ચૂક વગર રેતીમાં વહાણ ચલાવ્યું. આ પત્ર વિશ્વના બુદ્ધિજીવી વર્ગમાં વંચાય છે. તેમાં વૈવિધ્યપૂર્ણ લેખો આવે છે. ગુજરાત વિદ્યાપીઠના પત્રકારત્વ વિભાગના પ્રાધ્યાપક અશ્વિન ચૌહાણના માર્ગદર્શન હેઠળ આશા વિહોલને ‘ગુજરાતી ડાયોસ્પોરા પત્રકારત્વ’ના સંદર્ભમાં ઈંગ્લેન્ડ સ્થિત વિચારપત્ર “ઓપિનિયન” : એક અધ્યયન’ પર એમ. ફિલની પદવી મેળવી છે.

Dias Spora ગ્રીક ભાષાના બે શબ્દોનો બનેલો છે. છૂટાં છવાયાં નંખાયેલા બીજમાંથી જે ઊગે તે ‘ડાયોસ્પોરા’ Diaspora શબ્દનો પ્રયોગ સાચા અર્થમાં યહૂદી પ્રજા માટે વપરાયો છે ઈ.સ.પૂર્વે ૫૩૦માં બેબિલોનની પ્રજાએ યહૂદીઓને ગુલામ તરીકે પકડ્યા તે પછી યહૂદી પ્રજા વિશ્વના જુદાજુદા ભાગોમાં ભાગી ગઈ. ઈઝરાયેલની બહાર વસતી આ યહૂદી પ્રજાને ‘ડાયોસ્પોરા કહેવાય છે.

છેલ્લાં પચીસ વર્ષથી પરદેશમાં વસતી ગુજરાતી પ્રજાની રીતરસમ અને એમના સાહિત્ય માટે ‘ગુજરાતી ડાયોસ્પોરા એવો શબ્દ પ્રયોગ શરૂ થયો.

ઈદી અમીનના સમયે યુગાન્ડાથી ભાગીને જે ગુજરાતી એશિયન પ્રજા આફ્રિકાની બહાર સ્થિર થઈ તે માટે આ શબ્દપ્રયોગ વધારે યોગ્ય ગણાય છે.

યુગાન્ડાથી કેટલાક યુરોપના દેશોમાં, કેટલાક ભારતમાં, અમેરિકા, કેનેડા જેવા દેશોમાં સ્થાયી થયા.

આ શબ્દને સમજવા માટે પ્રાધ્યાપક ભીખુ પારેખ, પ્રાધ્યાપક પ્રવીણ શેઠ, વિપુલ કલ્યાણી, દીપક બારડોલીકર, ડૉ. ધીરુભાઈ પરીખ અને દિનકર જોષીએ પોતાની રીતે અર્થઘટનો કર્યા છે. ‘ડાયોસ્પોરા એટલે દેશાન્તરનિવાસી’.

‘ગુજરાત ઈતિહાસ પરિપદ’ના સંદર્ભે ૨૬ જુલાઈ ૨૦૦૮ના અંક ૧૬૦માં “ઓપિનિયન”ના તંત્રી વિપુલ કલ્યાણીએ ‘ડાયોસ્પોરિક ગુજરાતી ઈતિહાસની અહાલેકા!’ ગર્ભિત અને ઈતિહાસવિદોને પડકાર સમાન લેખ લખ્યો છે. તેમણે ઈતિહાસલક્ષી બિન્દુથી માંડી શું કરવા જેવું છે તેની વાત કરી મધપૂરો છંછેડ્યો છે.

મધમાખી ડંખ ન મારે એ સભાનતા સાથે અમે પરદેશી ડાયોસ્પોરિક મધનો રસાસ્વાદ બધાને કરાવીશું. છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષોથી ગણમાન્ય સંશોધક ઈતિહાસકાર મકરન્દ મહેતા અને શિરીન મહેતા ડાયોસ્પોરિક મધનો રસાસ્વાદ કરાવે છે. તેઓ ગુજરાત માટે ડાયોસ્પોરાનો બ્રિટનથી અમૃતકુંભ સાથે લઈ આવ્યાં છે.

ભારતના ખૂણેખૂણે ગુજરાતનો ઈતિહાસ પલોંચાડવાની અમારી નેમ છે. એટલે ગુજરાત બહાર પરિપદો ભરીએ છીએ. એથી સંસ્કારનું આદાન-પ્રદાન થાય છે અને ગુજરાતી સમાજને મોભો મળે છે.

પરદેશ વસેલા ગુજરાતી વસાહત અને તેના વસાહતીઓ દ્વારા ઈતિહાસનું થયેલું ખેડાણ તેનાથી આપણે વંચિત છીએ. કોઈ સંશોધકને માટે આધારભૂત બને તેવી ઐતિહાસિક સામગ્રી વિપુલભાઈએ તેમના આ લેખમાં ખડકી દીધી છે. આ બધા ઉપર કામ થાય તો ગુજરાતને ચાર ચાંદ લાગી જાય.

પાકિસ્તાન, આફ્રિકાખંડના વિવિધ દેશોમાં, યુરોપ, અમેરિકાના કેટલાક મુલકોમાં તેમજ દક્ષિણ પૂર્વના વિવિધ દેશોમાં તેમની વસાહતોનો પણ જબ્બર ઈતિહાસ છે. આ ઈતિહાસ સાથે જોડાયેલ નામી-અનામી વ્યક્તિઓની નામાવલી ઈતિહાસને નવી દિશા આપે છે.

ઘણા પરિશ્રમ બાદ સતત ચલાવેલી ઝુંબેશને કારણે ગુજરાતી ડાયોસ્પોરિક સાહિત્યની હવે મુખ્ય પ્રવાહમાં કિંમત અંકાવા લાગી છે. પત્રકારત્વ અને ઈતિહાસના ક્ષેત્રે પણ અંકાઈ છે. તેના પરિશ્રમમાં ભીખુભાઈ પારેખ, ડાહ્યાભાઈ નાનુભાઈ મીસ્ત્રી, ડાહ્યાભાઈ કવિ, વિનય કવિ, વિપુલ કલ્યાણી, શાંતશીલા ગઢ્ડર, ભદ્રા વડગામા, રોહિત બારોટ, યોગેશ પટેલ, જગદીશ દવે, રમણભાઈ પટેલ, ભાનુશંકર ઓધવજી વ્યાસ, પોપટલાલ જરીવાલા, પદ્મા નાયક, બળવંત નાયક, હર્ષદ વ્યાસ, અરવિંદ જોષી, દીપક બારડોલીકર, હરીશ ત્રિવેદી, પ્રવીણ લુક્કા, નવનીત ધોળકિયા વગેરેનો ડાળો નોંધપાત્ર છે. ગુજરાત ઈતિહાસ પરિપદે બે ત્રણ ચંદ્રકક્ષાના શોધનિબંધોને સ્થાન આપી ડાયોસ્પોરિક ઈતિહાસની શરૂઆત કરી છે.

વિપુલ કલ્યાણીના આ લેખના સારા પ્રતિભાવ આવેલા જે “ઓપિનિયન”ના અંક ૧૬૨, ૨૬, સપ્ટેમ્બરના અંકમાં છપાયેલા. ‘એતાનશ્રી’ કોલમમાં. ‘પરંતુ શા માટે ડાયોસ્પોરિક ઈતિહાસ’ એ નામે. દાઉદભાઈ ઘાંચી, પ્રવીણ શેઠ, સુરેશ જાની, તુષાર ભટ્ટ, હરીશ ત્રિવેદી અને હર્ષદ બ્રહ્મભટ્ટ ઉલ્લેખનીય છે.

ભારતમાં નફ્સલવાદી સંગઠનો જેવાં જ સંગઠનોએ ૧/૩ ભારતનો ભરો લીધો છે. તેમાં પ્રાદેશિકવાદે બળતામાં ધી હોમ્સું. એ આતંકવાદ જેટલું જ ખતરનાક છે.

આધુનિક ભારતના શિલ્પી સરદાર પટેલે પોતાની હોંશિયારી અને બુદ્ધિમત્તાથી છસો રાજ્યોને દેશની એકતાના તાંતણે સાંકળી લીધાં. દુનિયા આગળ તેઓ એક દૃષ્ટાંત મૂકતા ગયા અને હજારો વર્ષ પછી હિન્દુસ્તાન એક થયું. એને નભાવવું અને મજબૂત કરવું એ આપણું કામ છે.

સરદાર પટેલ બિસ્માર્ક, લોખંડી પુરુષ, સિલ્હપુરુષ એ તો બરાબર પણ એ તો હતા. આપણા સૌના ‘આધારપુરુષ’. એકતાના ફૂલોની માળા સરદારે ભારતમાતાના કંઠમાં આરોપી પણ આજ તેમાંથી એક એક ફૂલ ખરવા માંડ્યું છે. અખંડિત ભારત ખંડિત થવા લાગ્યું છે. ઈતિહાસના અધ્યાપકો તરીકે આપણને યિંતા થવી જોઈએ. આ દેશ ‘રાષ્ટ્ર’ છે? આ વાતને ઊંડાણથી વિચારવી પડશે અને ગુજરાતના લોકોએ વધારે વિચારવું પડશે. લોકો કહેતા હતા કે, બે ધર્મના લોકો સાથે નહીં રહી શકે. પણ ગાંધીએ કહ્યું એ માનવા હું તૈયાર નથી. ‘ટુ નેશન’ થિયરી ગાંધીજીને મંજૂર નહોતી. ગાંધીના ગયા પછી તેના શિષ્યોએ-

અંગ્રેજીવાળા પાછળ રહી ગયા !

• પ્રકાશ ન. શાહ

વિવાયતની તો શું વાત -

ભૈ, ત્યાં અંગ્રેજી પાંચમાથી કે આઠમાથી, એવો વિવાદ જ નથી !

બારમા ધોરણના સામાન્ય અને વિજ્ઞાન પ્રવાહોનાં પરિણામોમાં જે એક વાતે કંઈક કૌતુક તો કંઈક ફરિયાદ અને વળી રમૂજની રીતે છેલ્લા ક્લાસોમાં રજૂઆત થતી રહી તે એ કે ટોપ ટેન તરેહના ટનટનાટમાં ગુજરાતી માધ્યમવાળી સ્કૂલો ગળું કરી ગઈ અને અંગ્રેજી માધ્યમવાળી પાછળ રહી ગઈ! એમાં અચરજ વળી એ વાતે અંબોળાયું અને અથાડું કે અંગ્રેજી માધ્યમવાળાઓ અંગ્રેજી ભાષાના પ્રશ્નપત્રમાં પાછળ રહી જાય છે. પાછું, આમ અંગ્રેજી માધ્યમવાળાઓનું પાછળ રહી જવું એ કોઈ એકાકી કે આકસ્મિક ઘટના નથી કારણ રહેલું છે એવો મુદ્દો ઉપસાવવા વાસ્તે એમ પણ ઉમેરવામાં આવ્યું કે આમ કંઈ ૨૦૦૮માં જ બન્યું છે એમ નથી. પૂર્વે ૨૦૦૮માં પણ આવું જ બન્યું હતું.

અનુયાયીઓએ એક ડગલું આગળ વધી સાબિત કર્યું કે બે ભાષા બોલનારા એકદા નહિ રહી શકે. બે ધર્મવાળા પણ સાથે નહિ રહી શકે. સરદાર જે જીવિત હોત તો ભાષાની બુનિયાદી પર દેશના ટુકડા ન થવા દેત. પરંતુ દેશ ખંડિત થયો ભાષાના નામ પર. ત્યારબાદ ઝારખંડ, છત્તીસગઢ, ઉત્તરાંચલ જુદાં થયાં આપણે કેટલા ટુકડા કરવા માંગીએ છીએ? આદિવાસી સાથે બિનઆદિવાસીઓ નહિ રહી શકે એટલે છત્તીસગઢ અને ઝારખંડનો જન્મ થયો. વાહ! મેરા ભારત મહાન!

જ્ઞાનપીઠ એવોર્ડ વિજેતા કવિવર્ય કુસુમાગ્રજે 'સ્ટેચ્યુ' (પ્રતિમાઓ) પર કવિતા લખી છે. તેમણે કલ્પના કરી છે : મુંબઈની ચોપાટી પર રાત્રે દશ વાગે પ્રતિમાઓની મિટિંગ થઈ. એક એક સ્ટેચ્યુ સામે આવી બોલવા લાગ્યું; છત્રપતિ શિવાજી મહારાજ આવ્યા અને કહેવા લાગ્યા : મેં સુરાજ્યની વાત કરી, હું રાષ્ટ્રીય પુરુષ હતો અને હવે મહારાષ્ટ્રીયન થઈ ગયો. (મુંબઈના બાલદાકરે અને રાજદાકરે આ વાતથી અજાણ હશે) એક જ જ્ઞાતિનાં અને મરાઠાઓનાં જ જ્યોતિબા ફૂલેનું સ્ટેચ્યુ આવી કહેવા લાગ્યું, મેં જાતભાત છોડીને તેને વિસર્જિત કરવા માટે સત્યશોધક સમાજ બનાવ્યો. છોકરીઓ ભણે તે માટે મારી પત્ની સાવિત્રીબાઈને શાળાએ મોકલી. મેં પથરા ખાધા, મારા પર કાદવ ઉછાળાયો, પરંતુ મારાં બધા સ્ટેચ્યુ શાકબજારની સામે છે. હું તો માળીઓનો થઈને રહી ગયો. લોકમાન્ય ટિળકના સ્ટેચ્યુએ કહ્યું : 'તમારી પાછળ મોટી જ્ઞાતિ છે, હું તો માત્ર પૂનાના ચિત્તપાવન બ્રાહ્મણોનો બનીને રહી ગયો. બાબાસાહેબ આંબેડકરનું સ્ટેચ્યુ આવી કહેવા લાગ્યું : મેં બંધુતા, સમતાની વાત કરી, સંવિધાન બનાવ્યું, પરંતુ હું માત્ર નવજુદોનો થઈને રહી ગયો. છેલ્લે આંખમાં આંસુ સાથે ગાંધીજીનું સ્ટેચ્યુ આવ્યું અને કહેવા લાગ્યું : તમારી પાછળ એક જ્ઞાતિ-ઉપજ્ઞાતિ તો છે મારી પાછળ તો સરકારી દફતરોની દીવાલો જ છે, જ્યાં હું ટંગાઈ રહ્યો છું અને તે પણ છેલ્લી દીવાલે, કારણ કે બધા ફોટાની પાછળ પીઠ કરી શકે. આ તો કવિની કલ્પના છે. પણ સત્યથી વેગળી નથી. ચાહે તમે ગાંધી, સરદાર કે આંબેડકરનાં પૂતળાં તોડો કે ખાસડાનો હાર પહેરાવો તેનાથી કોઈ ફરક પડતો નથી. આપણે નદીઓ, પર્વતો વહેંચી લીધા. સંતો, ભગવાન અને નેતાઓને પણ વહેંચવા લાગ્યા છીએ.

ભારત ભવ્ય છે, પણ ઈન્ડિયા વિવાદાસ્પદ છે. સ્વરાજ આવ્યું પણ સુરાજન નથી આવ્યું. તે લાવવા માટે ગાંધી મૂલ્યોનું જાતન કરવું યોગ્ય લેખાશે. નારાયણભાઈ દેસાઈ ગાંધી દર્શનને સમજાવવા પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. આપણી કારોબારીના સભ્ય દૂરદર્શનના નિર્માત્રી રૂપા મહેતા ગાંધીકથાને લોકભોગ્ય બનાવવા ટી.વી.માધ્યમનો ઉપયોગ કર્યો તેમને અભિનંદન.

તાજેતરમાં પ્રગટ થયેલ કેથેરાઈન ઇમ્ગ્રાન્સના પુસ્તક 'ઈન ધી કૂટરસ્ટોપ ઓફ ગાંધી'નો અનુવાદ પ્રફુલ્લ દવેએ "ગાંધીજીની કૂંપળોને" નામે કર્યો હતો જે હવે પુસ્તકરૂપે આકાર પામ્યો તે પહેલાં તેના હમ્માઓ "ઓપિનિયન"માં આવતા હતા. કૂંપળોમાં દલાઈલામા, પેલેસ્ટાઈનના ગાંધી તરીકે ઓળખાતા મુબારક આબાદ, સીઝર શેવેઝ, માર્ટિન લ્યુથર કિંગ, જેમ્સ ફાર્મર અને વિશ્વની અનેક હસ્તીઓ જેમણે ગાંધી માર્ગ સ્વીકાર્યો તે સૌને ગાંધીકૂંપળ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

૧૯૬૪માં નોબલ પ્રાઈઝ મેળવનાર માર્ટિન લ્યુથર કીંગ 'સ્ટ્રાઈટ ટોવર્ડ ફ્રીડમ'માં લખે છે ... - વિશ્વને આઝાદીનો વિચાર ગાંધીની અહિંસક

બોર્ડના પરીક્ષા તંત્ર અને શાળાઓના સંબંધ વિશે, માધ્યમને ધોરણે વલાલાંદવલાં વિશે કે એવી કશી જ અંતરંગ જાણકારી વગર તેમ વિશેષ અભ્યાસ વગર માત્ર આ જે રજૂઆત કૌતુકનો વળ અને અચરજનો આમળો આપીને થતી રહી છે એને આધારે અહીં એકબે વ્યાપક નિરીક્ષણો કરવાનો ખયાલ છે.

જે માત્ર સાદી સમજને જ ધોરણે ચાલીએ (જેકે સાદી સમજ આજકાલ એક દુર્મિળ જાણસ બની રહેલ છે) તોપણ એટલું તો દીવા જેવું દેખાઈ રહેવું જોઈએ કે સામાન્યપણે કોઈ પણ વ્યક્તિ પોતાની ભાષામાં જ ઉત્તમપણે વ્યક્ત થઈ શકે છે. અંગ્રેજી ગીતાંજલિથી સ્વીન્ડ્રનાથ જગતતખતે ઊચકાયા અને પોખાયા એ સાચું, પણ એમણે ક્યાંક કહ્યું છે કે પ્રેરણાની પળોમાં બંગાળીમાં ઊતરી આવેલી આ બધી રચનાઓ છે.

જ્યારે એવી સર્જનાત્મક ક્ષણોમાં તેને અંગ્રેજીમાં ઉતારવાની હું કોશિશ કરતો હોઉં છું. આ વાત એક નોબેલ-પુરસ્કૃત પ્રતિભા માટે જ નહીં પણ ઓછેવતે અંશે આપણ સહુ માટેય સાચી છે. એટલે જ અંગ્રેજી માધ્યમવાળા કરતાં ગુજરાતી માધ્યમવાળાં છોકરાં ટોપ ટેન ટનટનાટમાં ગળું કરી જતાં માલૂમ પડે તો એ સંદર્ભે રાગ કૌતુક આલાપવાનું ખરું જોતાં કોઈ કારણ હોવું જોઈએ નહીં.

ફિલોસોફીમાંથી મળ્યો છે. વ્યવહારમાં ફિલસૂફી કારગત નીવડી છે. પાકિસ્તાનના એક અદના નાગરિક ફતેહ અબ્દુલ્લાએ 'અબિહાલ' ઈન્ટરનેટ પર જણાવેલ કે 'મને મારો ધર્મ કદાચ એમ કહેવાની રજા નહીં આપે, પણ મને કહેવા દો : અહ્મદ કદાચ ગાંધી જેવો હોવો જોઈએ.' ચંગીઝખાનને પણ ટપી જવાની નામનાવાળો ફિરોજખાન નૂને કહ્યું : 'ધર્મ પ્રવર્તકોને બાદ કરતાં મહાત્મા ગાંધીજીથી વધારે મહાન પુરુષ કોઈ દેશે પેદા કર્યો નથી.'

આ મહામાનવને સમજવામાં આપણે ઉણાં ઉતાર્યાં છીએ. વિશ્વએ તેમને ઓળખ્યા છે.

જોગાનુજોગ ગુજરાત રાજ્ય અને ગુજરાત ઈતિહાસ પરિષદ ટૂંક સમયમાં પચાસમાં વર્ષમાં પ્રવેશ છે. ગુજરાત રાજ્યની સિદ્ધિઓનાં લેખાં-જોખા કરવા અમારા ઈતિહાસવિદો તૈયાર છે. સરકાર તેમનો યોગ્ય સહકાર મેળવી ગુજરાત રાજ્યના પ્રગતિના વિવિધ પાસાંઓનું સર્વેયું ઐતિહાસિક દૃષ્ટિકોણથી કરાવશે તો તેમાં અમારો પૂર્ણ સહકાર હશે.

ગુજરાત ઈતિહાસ પરિષદને ૫૦ વર્ષ થશે તે પણ ગૌરવપૂર્ણ છે.

તે પરિષદના પહેલા પ્રમુખ ડૉ. હરિપ્રસાદ શાસ્ત્રીની હયાતીમાં ભવ્ય ઉજવણી થાય તેનો પણ વિચાર કરવો ઘટે. ડૉ. આર. કે. ધારૈયાનું પણ યથોચિત્ત સન્માન થવું જોઈએ.

આપ સૌના સહકારની અપેક્ષાએ થોડીક વાત રજૂ કરું છું.

(૧) ૫૦ વર્ષ થવા આવ્યાં છતાં આપણી સંસ્થા જોડે ખાસ સુવિધાઓ નથી એટલે સરકાર પાસે ઈતિહાસભવનના નિર્માણ માટે જમીનની માગણી કરવી.

(૨) ઉત્તર ગુજરાતમાં ચાવડા, સોલંકી, વાઘેલા જેવા ત્રણ રાજવંશોએ રાજ્ય કર્યું તેમ જ અનેક પ્રાચીન સ્થાપત્યો - શિલ્પો મળ્યાં છે એટલે કાયમી ધોરણે 'મ્યુઝિયમ' સ્થાપવા સરકારને વિનંતી કરવી.

(૩) નવસારી, ગણદેવી, બીલીમોરા કે સુરત જેવાં સ્થળોમાંથી કોઈ એક સ્થળે 'પારસી હેરિટેજ હોમ' ઊભું કરી પારસીઓના વારસાનું જાતન કરવું, તેમના યોગદાનને બીરદાવવું.

(૪) વસોમાં દરબાર ગોપાળદાસની હવેલી જે સરકારને હસ્તક છે તેમાં ખેડા જિલ્લાના તમામ સત્યાગ્રહોને લગતું 'પ્રદર્શન' કાયમી ધોરણે સ્થાપવું.

(૫) ગુજરાતના કોઈ પણ સ્થળને ઈન્ટરનેશનલ હેરિટેજસીટી કે નેશનલ હેરિટેજનો દરજ્જો આપવામાં આવે ત્યારે આર્કિયોલોજી ડિપાર્ટમેન્ટની સાથે ઈતિહાસના તજજ્ઞોને પણ યોગ્ય સ્થાન આપવામાં આવે.

આવો સાથે મળી ગિરાગુર્જરીને વિશ્વગુર્જરી બનાવીએ.

(ડૉ. મંગુભાઈ પટેલ, પૂર્વ રીડર ઈતિહાસ વિભાગ, ગુજરાત યુનિવર્સિટી) જ્યપુર, ૧૯-૧૨-૨૦૦૮

(મુદ્રાંકન સદ્ભાવ : જગૃતિબહેન દેસાઈ)

મુદ્દે, જે એક વાને આપણી પ્રજાકીય સમજ ગંઠાઈ ગયેલી અને ગોથું ખાતી જણાય છે તે 'અંગ્રેજી' અને 'વિદ્યા' બેઉના ઘોર સમીકરણની છે. દેશભરમાં ઉત્તમ અધ્યાપકોની એક આખી ઢારમાળા જે વિદ્યાગુરુને આભારી છે- વી.વી. જલોન-એમણે દાયકાઓ ઉપર માર્મિક વાત કરી હતી કે હું અંગ્રેજીનો આશક છું, હિમાયતી છું, પણ અંગ્રેજી માધ્યમની બોલબાલાથી બહુ બીડું છું. કારણ, પછી તો, વિષયના જ્ઞાન કરતાં ભાષાના જ્ઞાનની બોલબાલા વધી જશે.

ક્યાંથી ક્યાં આવી ગયા છીએ આપણે! એક જમાનો હતો જ્યારે ગુજરાતી છાપામાં અને જાહેર જીવનની બોલચાલમાં 'પાનસોપારી' કાર ચિનુભાઈ પટવાએ અંગ્રેજી પાંચમા ધોરણથી ભણાવવું કે આઠમા ધોરણથી, એ વિવાદનો મોખરો જાળવી રહેલા બે અલગ અલગ ઠાકોરભાઈઓને ઠાકોર પાંચમા અને ઠાકોર આઠમા તરીકે સ્મતા કરી મૂક્યા હતા.

ગુજરાતના વિદ્યાર્થીનું અંગ્રેજી સારું હોવું જોઈએ એ વિશે ન ત્યારે તકરાર હતી, ન અત્યારે તકરાર છે. પણ ત્યારે સારા ભણતર અને અંગ્રેજી માધ્યમનું સમીકરણ આજની જેમ પારકાની છાપ પેઠે જમેવું નહોતું. બલકે, આઠમા ધોરણથી અંગ્રેજીની હિમાયત કરનારાઓ પરદેશી ભાષા શીખવવા અંગેનાં આંતરરાષ્ટ્રીય ધોરણોનો હવાલો આપીને આઠમાથી અગિયારમા દરમિયાન બરાબર એટલા જ કલાકો ફાળવાય છે એવી દલાલ સાધાર અને સાગ્રહ કરતા.

એ દિવસોમાં એક રમૂજ (આજની ભાષામાં એક 'જેકસ' એવું બહુવચની એકવચન) ચલાણમાં હતી કે કોઈ એક ગરવા ગુજરાતી સજ્જન (પાંચમાથી અંગ્રેજીની હિમાયતવાળા) ઈંગ્લેન્ડ જઈ આવ્યા અને એમને પૂછવામાં આવ્યું કે તમને ત્યાંની શિક્ષણપ્રથા વિશે કેવી છાપ પડી. જવાબમાં એ જણે કહ્યું કે કહેવું પડે ભૈ, અંગ્રેજી પાંચમાથી કે આઠમાથી એવો કોઈ વિવાદ જ ત્યાં નથી! ભલા ભાઈ, કોણ સમજાવે તમને કે માતૃભાષા બાબતે વિવાદ ન હોય, સહજ પ્રીતિ ખચિત હોય. મુદ્દાની વાત એટલી છે કે જે વર્ષોવિવિધ વિષયોમાં સહજ સમજને ધોરણે માતૃભાષા વાટે અકુતોભય પ્રવેશ કરવાનાં છે એને એક પારકી ભાષાની પળોજાણમાં અમથાં જ ખરચી નાખવાનો વૈભવ તો કોઈ નાદાન પ્રજાને જ પાલવે.

માધ્યમ બાબતની આ ગરબડિયા સમજે, આજે ધીમે ધીમે આપણને એક એવી પરિસ્થિતિ પર લાવી મૂક્યા છે જ્યારે માતૃભાષા ખુદ એક વિષય તરીકે તેમ શૈક્ષણિક અને સાર્વજનિક જીવનમાં એના સ્વાભાવિક સ્થાન વિશે સવાલિયા દાયરામાં છે. ગયા દસકામાં મુંબઈની ગુજરાતી સંચાલન હેઠળની સંસ્થાઓએ 'નો મિનિસ્ટર' પ્રકારની બાગેબહાર જાહેરખબરી ઝુંબેશ પાનાં ભરી ભરીને ચલાવી હતી, જેમાં માધ્યમિક શિક્ષણના કોઈક તબક્કે પચાસ માર્કનું ગુજરાતી રહેશે કે નહીં એ મુદ્દે જંગ છેડાયો હતો. આ સંસ્થાઓ પોતે ગુજરાતી માધ્યમથી હતતી જતી હતી, એ જાણે કે કોઈ મુદ્દે જ નહોતો!

વાતની શરૂઆત માધ્યમથી કરી હતી, અભ્યાસપ્રીતિથી કરી હતી- નહીં કે અંગ્રેજીદ્રેપથી, પરંતુ વાત પૂરી કરતાં પહેલાં નકરા શૈક્ષણિક વર્તુળની બહાર નીકળીને એક મુદ્દે તો ખચૂસ કરવો રહે છે. ક્યારેક દેશ જેમ રાજીવ ગાંધી ફરતે ગા ગા લ ગા હતો તેમ આજકાલ રાહુલ ગાંધીની ફરતે છે. કદાચ, રાજીવ

ગાંધીને જે વયે દેશની આટલી ખબર નહોતી તે વયે રાહુલને છે એમ પણ માનવામાં હરકત નથી. પણ યુવા ભારતના આ ત્યારનાં અને અત્યારનાં પ્રતીકોનો ઉછેર તો એ જ અંગ્રેજી માધ્યમની આમ જનતાથી કપાયેલ 'ખાસ લોગ'ની સંસ્થાઓનો છે. જે બધી નવી ભરતી મનમોહન મંત્રીમંડળમાં છે, નકરી એલિટિસ્ટ જ એલિટિસ્ટ છે... જે જે, સ્વરાજની બાકી લડાઈમાં ક્યાંક ખોવાઈ ન જઈએ!

<http://www.opinionmagazine.net/Samantar-Gujarat>

‘પવનદેવ જાને જ મારે દેશ’

• પ્રભુદાસ મણિક

મુરબી ડાહ્યાભાઈ કવિ સાથે અમારો સૌ પ્રથમ સંપર્ક ક્યારે અને કેવી રીતે થયો હતો તેની વાત કરતા પહેલાં તે સમયના થોડા ભૂતકાળમાં, એટલે કે ૧૯૪૦-૪૧ના સમયને થોડો યાદ કરવો જરૂરી છે.

પ્રવાસી પારાવારના

માન્દ્યાતા યૂથ એન્ડ કમ્યુનિટી એસોસિયેશન, ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી તેમ જ “ઓપિનિયન” સામયિકના સંયુક્ત ઉપક્રમે, મંગળવાર, ૧૪ જુલાઈ ૨૦૦૮ની સવાળી સંધ્યાએ, ટીક ૬.૩૦ કલાકે, 20 A Rosemead Avenue, WEMBLEY, Middlesex HA9 7EE પર આવેલા માન્દ્યાતા સમાજના સભાખંડમાં, ગુજરાતના પ્રસિધ્ધ પત્રકાર લેખક અને વક્તા પ્રકાશ ન. શાહનું એક જાહેર વ્યાખ્યાન યોજવાનું છે. આફ્રિકાની યાત્રા કરી, હાલ, પાછા ફરેલા “નિરીક્ષક”ના તંત્રી પ્રકાશભાઈ શાહ, ‘પ્રવાસી પારાવારના’ના ધ્વનિને, પ્રસંગોચિત, રજૂ કરશે. અવસરે દરેકને પધારવા સહૃદય આમંત્રણ અપાયું છે. ઉપેન્દ્રભાઈ ગોર, રમણભાઈ પટેલ તથા વલ્લભભાઈ નાંઢાનાં તાજાંતર પ્રગટ પુસ્તકોનું (અનુક્રમે ‘આનંદ-છોળ’, ‘વતનનો ઝૂરાપો’, ‘શીમોન’ તથા ત્રિપુટીનું સંપાદન, ‘વાર્તાની છાજલી’) આ પ્રસંગે જાહેર લોકાર્પણ થશે. પ્રસંગ ટાંકણે, દરેકને માટે, આ ત્રિપુટીના સદ્ભાવે, પ્રીતિ ભોજનની વ્યવસ્થા પણ કરવામાં આવેલી છે. “ઓપિનિયન”ના દરેક ગ્રાહકને, ‘વાર્તાની છાજલી’ ભેટનકલ આપવાનો ય અહીં અવસરે મનસૂબો રહેવાનો છે.

આ સમયના ગાળામાં એટલે કે ૧૯૪૦-૪૧ની સાલમાં કમ્પાલામાં ગવર્નમેન્ટ ઈન્ડિયન સેકન્ડરી સ્કૂલના સિનિયર વર્ગના કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ ભેગા થઈ ગુજરાતી સાહિત્ય તેમ જ આપણા સમાજને લગતી સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓના વિકાસ માટે ‘કિશોર’ મંડળ નામની સંસ્થાની સ્થાપના કરેલી હતી. આ વિદ્યાર્થીઓમાં મારા મોટા ભાઈ સ્વ. તુલસીદાસનો પણ સમાવેશ થતો હતો. સંસ્થાના સેક્રેટરી તરીકે એમની નિમણૂક કરવામાં આવી હતી. અહીં એ જણાવવું જરૂરી ગણાશે કે આ ક્ષેત્રને આવરી લેતી કોઈ જાહેર સંસ્થા આ સમયે કમ્પાલામાં અસ્તિત્વ ધરાવતી નહોતી.

મારા મોટા ભાઈ ગુજરાતી સાહિત્યમાં ઊંડો રસ ધરાવતા હતા. આ ઉપરાંત કલાકાર પણ હતા. ક્યારેક કવિતાઓ પણ રચતા. ગુજરાતી ભાષા ઉપર પહેલેથી જ લગાવ. નાની ઉંમરે સમાજને લગતા કુરિવાજો અને સળગતા પ્રશ્નો ઉપર લેખો પણ લખતા. આ સમયે નાઈરોબી કેન્યામાંથી પ્રગટ થતા ગુજરાતી અખબાર "કોલોનિયલ ટાઈમ્સ" તથા મોમ્બાસાથી પ્રગટ થતા "કેન્યા ડેઈલી મેઈલ"માં એમના લેખો ક્યારેક પ્રગટ થતા. સાંસ્કૃતિક તેમ જ ગુજરાતી સાહિત્યના ક્ષેત્રે તેનો કોઈ રીતે વિકાસ થાય તે અંગેની ચર્ચા વિચારણા બાદ, 'કિશોર' મંડળે હસ્તલિખિત "કિરણ" નામનું ત્રિમાસિક સામયિક પ્રગટ કરવાનો પ્રયાસ શરૂ કર્યો હતો.

પ્રથમ પ્રયાસ સફળ થતાં, હસ્તલિખિત "કિરણ"ના ત્યાર પછીના અંકો રાબેતા મુજબ પ્રગટ કરવામાં આવ્યા. બાદ "કિરણ"ને છાપી કરી લોકો સુધી પહોંચાડવાના પ્રયત્નો કરવામાં આવેલા. જે કે આ સમયે કમ્પાલામાં ગુજરાતી છાપામણીની વ્યવસ્થા જોઈએ એવી સારી ન હોવા છતાં, પ્રયત્ન સફળ રહ્યો હતો. "કિરણ"નાં પ્રકાશન બારામાં બહુ ઊંડા ન ઉતરતાં આ પ્રવૃત્તિ દ્વારા દિવંગત ડાહ્યાભાઈ પટેલ સાથેનો સૌ પ્રથમ સંપર્ક મારા મોટા ભાઈ સાથે કેવી રીતે થયો હતો, તે બારામાં સંક્ષિપ્તમાં આગળ જાણીએ :

આ સમયે ડાહ્યાભાઈ મોમ્બાસા(કેન્યા)માં હતા. તેઓ પણ ગુજરાતી સાહિત્યનો જીવ અને પાછા કવિ. "કિરણ" તેમ જ મારા મોટા ભાઈના લેખો દ્વારા એકબીજાનો પરિચય પત્રો દ્વારા થયો હતો. સંજોગોવસાત્, મારા ધારવા મુજબ, ડાહ્યાભાઈને ૧૯૪૨ની સાલમાં, કમ્પાલામાં આવવાનું થતાં, રૂબરૂ મુલાકાતથી તેમની સાથેનો સંબંધ વધુ ઘેરો બન્યો હતો. ડાહ્યાભાઈ કમ્પાલા આવ્યા બાદ, તેમને નોકરીના કારણે યુગાન્ડાની એક સીમા ઉપર, થોડા સમય

માટે, કસ્ટમ ઓફિસર તરીકે ફરજ બજાવવા જવાનું થયું હતું, એવું યાદ છે. સીમા ઉપરની નોકરીના કારણે એકબીજા પત્રો દ્વારા સંપર્કમાં રહેતા હતા. આ સમયે ડાહ્યાભાઈ વ્યવસાયે વકીલ ન હતા. પરંતુ તેમની નોકરીના સમય દરમિયાન વકીલાતનો અભ્યાસ ચાલુ કર્યો હતો તેવો કંઈક ખ્યાલ છે.

યુગાન્ડાની સીમા ઉપર તેમની ફરજ પૂરી થતાં તેઓ કમ્પાલામાં પાછા આવી ગયા બાદ, કાયમી વસવાટ પણ કમ્પાલામાં કર્યો હતો. કમ્પાલામાં સાહિત્ય અને સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા એમની સાથેના સંબંધની ગાંઠ મારા મોટાભાઈ સાથે મજબૂત બની હતી. લગભગ એકાદ વરસ સુધી, "કિરણ"ના છપાયેલા અંકો બહાર પડ્યા બાદ, આ પ્રવૃત્તિ સંજોગોવસાત્ બંધ કરવાની ફરજ કિશોર મંડળને પડી હતી. કારણ કિશોર મંડળ 'કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ રચેલું મંડળ હોવાથી તેઓનો નિશાળનો અભ્યાસ પૂરો થતાં, આ મિત્રો સૌ પોતપોતાના જુદા જુદા વ્યવસાયમાં જોડાઈ ગયા હતા. કોઈ આગળ અભ્યાસ માટે પરદેશ ગયા. કોઈ નોકરીએ લાગી ગયા. કોઈ પોતાના પારિવારિક વ્યવસાયમાં જોડાઈ ગયા.

"કિરણ" બંધ થઈ ગયા બાદ, 'કિશોર મંડળ' પણ બંધ પડ્યું હતું. છતાં સાહિત્ય અને સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિના વિકાસ માટે કંઈ કરવાની ધગસને કારણે અહીં બીજી પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ એવા વિચારો મારા મોટાભાઈ તેમ જ ડાહ્યાભાઈને અવાર નવાર આવતા.

જોગાનુજોગ આ સમય દરમિયાન, એટલે કે ૧૯૪૨/૪૩ની સાલમાં અમે કેટલાક વિદ્યાર્થી મિત્રો, રાખેતા મુજબ, લગભગ દરરોજ સાંજના સનાતન ધર્મ મંદિર દ્વારા ચાલતી બાળ મંદિર સ્કૂલના અખાડાના મકાનમાં કસરત કરવા ભેગા થતા. આ જગ્યાએ ભેગા થવાનું કારણ એ જ કે ત્યાં ડબલ-બાર, સિંગલ-બાર, મલખમ તેમ જ કુસ્તી માટે રેતી ભરેલી એક અલગ જગ્યાની સગવડ હતી. ૧૯૪૩ના સપ્ટેમ્બર માસમાં એક શનિવારે સાંજના અમે મિત્રો (લગભગ દસેક જણા), રાખેતા મુજબ, આ જગ્યા ઉપર હતા, ત્યારે મારા મોટાભાઈ, ડાહ્યાભાઈ તેમ જ એક ખડતલ શરીર ધરાવતા નવયુવાન નામે નવનીતભાઈ શાહને લઈ આવ્યા હતા. નવનીતભાઈ શાહ ભારતથી નવા નવા કમ્પાલામાં આવ્યા હતા, જેઓ એક અરછળ વ્યાયામ વિશારદ પણ હતા.

મારા મોટાભાઈએ ડાહ્યાભાઈ તથા નવનીતભાઈની ઓળખાણ કરાવી હતી. આ ઉપરાંત તેઓએ પોતાના વિચારો જણાવતા અમોને જણાવ્યું હતું કે તમારા બધાનો સાથ અને સહકાર મળતો હોય, તો આ જગ્યા ઉપર એક વ્યવસ્થિત વ્યાયામશાળા ઊભી કરીએ. વ્યાયામશાળાનું સંચાલન કરવા નવનીતભાઈ તૈયાર છે. અમે આ સૂચન વધાવી લીધું હતું. નવનીતભાઈએ પોતાનો પરિચય આપ્યો અને સાથે હાજર હતા તે મિત્રોનાં નામની નોંધ લીધી હતી. આ પ્રવૃત્તિની શુભ શરૂઆત યુવક સંઘ [The Youth League]ના નામે કરવામાં આવી હતી. આ સંસ્થાની બીજી અન્ય પ્રવૃત્તિઓ શું રહેશે તેનો ખ્યાલ આપવામાં આવ્યો હતો. સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓ સાથે સાહિત્ય અને કલાને લગતી પ્રવૃત્તિઓનો સમાવેશ એમાં કરવામાં આવ્યો હતો. આ સંસ્થાની અને તેના નેજા નીચે ચાલુ કરવામાં આવેલી પ્રવૃત્તિઓ અંગેની વાતનો ફેલાવો થતાં અખાડામાં બીજા ઘણા વિદ્યાર્થીઓની ભરતી સારા પ્રમાણમાં થવા માંડી હતી.

ડાહ્યાભાઈ સાથેની પ્રથમ મુલાકાત જ્યારે અખાડામાં થઈ હતી ત્યારે તેમનો હસમુખો અને નિખાલસ સ્વભાવ હજી યાદ છે. આ સમયે તેમણે અમે મિત્રોને થોડી કવિતાઓ ગાઈને સંભળાવી હતી. જેમાંની એક કવિતાની પ્રથમ પંક્તિ હજી યાદ છે. આ કવિતાના શબ્દો કંઈક આ મુજબ હતા :

જાને જા મારે દેશ, પવનદેવ જાને જા મારે દેશ
દેજે મારી માવડીને સંદેશ, તારા બેટાનો આવે સંદેશ.
પવનદેવ જાને જા મારે દેશ.

લંડનમાં પણ આ ગાયન બહુ પ્રચલિત થઈ ગયું હતું. આ ઉપરાંત ગાંધીબાપુને લક્ષમાં રાખી બીજાં ગીતો પણ સંભળાવેલાં. આમ ગીતો તો ત્યાર બાદ અનેક જાહેર પ્રસંગોએ એમના મોઢેથી સાંભળવા મળેલાં. રવિ સભાઓમાં પણ તેમનાં ગીતો સાંભળવાનો અનેરો લાભ મળતો રહેતો. યુવક સંઘ સાથેનો એમનો નાતો યુગાન્ડામાંથી હિન્દીઓની હકાલપટ્ટી થઈ ત્યાં સુધી ચાલુ રહ્યો હતો. એટલું જ નહીં, ત્યાર બાદ, અહીં લંડન સ્થાય થયા બાદ પણ તેઓ આ સંસ્થાને કદાચ ભૂલ્યા નહોતા. લંડનમાં પણ તેમની અન્ય પ્રવૃત્તિઓમાં અમને ક્યારે ય ભૂલ્યા નહોતા. અચૂક ફોન આવતો. સંબંધ બાંધી જાણતા અને તેને

નિભાવી પણ જાણતા. સદા હસમુખો સ્વભાવ. જ્યારે જ્યારે મળે ત્યારે ભૂલી બીસરી યાદ અવશ્ય તાજી કરતા; એટલું જ નહીં એમના મળતાવડા અને હસમુખા સ્વભાવથી નાના મોટા દરેકના દિલમાં એક આગવું અને અનોખું સ્થાન મેળવી શક્યા હતા. કવિતા એમનું જીવન હતું અને તે ગુલાબના ફૂલની ખુશબોની જેમ મહેકતું રહેતું. ગાંધીજી તો એમના માટે આરાધ્ય દેવ જેવા હતા. એટલું જ નહીં એમના માટે તો ખરેખર સત્યશ્વર હતા.

યુવક સંઘની સ્થાપના બાદ તેની અન્ય પ્રવૃત્તિઓમાંની એક સાહિત્ય અને કલા વિભાગની પ્રવૃત્તિ દ્વારા ફરીથી "કિરણ"ની જગ્યાએ, "હકલ" નામનું હસ્તલિખિત ત્રિમાસિક સામયિક શરૂ કરવામાં આવ્યું હતું. જેના મુખ્ય સંચાલકમાં ડાહ્યાભાઈ તેમ જ મારા મોટાભાઈ હતા. આ હસ્તલિખિતના દળદાર અંકોનાં કેટલાંક પ્રકાશનો બહાર પાડવામાં આવ્યાં બાદ, "કિરણ"ની માફક છપાઈ કરવાના વિચારો પણ ચાલુ હતા.

આગળ જણાવ્યા મુજબ, આ સમયે ડાહ્યાભાઈ વકીલ ન હતા. પરંતુ તેમનો વકીલાતનો અભ્યાસ તો ચાલુ હતો. ૧૯૪૫/૧૯૪૬ની સાલમાં વકીલાતનો આગળ અભ્યાસ કરવા તેઓ લંડન ગયા હતા. સંજોગોવસાત્ આ સમયે મારા મોટાભાઈની તબિયત ખરાબ થતાં "હકલ"નાં પ્રકાશનને બંધ કરવાની ફરજ ઊભી થઈ હતી. મારા મોટાભાઈની બિમારી આખરે ૧૯૪૮માં જીવલેણ બન હતી.

લંડનમાં વકીલાતનો અભ્યાસ પૂરો કરી વકીલાતની ડિગ્રી પ્રાપ્ત કરી ડાહ્યાભાઈ કમ્પાલા પાછા આવી ગયા બાદ, વકીલાતનો વ્યવસાય શરૂ કર્યો હતો. સાથે સાથે તેની સાહિત્યને લગતી પ્રવૃત્તિ પણ ચાલુ રાખી હતી. મૂળે કવિ અને પાછો સાહિત્યનો જીવ એટલે આ પ્રવૃત્તિને વેગ આપવા યુવક સંઘના નેજા હેઠળ, તેની એક પ્રવૃત્તિ રૂપે, "જાગૃતિ" નામનું સામયિક ભારતમાં છપાવી

કરાવી બહાર પાડવાનું શરૂ કર્યું હતું, જે ૧૯૭૨માં યુગાન્ડામાંથી હિન્દીઓની હકાલપટ્ટી થઈ ત્યાં સુધી સફળતાપૂર્વક ચાલુ રહ્યું હતું.

તેઓ જ્યારે અભ્યાસ માટે લંડન ગયા હતા તે દરમિયાન ૧૯૪૮ના જાન્યુઆરી માસમાં, મારા મોટાભાઈનું દુઃખદ અવસાન થતાં, ડાહ્યાભાઈએ લંડન બેઠા એક ભાવભરી અંજલિ રૂપે દિલસોજીનો પત્ર મારા પિતા ઉપર લખ્યો હતો, જે હજી મારી પાસે છે. આ પત્ર ઉપરથી જાણી શકાય છે કે તેમની સાથે અમારા માણેક પરિવારનો સંબંધ કેવો ગાઢ હતો. જે આજ સુધી એવોને એવો જળવાઈ રહ્યો હતો.

યુવક સંઘની સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓ (રસદર્શનો-નાટકો) ભારતની આઝાદીની ચળવળ અંગેના સમય અનુરૂપ જુસાભિર રાસ-ગરબા રચી લોકોને પ્રોત્સાહિત કરતા રહેતા. રાસ-ગરબાના કેટલાક શબ્દો કંઈક આવા હતા :

મારા બાપુને, ભાઈ, બબ્બે ભરતીઆ - જવાહર અને સરદાર
નાનો માણે છે મલબાર હીલની સાહેબી, મોટાની છબિયું પૂજાય.

આ ઉપરથી તેમનો દેશભક્તિ અને ગાંધીજી પ્રત્યેનો લગાવ કેવો હતો તે જાણી શકાય છે.

યુવક સંઘ, કલા કેન્દ્ર ઉપરાંત બીજી અનેક ધાર્મિક, રાજદ્વારી તેમ જ સમાજિક સંસ્થાઓ સાથે તેઓ કમ્પાલામાં સંકળાયેલા હતા. એટલું જ નહીં 'કવિ ડાહ્યાભાઈ'ના નામની ઓળખથી સમાજમાં આગવું સ્થાન એમણે પ્રાપ્ત કર્યું હતું એમાં બે મત નથી.

રાજદ્વારી ક્ષેત્રે યુગાન્ડાની પાલમિન્ટના મેમ્બર પદ સુધી પહોંચી હિન્દીઓનું સ્થાન આગોતરું જાળવી રાખવા માટે તેમનો ફાળો નાનોસૂનો ન હતો. અહીં લંડનમાં પણ મહાત્મા ગાંધી ફાઉન્ડેશન ઉપરાંત બીજી અનેક સંસ્થાઓ સાથે તેઓ સંકળાયેલા હતા. ઉપરાંત એમની નિવૃત્ત જિંદગીમાં દાન ખૂબ આપ્યાં. અનેક મહાન કાર્યો એમના હાથે થયાં હતાં, જે નિર્વિવાદ વાત છે. લગભગ ૮૦ વર્ષની મંજિલે પહોંચી, સમાજમાં એક અનોખું અને અદકેરું સ્થાન ડાહ્યાભાઈ, 'ડાહ્યાભાઈ કવિ' તરીકેની ઓળખ પ્રાપ્ત કરી, પ્રભુને પ્યારા થઈ ગયા. એમના અવસાનના લગભગ એકાદ માસ પહેલાં એમની નાદુરસ્ત તબિયતના સમાચાર મળતાં એમના ઘરે એમની મુલાકાતે ગયા હતા. ત્યારે એ જ હસતા ચહેરે આવકાર પામ્યા હતા. એ જ જૂની બીસરી યાદો તાજી કરી હતી. એમના પવિત્ર આત્માને પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા ચિર શાંતિ આપે એવી પ્રાર્થના હજી.

(મુદ્રાંકન સદ્ભાવ : વલ્લભ નાંઠા)

[Avenda, South Hill Avenue, HARROW-ON-THE-HILL, Middlesex, HA1 3PA, U.K.]

પસ્તી દ્વારા પરમાર્થ

૨૦૦૮ના નવેમ્બર માસમાં ભૂજ (કચ્છ) જવાનું બનેલું. ત્યાં એક એવી વિભૂતિને મળવાનું સદ્ભાગ્ય મળ્યું, જે વ્યક્તિની ઓળખ તમને ય ગમશે. ભૂજના આર.ટી.ઓ. સર્કલ પાસે આવેલી એમ.ડી. મહેતા કન્સ્ટ્રક્શન કંપની પ્રાઈવેટ લિમિટેડના ભરત મહેતાની આપણે વાત કરીએ છીએ. ભાઈઓ સંગાથે ભરતભાઈ વ્યવસાયમાં પ્રવૃત્ત રહે છે. વ્યવસાયમાંથી સમય કાઢી તેઓ કિડનીનાં દરદીઓ માટેની પોતાની હોસ્પિટલમાં દિવસનો ઘણો સમય ફાળવે છે.

કચ્છ તથા તેની આજુબાજુના પ્રદેશના કિડનીનાં દરદીઓને રાહત ભાવે ડાયલાઈસીસની સુવિધા ઉપલબ્ધ કરવામાં આવે છે. શહેરોમાં એક વખતના ડાયલાઈસીસની કિંમત ૧,૨૦૦થી ૧,૬૦૦ રૂપિયા લાગે છે. આ હોસ્પિટલમાં માત્ર ૪૦૦ રૂપિયામાં ડાયલાઈસીસ કરી આપવામાં આવે છે. તેમણે એક અદ્ભૂત પ્રયોગ દ્વારા દાન એકઠું કરવાનો અત્યંત સફળ પ્રયોગ અજમાવ્યો. આ પ્રયોગને તેમણે નામ આપ્યું, ‘પસ્તી દ્વારા પરમાર્થ’. ભૂજની ગલીએ ગલીમાં તથા ઘરે ઘરે સ્વયંસેવકોને લઈને તેઓ પસ્તી ઉઘરાવવા નીકળી પડ્યા. આ એકઠી કરેલી પસ્તીના રૂ. ૨૫,૦૦૦ ઊભા થયા. આ પૂરેપૂરી રકમ તેમણે હોસ્પિટલને દાનમાં આપી દીધી. આ સમાચારને ટી.વી. તથા સમાચારપત્રોમાં મહત્વનું સ્થાન અપાયું. આ સમાચાર સાંભળીને એક વયોવૃદ્ધ મુસ્લિમ દંપતીએ, જેઓ અત્યંત ગરીબાઈમાં રહે છે, તેમણે ભરતભાઈનો સંપર્ક કર્યો. બે દરદીઓના ઈલાજ માટે રૂ. ૮૦૦નું દાન કર્યું. તેમનું નામ દાઉદભાઈ ખલીફાજી.

દાઉદભાઈની ટી.વી. પર મુલાકાત ગોઠવવામાં આવી, જેનું જીવંત પ્રસારણ કાન્તિભાઈ ગોરના ધ્યાન પર આવ્યું. તેમણે પણ ભરતભાઈને મળી પોતાના જીવનની તમામ બચત ડાયલાઈસીસના મશીનની કિંમત, જેના રૂપિયા છ લાખ થાય છે, તે આપી દેવા ભરતભાઈને વિનંતી કરી. પછી કહે : ‘આ બે થેલામાં જેટલા પણ પૈસા મેં જીવન દરમિયાન બચાવ્યા છે તે તમામેતમામ રકમ મારે દાનમાં આપવી છે. જે ૬,૦૦,૦૦૦ની કિંમતમાં રકમ ઓછી નીકળે તો મને જાણાવજો. એટલે હું ખૂટતી રકમની ભરપાઈ કરી દઈશ. અને જે રકમ વધે તો મને તે પરત કરશો.’ ભરતભાઈને એ બે, પાંચ, દશ, સો રૂપિયાની નોટોને ઈસ્ત્રી કરી કરીને ગણવી પડી. આ રકમ અંદાજે ૫,૬૮,૦૦૦ જેટલી થઈ. ભરતભાઈએ ફોન કરી કાન્તિભાઈને વાત કરી : ‘રકમ પૂરતી છે’. કાન્તિભાઈ માનવા તૈયાર ન થયાં. અને સાચી રકમ જાણવા આગ્રહ કરી, ખૂટતી રકમ તેમણે ભરપાઈ કરી દીધી. ભરતભાઈની એવી ભાવના રહેલી કે જે વ્યક્તિ એના જીવનની તમામ બચત આપી ગયાં છે, તો ખૂટતી રકમ હું મૂકીને મશીન ખરીદી લઈશ.

આ સમસ્ત ઘટના એક મહત્વની વાત આપણને સૌને સમજાવે છે કે માનવી ધારે તે રીતે અન્યને મદદરૂપ થવા સક્ષમ છે. ‘બુંદ બુંદસે સાગર બનતા હે’ એ કહેવત કેટલી સચોટ છે, તેનો આ જીવતો જગતો પુરાવો આપણી સમક્ષ છે. ભરતભાઈ મહેતા, દાઉદભાઈ ખલીફાજી તથા કાન્તિભાઈ ગોરને નત મસ્તકે પ્રણામ કરવાનું જ સ્વાભાવિક સૂજે છે.

— યતિશ મહેતા

[516/517, Parekh Market, 39, J.S.S. Road, Opera House, MUMBAI - 400 004, India]

— એતાનશ્રી

અંતરમાં યાદનું ચાંદરણું

તમારાં બા પરનો તમારો લેખ તમારી રીત મુજબ માહિતી સભર હોવાં છતાં હૃદયસ્પર્શી છે. બે હજાર સાતમાં, એકાશુમાં વર્ષે, મારાં બાએ વિદાય

“ઓપિનિયન”/ Opinion

લીધી. આજકાલ મારા શયનકક્ષનું રીપેરકામ થતું હોવાથી, તેમના રૂમના પલંગ પર સૂવાનું થાય છે. સામાન્યતઃ મને સૂતાં પછી મોડેથી ઊંઘ આવે પણ તેમના પલંગમાં જાણે તેમની ગોદમાં સૂતો હોવાની લાગણી સાથે ઘસઘસાટ સૂઈ જાઉં છું. જઈને પણ સાથે જ હોવાની આ અંતરછાયા, એ જ્યોતિધામ નિવાસીનો સ્નેહ જ છે. મારાં બાપુજી અને બા બન્ને એક પણ દિવસની બિમારી વગર સ્વસ્થ વિદાય લઈ ગયાં. આવાં પરમ મૃત્યુનું વરદાન હું પણ ઈરછું છું. શબ્દ વાચાળ બને તેવાં બર્હિદર આશ્વાસન ભાર વધારે. અંતરમાં યાદનું ચાંદરણું આપણો માર્ગ પ્રસસ્ત કરે એજ અંજલી ઉત્તમ.

- કનુ સૂચક

e.mail : kanubhai@hotmail.com

ગુજરાત સરકારે ગુજરાતી ભાષા માટે ક્યારે શું નથી કર્યું ?

અને હવે તાત્કાલીક તેણે શું કરવું જોઈએ? કેયૂર કોટેકે નીચેનાને વિસ્તારથી સમજાવવું જોઈએ. “ગુજરાત સરકાર: ન દિશા, ન દૃષ્ટિ.

ગુજરાત સરકારને તો અંગ્રેજીનું ઘેલું લાગ્યું હોય તેવું લાગે છે. આ સરકાર પાસે માતૃભાષાના સંવર્ધન માટે ન તો કોઈ દિશા છે ન કોઈ દૃષ્ટિ. હકીકતમાં રાજ્ય સરકારે વારસાની ભાષાના સંવર્ધન માટે યોગ્ય કદમ લેવા જોઈએ. તેના માટે ગુજરાતી સાક્ષરોને પ્રોત્સાહન આપવું જોઈએ.

શું સરકારે પાંચમાથી અંગ્રેજી સાઠ વરસે પાછું શરૂ કર્યું? સૌરાષ્ટ્રમાં ૧૯૪૭ પછી તરત જ તેને બદલે હિંદી ધુસાડી દીધેલું. કદાચ બાકીના ગુજરાતમાં ૧૯૫૭ પછી તેમ બન્યું, ત્યાં સુધી મુંબઈ રાજ્ય ચાલ્યું તેથી.

નિશાળનાં બધાં છોકરાંઓ માટે આઠમાથી અંગ્રેજી લઈ શકવાની સગવડ નથી, ન હતી તે વાત વરવી રીતે મારા ધ્યાનમાં ૧૯૯૨ના અરસામાં આવી. તે દશા હવે નથી રહી ?

ગુજરાતી સાક્ષરોને પ્રોત્સાહન આપવા તો આજે દાયકાઓથી સાહિત્ય પરિષદ હોવા છતાં સરકારે સાહિત્ય અકાદમી શરૂ કરી.

લેંગ્વેજ ડાયરેક્ટર તરીકે સાક્ષરને અવગણી કોઈ સિવિલ સર્વન્ટને જ બેસાડ્યા કર્યા કે શું ?

શું શું પગલાં લેવાં જોઈએ જેથી ગુજરાતનાં છોકરાંઓ મહારાષ્ટ્ર, કર્ણાટક, કેરાલા, તામિલનાડુ, દિલ્હી વગેરે રાજ્યોનાં છોકરાં જેટલાં જ નેશનલ સ્કોલર બની ૬ વરસ કેન્દ્ર સરકારની માસિક શિષ્યવૃત્તિ, સ્કોલરશીપ મેળવતાં થાય ?

- દયાશંકર મોહનલાલ જોશી

www.dmjoshi.org

‘સ્ત્રીઓ’ શબ્દ છટકી ગયો છે !

શૈલેજા પટેલની મૂળ અંગ્રેજી કવિતાના મારા ગુજરાતી અનુવાદમાં મને એકાદી ભૂલ રહી ગયાનું દેખાયું છે. બે કડીઓ સાથે જોડાઈ ગઈ છે. આથી ‘સ્ત્રીઓ’ શબ્દ છટકી ગયો છે ! આ કડીઓ આમ જોઈએ :

વર્ષો સુધી હું જોતી આવી છું કે ગુજરાતી પુરુષોના ઘમંડી અહમને પોરસતી રહી છે તેમના કદથી બમણા હોય તેવું પ્રતિબિંબ અરીસામાં પાડે છે.

વર્ષો સુધી હું જોતી આવી છું કે ગુજરાતી સ્ત્રીઓનાં હાડકાં અને દાંતને ગાળી નાખે છે, જવાબદારી અને સેવાનાં એરણ નીચે તેમને તોડી ભાંગે છે, અસ્થિપિંજર થાય ત્યાં સુધી તેમને બાળે છે.

- ભદ્રા વડગામા

e.mail : bhadra.v@btinternet.com

જૂના દરદને ભુલવાડી – નહીં, મટાડી દેશે

“ઓપિનિયન” બંધ થવાની નોટીસ આવી ત્યારે જે બળતરા થઈ હતી તેના પર આ નવી યોજના મલમ બનીને આવી છે. આ ઓનલાઈન મલમ, માલમ પડે છે કે જૂના દરદને ભુલવાડી – નહીં, મટાડી દેશે.

“ઓપિનિયન” શબ્દ સાથે દક્ષિણ આફ્રિકા જે રીતે મનમાં સંકળાયેલું ને સંઘરાયેલું છે તે પણ એક માલમીક તત્ત્વ છે !!

હું મારો શોક પાછો ખેંચી લઉં છું એવું કહેવાનું ય ન રહ્યું, કારણ કે આ નવલું નજરાણું પેલા શોકને ખસેડીને ક્યારનું અશોકત્વ સહ પેસી-બેસી ગયું હતું.

- જુગલકિશોર વ્યાસ

e.mail : j_jugalkishor@yahoo.co.in

પટેલ પંચાં દોઢસો

ઘનશ્યામ ન. પટેલ નું 'બ્રિટનમાં ગુજરાતીઓ' ગ્રંથનું મૂલ્યાંકન (એપ્રિલ ૨૦૦૮) તલસ્પર્શી, તાટસ્થપૂર્ણ, વસ્તુલક્ષી (objective) પ્રમાણભૂત અને પ્રતીતિકર છે. કોઈ પણ જનસમૂહ વિશેના ઐતિહાસિક, સમાજશાસ્ત્રીય અભ્યાસમાં ચોકસાઈભરી અધિકૃત માહિતી, તટ્ટ વિશ્લેષણ સૂઝભર્યું અર્થઘટન, તર્કબદ્ધ તારણો, સમતોલ દ્રષ્ટિબિંદુ અને એને આધારિત ભાવિ સંકેતો તથા દિશાસૂચનની અપેક્ષા પછી પુસ્તક વિશે જે પ્રતિભાવ આપ્યો છે તે વાંચતાં સ્પષ્ટ થાય છે કે, 'બ્રિટનમાં ગુજરાતીઓ' ગ્રંથ દ્વારા આ અપેક્ષાઓ સંતોષાતી નથી.

બ્રિટનના ગુજરાતી સમાજની લેખકોની સંકલ્પના મર્યાદિત લાગે છે. આ સમાજ બહુવિધ અને ભાતીગળ છે. એમાં વિવિધ જનસમૂહોનો સમાવેશ થાય છે. આ બધાને અભ્યાસમાં આવરી ન લેવાય તો પુસ્તક એકાંગી બની જાય છે. વળી, આ સમૂહો વિશેની માહિતી જે તે સમૂહમાં સર્વેક્ષણ દ્વારા મેળવવી પડે. તેમના વિશે ખૂણે બેસી લખાય તો તે લખાણ ઉપરછઠ્ઠું, ઉભડક, અધકચરું અને આભાસી (impressionistic) થાય. તે બ્રિટનના ગુજરાતી સમાજનો સર્વગ્રાહી આવેખ ન જ બને. તેનું દસ્તાવેજી મૂલ્ય ન ગણાય. વળી આ તથ્યોને સુસ્પષ્ટ, અસંદિગ્ધ શૈલીમાં રજૂ કરવાં પડે. તેમાં અતિશયોક્તિ પ્રયોજાય કે કવિતાશાઈ નિરૂપણ થાય તો એ દંતકથા બની જાય.

બ્રિટનમાં ગુજરાતીઓની સંસ્થાઓ વિશે સચ્ચાઈપૂર્વક લખવું હોય તો જે તે સંસ્થાની કેસ-સ્ટડી પ્રસ્તુત કરી તેની કાર્યશૈલીની ચર્ચા કરવી પડે. આ સંસ્થાના સંચાલનમાં લોકશાહી, સમાનતા, અને સેવાભાવનાના સિધ્ધાંતો પ્રતિબિંબિત થાય છે કે નહીં તે ચકાસવું પડે, અને એના હેતુઓ સિધ્ધ કરવામાં સંસ્થા ક્યાંકેમ ઊભી ઊતરી છે તે બેધડક બતાવવું પડે.

વ્યક્તિઓ અને સંસ્થાઓ સંદર્ભે પુસ્તકમાં જે વિગતો આપી છે તેમાં માહિતીદોષ તથા અર્થસત્યોનાં અનેક ઉદાહરણો ઘનશ્યામભાઈએ આપ્યાં છે. એકપક્ષી અધૂરી માહિતીના આધારે લેખકો જે મંતવ્યો રજૂ કરે છે તે બ્રિટિશ ગુજરાતી ડાયસ્પોરા ને સમજવામાં ઉપકારક તો નથી જ બલકે, એના વિશે ગેરમાર્ગે દોરે છે. જ્યાં બ્રિટિશ ગુજરાતી સમાજની દશા-દિશાનો દ્રષ્ટિવંત અભ્યાસ ન થયો હોય ત્યાં અમેરિકન ગુજરાતી ડાયસ્પોરા સાથેનો તુલનાત્મક અભ્યાસ તો દૂરની વાત છે.

ઘનશ્યામભાઈ નોંધે છે કે પુસ્તકમાં બ્રિટિશ ગુજરાતી સમાજમાં વિવિધ ક્ષેત્રે વિશિષ્ટ સ્થાન ધરાવતી વ્યક્તિઓની 'રોલ મોડલ' તરીકેની ચર્ચા વિભૂતિવંદનામાં સરી પડી છે. પડકારો ઝીલવા કે બ્રિટન જેવા પ્રગતિશીલ રાષ્ટ્રના મુખ્યપ્રવાહમાં પોતાનું સ્થાન પ્રાપ્ત કરવા માટે આ અગ્રણીઓએ ગુજરાતી સમાજના સશક્તિકરણ(empowerment)ની પ્રક્રિયામાં શું પ્રદાન કર્યું તેનાં લેખાંજીખાં ખરેખર તો આવા ગ્રંથમાં થવાં જોઈએ. જેથી સમાજના ઘડતરમાં જે તે વ્યક્તિના ઐતિહાસિક મૂલ્યનો ખ્યાલ આવે.

આ સંદર્ભે તાજેતરમાં પ્રગટ થયેલ ઈતિહાસકાર દંપતી મકરન્દ મહેતા અને શિરીન મહેતાનું પુસ્તક 'બ્રિટનમાં ગુજરાતી ડાયસ્પોરા' ઉલ્લેખનીય છે. એમાં મોજણી અને સંદર્ભગ્રંથો આધારિત અધિકૃત માહિતી તો છે જ, પણ

“ઓપિનિયન”/ Opinion

ઈતિહાસકારની દ્રષ્ટિએ સાંપ્રત પ્રવાહો અને બ્રિટિશ ગુજરાતી સમાજ સામેના પડકારોની વિશદ ચર્ચા થઈ છે. મુખ્ય સમસ્યાઓમાં 'આઈડેન્ટિટી ક્રાઈસિસ' - અસ્મિતાની કટોકટી. ગુજરાતીતા એટલે શું? એનાં ક્યાં પાસાં આપણે સાચવવાં છે? એ કઈ રીતે/ક્યા સ્વરૂપે સચવાય? ગુજરાતી ભાષાને જીવંત રાખવા શું કરવું જોઈએ? જૂની-નવી પેઢી વચ્ચે કેટલું અંતર છે? એ કઈ રીતે ઘટાડાય? કોમ, જ્ઞાતિ, ગોળ, ગામને આધારે વિભાજિત સમાજને સંગઠિત કરી બ્રિટિશ ગુજરાતી અખંડ જાતિનું નિર્માણ કઈ રીતે કરી શકાય? બ્રિટનના મુખ્ય પ્રવાહમાં વિલીન થયા વિના અન્ય સમૂહો સાથે સુમેળથી કઈ રીતે જીવાય? આ અને આવા પડકારોનો સામનો કરવાના પુરૂપાર્થમાં વ્યક્તિના પ્રદાનનું તટ્ટ મૂલ્યાંકન થાય તો જ પુસ્તકનું ઐતિહાસિક દસ્તાવેજ તરીકે મૂલ્ય ગણાય. આવી તર્કબદ્ધ ચર્ચા ન થાય તો પુસ્તક લેખકોનો સ્વૈરવિહાર બની જાય.

બ્રિટનમાં ગુજરાતીતાના જાતન માટે અને ભાવિ કાર્યસૂચિ ઘડવા માટે બ્રિટિશ ગુજરાતી ડાયસ્પોરાનું સાચું, આધારભૂત, વાસ્તવિક, સર્વગ્રાહી સ્વરૂપ જાણીએ એ પૂર્વશરત છે. આ જાણકારી માટે ચોકસાઈ ભરેલી, અધિકૃત માહિતી જોઈએ. આ તથ્યોની સ્પષ્ટ અને સરળ શૈલીમાં રજૂઆત થવી જોઈએ. એનું તર્કબદ્ધ વિશ્લેષણ તથા સૂઝપૂર્વકનું અર્થઘટન થવું જોઈએ. અને આ બધાને આધારે ભાવિ દિશાસૂચન થવું જોઈએ.

ઘનશ્યામભાઈના પ્રતિભાવથી સ્પષ્ટ થાય છે કે, 'બ્રિટનમાં ગુજરાતીઓ' પુસ્તકમાં આ અપેક્ષાઓ સંતોષાતી નથી.

- સિરાજ પટેલ 'પગુથનવી'

Secretary: Gujarati Writers' Guild-UK (Estd.1973)
e.mail : siraj_patel@ntlworld.com

સહિયારા ડાયસ્પોરિક યજ્ઞમાં એક આચમની

યુનાઈટેડ કિંગડમની 'ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી'નાં કારભારીઓએ ખૂબ ઉમંગથી એક બહુ સબળ બે દિવસનો (૩જી ૪થી મે) કાર્યક્રમ દક્ષિણ લંડનના કોયડન ખાતે યોજ્યો. એ માટે સૌ કાર્યકર્તાઓને દિલી અભિનંદન. આવું કદાચ અન્યત્ર જવલ્લે જ બને છે કે જ્યાં સમારંભ એક પક્ષીય રજૂઆતને બદલે સમગ્ર શ્રોતાગણને ચર્ચામાં અબાધ હિસ્સેદારી આપવામાં આવતી હોય.

સૌ શ્રોતાજનોએ ગુજરાતી ભાષા અંગે વ્યાપક ચર્ચા કરી - એના ઘટતા જતા પ્રભાવની વ્યાધિ યોખ્ખી વર્તીઈ આવતી હતી. એક ખૂબ આશાસ્પદ વલણ - જે ડાયસ્પોરિક નવયુવાનોએ વર્ણવ્યું - એ કે ગુજરાતી એક બોલચાલની ભાષા તરીકે એમનામાં જીવંત છે અને એમને ગુજરાતી સંસ્કૃતિનો પણ એટલો જ મહિમા છે. અપેક્ષા મુજબ જ આ નવયુવાનો નવાં માધ્યમો - દા.ત. ઈન્ટરનેટ દ્વારા ગુજરાતીને જાણી અને માણી રહ્યા છે. આમ જોતા, ગુજરાતી ભાષા, સાહિત્ય અને સંસ્કૃતિનું ભાવિ સારું લાગે છે; એ નિ:શંક કે એ માટે આપણે સહુએ સજાગ પ્રયત્ન કરવા રહ્યા. ... આ સહિયારા ડાયસ્પોરિક યજ્ઞમાં એક આચમની ---

જીવશું હકકેઠઠ બાપુ

હાંકડમાંક મરશું

પંડે ભૂખ્યા રૈને દાદુ

ધીના દીવા કરશું

રણમાં જોશું વાટ પિયાની

ધુળિયા થાપા કરશું

વરસે ગગનું જે દી એ દી

રેલમછેલ તરશું

નાકું છો ને ઉબડખાબડ

પથરે આસન કરશું

માથે તપતા સૂરજ કાળા

લથપથ તડકે ફરશું

પેટ ભલે ને બળતું ધગધગ

ખાલી બુકડા ભરશું
હખદખ બેઠા અડખપડખે
દલની ટાઢે ઠરશું
હુતાશણીની હારે હારે
રંગ ધુળેટી કરશું
હેતે થૈ ને તરબતર
નૈવધ હાથે ધરશું

- કારુક ધાંચી 'બાબુલ

e.mail : fdghanchi@hotmail.com

અભ્યાસમાં કામ લાગે તેવો લેખ

ભદ્રા વડગામાએ ભારતની મુલાકાત દરમિયાન, વિલાયતની અકાદમીની ત્યાં યોજાયેલી, ડાયસ્પોરાની કોનફરન્સમાં આપેલું વ્યાખ્યાન વાંચ્યું અને ખૂબ પ્રભાવિત થયો છું. શું સરસ લખ્યું છે ! તેમણે ખૂબ નિષ્ઠાપૂર્વક અભ્યાસ કરીને લેખ લખ્યો છે. આ લેખ ભવિષ્યમાં કોઈને અભ્યાસ કરવો હોય તો કામ લાગે તેવો છે. “ઓપિનિયન”નો આ મેં 2009નો અંક મારે મારી લાયબ્રેરીમાં જુદો મૂકવો પડ્યો છે. 2009 સુધીની ગુજરાતી ભાષાની પરિસ્થિતિનો સુંદર પરિચય તેમાંથી સાંપડે છે.

વિપુલભાઈને પણ ખૂબ ખૂબ અભિનંદન. “ઓપિનિયન” મળ્યું અને પહેલો હેત્રી દાદાનો લેખ વાંચ્યો. - ટ્યુડર્સ મારા રસનો વિષય રહ્યો છે. આથી ઈલિઝાબેથ પહેલી પણ મને વાંચવી ગમે છે. ઈંગ્લેંડના ઈતિહાસમાં મને ગમતું પાત્ર ઓલિવર ક્રોમ્વેલ પણ છે. વિપુલભાઈએ સુંદર ન્યાય આપ્યો છે. - સુંદર લેખ આપવા બદલ આભાર.

- હરનિશ જાની

harnish Jani <harnish5@yahoo.com>

આવતા અંકોમાં વિદેશીકુળની વિભૂતિઓએ ભારત માટે જે ભોગ આપ્યો, તેની ટૂંકી જીવનકથા ના પ્રગટ કરી શકાય ? જેમાં તેમનાં જન્મ, મરણ - સ્થળ, કાળ ઉપરાંત તેમની સક્રિય પ્રવૃત્તિનો ય ઉલ્લેખ થાય. ઉદાહરણ તરીકે, ભગિની નિવેદિતા, એની બેસન્ટ, દીનબંધુ એન્ડ્રુસ,

- રમેશ બા. પટેલ

[16 Eastcote Lane, SOUTH HARROW, Middlesex HA2 8BP, U.K.]

૨૬ માર્ચ ૨૦૧૦ના આ સુંદર રીતે પ્રગટ થતું “ઓપિનિયન” સમેટી લેવાશે, તેનો ખેદ થાય છે, દુઃખ પણ થાય છે. સુંદર વાંચનની મજા માણી નહીં શકાય તેની ખોટ રહેશે.. ખેર ! તમે આટલું જ્ઞાન પીરસ્યું તે બદલ ખરેખર ખૂબ આભાર માનીએ છીએ.

- વિનોદ નાનાલાલ કટારિયા

[13, Drummond Drive, STANMORE, Middlesex HA7 3PF, U.K.]

તમારી માતૃભાષા-સેવા અને સાધાનાને અંજિલ આપવાની તક લઉં છું. તમારાં લખાણોમાં તમારા પોતીકા હોય તેવા શબ્દો - ઓશિંગણ, આગોતરાં, બાકીસાકી, વગેરે વાંચવામાં આનંદ આવે છે. તમારાં પ્રકાશનમાંથી પ્રગટતી આત્મિયતા અમને હરહંમેશ યાદ રહેશે.

- ઈન્દ્ર દવે

[28, Foresters Drive, WALLINGTON, Surrey, SM6 9DG, U.K.]

બા - મા - અમ્મા કે મધર એમના વિષે શું કહું ? શું લખી શકાય ? શબ્દકોશમાં મોટા મોટા અને પ્રેમ કે સ્નેહ નીતરતા શબ્દો પણ ટાંચા - ટૂંકા અને સાવ જ વામન લાગે. ન તો કોઈ વસ્તુ સાથે એની સરખામણી થઈ શકે છે. તેમ છતાં બા, મા કે અમ્મા માટે જે દિલમાં લાગણી કે ઉમંગ સ્ફૂરે છે, તે રજૂ કર્યા છે.

કુરઆનમાં અને હદીષમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે પોતાના માબાપ સાથે ભલાઈથી વર્તો. તેમની સાથે વિનમ્રતાથી વાત કરો. તેઓ માટે દુઆ કરો કે, યા અલ્લાહ ! એમની ઉપર રહેમ કર જેવી રીતે એઓએ મને મોહબ્બતથી ઉછર્યો છે. સાચું જ કહેવામાં આવ્યું છે કે સહુથી અગત્ય અને પ્રાથમિક કામ માબાપ સાથે ભલાઈ કરવાનું કામ છે. સંતાન ભલે સો વરસના થાય તો પણ માબાપની ખોટ પૂરાતી નથી. એમાં ય જ્યારે બા કે માનાં ચરણ હેઠળ આવેલ છે. કારણ કે

“ઓપિનિયન”/ Opinion

માના હેતની કોઈ હદ નથી. માના સ્નેહના કોઈ સીમાડા નથી. એની મમતાની કોઈ મર્યાદા નથી. એનાં વાતસલ્ય સમાન કોઈ વાયરા નથી. એના પ્રેમની કોઈ ઊંચાઈ નથી. એના ગુણોને કોઈ ગણી શકતું નથી. એની દુઆઓમાં કોઈ કમી નથી હોતી. એની દયાના સાગરને કોઈ કિનારા નથી. આથી તો કહેવાયું છે કે જગતમાં જનનીની જોડ નથી.

જે ઉદ્દેશ સાથે તમે બાની સ્મૃતિને યાદ કરી છે તેમાં અમારી દુઆ સદૃઢ્ય ભળી છે તેમ માનજે.

- મોઈનુદ્દીન મનીઆર

[64, Cecil Avenue, WEMBLEY, Middlesex HA9 7EA, U.K.]

હમણાં કુઆલાલુમ્પુર જઈ આવ્યો. ત્યાં નગર વિકાસમાં હરણફાળ ભરતું દેખાય. ઊંચાઈ ઓંબવા દરેક ક્ષેત્રમાં તે મથી રહ્યું છે. જ્યાંત્યાં ગગનચૂંબી ઈમારતો. પશ્ચિમી કમ્પનીઓએ સારી એવી પકડ જમાવી છે. આવું જ વાતાવરણ મનીલામાં પણ જોવા મળ્યું છે. અગિન એશિયાના દેશોની પ્રજા હસમુખી, સેવાભાવી, મહેનતુ અને સારુ ભણેલી છે. તેનો ઉપયોગ પશ્ચિમી જગત લેતું હોય, તેમ જણાય છે.

- ડાહ્યાભાઈ નાનુભાઈ મિસ્ત્રી

[3, Buckingham Mews, SUTTON COLDFIELD, West Midlands, B73 5PR, U.K.]

તે હવે નહીં બને

“ઓપિનિયન”ના એપ્રિલ અંકમાં ‘બ્રિટનમાં ગુજરાતીઓ’ એક મૂલ્યાંકન, ઘનશ્યામભાઈ પટેલનું વિવેચન વાંચ્યું છે. તેમણે કોઈ પણ વ્યક્તિ, સંસ્થા કે જ્ઞાતિઓ પ્રત્યે પૂર્વગ્રહ રાખ્યા વિના જે તટસ્થતાથી છણાવટ કરીને જે વિવેચન લખ્યું છે તે તેમના વિષયઅનુભવોનું પ્રતિબિંબ પાડે છે. કોઈ એક વિષય કે પુસ્તકનું વિવેચન જે આઠેક પાનાંમાં વાંચ્યાનું સ્મરણ નથી. વિષયવાર શીર્ષક સાથે મૂલ્યાંકન/ટીકા અને સલાહ/સૂચન તેમણે દર્શાવ્યાં છે. તે વાંચતા બ્રિટનનાં ગુજરાતી સમાજની સંસ્થાઓ અને મહાનુભાવો માટે આત્મખોજરૂપ નીવડશે.

છેલ્લે, વિષયનાં શીર્ષકોમાં તથા વિવેચનોમાં પાનાં નંબરો સાથે જે છણાવટ કરી છે, તે વાંચક માટે ભારે ઉપયોગી સાબિત થવાનું છે.

દરમિયાન, “ઓપિનિયન”ના ડિજિટલ અવતારને ઘણી ખમ્મા ! જુગ જુગ જીવો. ડિજિટલ અવતારથી, વાચકોની સંખ્યામાં સારો એવો વધારો થશે પણ વાંચવા માટે કમ્પ્યુટર સામે બેસવું પડશે, તે પણ કેટલો સમય ? જ્યારે છપાઈવાળું પત્ર પ્રગટ થતાં અંકો જે આરામખુરશીમાં બેસીને, નિરાંતે લેખો, વાતઓ અને એતાનશ્રી વગેરેનું એક એક પાનાંમાં ગુજરાતી સમાજનાં જન સમુદાયના દૃષ્ટિકોણ, વિચારો વાંચીને વિષય પ્રત્યેનાં વિચારોમાં ખોવાઈ જતા હતા. તે હવે નહીં બને.

- જયંત ઝવેરી

[112, Richmond Park Road, KINGSTON-UPON-THAMES, Surrey, KT2 6AJ, U.K.]

પથરા પણ તરે છે !

ઘનશ્યામ પટેલ સમર્થ વિવેચક બને એ પહેલાં થોડું લખી બતાવે ! મૌલિક સર્જન સહેલી વાત નથી જ. અનુભવી લેખકોએ સાદી ભૂલો ન કરવી જોઈએ. જે દેશનો પરિચય ન હોય તેના વિષે જાણકારોને પૂછવું જોઈએ. શિરીન અને મકરંદ મહેતા તો બળવંત જાની આ બાબતના ઉદાહરણરૂપ છે. આઠ-આઠ પાનાંની કાતિલ ટીકા થોડી નવાઈ તો અવશ્ય ઉપજાવે ! સાહિત્યમાં લાગવગ ન ચાલવી જોઈએ, છતાં ચાલે છે ! પથરા પણ તરે છે ! સંશોધનના વિષયમાં હકીકત અને રજૂઆત ચોટદાર જોઈએ. વ્યક્તિ, સમય, નાત કે બીજાં પરિબળોનો સામનો કરવાનો હોય છે. કુમારપાળ દેસાઈએ પ્રેમચંદ શાહના જીવનચરિત્રમાં તેમને ગાંધીજીથી પણ આગળ રાખ્યા હોય એવી છાપ ઊઠે છે ! પોતાની નાત, સમાજ અને જેનું જીવનચરિત્ર લખ્યું હોય તેનો રજ-માત્ર દોષ જોયો નથી ! પારકે ખરચે પ્રવાસ કરીને પરોણાગત માણવી હોય તો આવી ભાટાઈ કરવી પડે ! ઘનશ્યામ પટેલે ઊંધે અસ્ત્રે છોલવા સાથે એક-બે લટનાં વખાણ કરવાની જરૂર હતી !

દવાઈ ક્યા હકીમ દેગા દિલ કી બીમારી હૈ;

જનાજ મૌત કા નિકલા મજા નિહ ઝિંદગી મેં હૈ.

- ર. કા. ભટ્ટ

[87 Hale Lane, Mill Hill, LONDON NW7 3RU, U.K.]

જૂન 2009

(અનુસંધાન છેલ્લા પાન પરથી)

‘ધીરજલાલ સાહેબ, આ બધા પૈસાનો ચમત્કાર છે!’ ડોક્ટરે કોટના ખિસ્સા ઉપર સંતોષથી હાથ ફેરવતાં કહ્યું.

‘ડોક્ટર ડરહામે તેને એવું તે શું કહી દીધું, ડોક્ટર?’

‘ડરહામે કહ્યું કે તેને એચઆઈવી છે!’

‘અને તે તરત માની ગયો?’

‘માને નહીં? ડરહામ પાંચ વરસથી તેનો ડોક્ટર છે! મોનિલ ધૂસકે-ધૂસકે રડવા લાગ્યો. દર મહિને તે હોસ્પિટલમાં બ્લડ ડોનેટ કરવા આવે છે. ડોક્ટર ડરહામે સમજાવ્યું કે તેમાં કશીક ચેપી નીડલ આવી ગઈ હશે.’

‘ઓત્તારીની!’ ધીરજલાલે ડોક્ટર ડરહામની અક્કલ ઉપર ફિદા થતાં કહ્યું. ‘પછી?’

‘મોનિલ માથાં પછાડવા લાગેલો. તેણે ડરહામને પૂછ્યું કે આનાથી શીનલને ખતરો ખરો?’

‘પછી? ડરહામે શું કહ્યું?’

‘તે બીજું શું કહે? તેણે કહ્યું કે ખતરો તો ખરો સ્તો! તને આમાંથી એઈડ્સ થાય ને તું મરી જાય, સાથે-સાથે તારી પત્નીને પણ ચેપ લાગે ને તે પણ રિબાઈ-રિબાઈને મરે!’

‘શાબાશ! પછી?’

‘તે કહે કે હું તો ભલે ભરમીભૂત થઈ જઉં, પણ મારી વહાલી શીનલનો વાળ પણ વાંકો થાય તે કેમ સહન કરી લઉં?’ ડોક્ટરે કહ્યું. ‘ડરહામે કહ્યું, તું સેકન્ડ ઓપિનિયન લેજે. અને તેણે એકબીજા ડોક્ટર ફ્રેન્ડ્સનું નામ લખી તેની પાસે મોકલ્યો.’

‘ઓહો! ફ્રેન્ડ્સ જ એમ ને? જિનિયસ! પછી?’

‘તેણે પણ તે જ વાત કહી.’ ‘તેમને પણ આપણે કંઈ આપવાનું છે?’ ધીરજલાલે પૂછ્યું.

‘ના સાહેબ. તમે ડરહામને આપ્યું તે ઘણું છે. હવે તમે તમારો નવો મૂરતિયો શોધો.’ કહીને ડોક્ટરે રિમત કર્યું.

‘મશ્કરી કેમ કરો છો, ડોક્ટર સાહેબ! મૂરતિયો તો શોધેલો જ છે ને! હવે નીલકુમારને બોલાવો અને આપણી કામગીરી આગળ ચલાવીએ.’

બંને જણ ફરી હસવા લાગ્યા. ધીરજલાલે ટેબલના ખાનામાંથી ડોક્ટરે આપેલો નીલોત્પલકુમારનો ફોટો કાઢીને સંતોષથી જોયા કર્યો. નીલોત્પલ નામનો ડોક્ટર માંકડનો ભાણેજ અમેરિકામાં ભણતો હતો. ડોક્ટર કહેતા હતા કે તેના બાપા લોસ એન્જલસમાં કાર્ડિયોલોજિસ્ટ છે, અને તેમની પાસે એક પ્રાઈવેટ વિમાન છે!

‘ધીરજલાલભાઈ,’ ડોક્ટર માંકડે કહ્યું. ‘નીલોત્પલ આવી શકે તેમ નથી. આપણે શીનલને મોકલીએ તો?’

‘ડોક્ટર સાહેબ! શીનલ તો હવે એવી કહ્યાગરી થઈ ગઈ છે! કહે છે કે પપ્પા, તમે કહો ત્યાં હું લગ્ન કરવા તૈયાર છું. એટલે હવે વાંધો નથી.’

પછી શીનલ એક અઠવાડિયા માટે લોસ એન્જલસ ગઈ. જતાં વેંત તેણે પપ્પાને ફોન કર્યો કે નીલોત્પલ તેને ગમી ગયો છે! સારું થયું કે પેલો મુઠ્ઠિવસ ચિત્રકાર મોનિલ તેની જાતે જ જતો રહ્યો! શીનલે નીલનાં ખૂબ વખાણ કર્યાં હતાં.

ડોક્ટરે પણ ધીરજલાલને જણાવ્યું કે નીલનાં માબાપને શીનલ ગમી ગઈ છે. તમે ઈરજો તો ફિસમસમાં લગ્ન લઈ શકાય. પછી લગ્ન લેવાયાં. ડોક્ટર કહેતા હતા કે નીલ અને શીનલ હાલ સાટગીથી લગ્ન કરવા માગે છે, નીલ ભાણી રહે પછી ધામધૂમથી રિસેપ્શન ગોઠવીશું. શીનલને તો હવે નીલ એવો ગમી ગયો હતો કે તે તેને કૂવામાં પડવાનું કહે તો તે કૂવામાં ભૂસકો મારી દે!

ધીરજલાલને રહી રહીને ઉચાટ થયા કરતો હતો. રખે ને મોનિલ આ લગ્નમાં કાંઈ ભવાડો કરે તો? અરે, ફક્ત હાજર રહે ને શીનલ તેને જોઈને ભડકે તો ય નીલ તેને જોઈને છંછેડાય તો? પરંતુ ભારતથી મોનિલે શીનલને લખેલો એક પત્ર ધીરજલાલના લંડનના બંગલાના સરનામે આવ્યો.

વહાલી શીનલ,

હવે મારી પાસે બહુ થોડા માસ બચ્યા છે. મારા મૃત્યુ પછી તને કદાચ ખબર મળશે કે હું કેમ મર્યો, અને તને સમજાશે કે મેં તને ના પાડ્યાનું કારણ કોઈ બીજું છોકરી નહોતી. મને મારા દેહની તો કંઈ પડી નહોતી પરંતુ આપણે સહવાસ કરીએ તો તારા જીવનું પણ જોખમ હતું તેથી જ મેં આ નિર્ણય લીધો હતો. વધુ સ્પષ્ટતા માટે ડોક્ટર માંકડને પૂછી જોજો!

મારાં ચિત્રો વિના મને યુનિવર્સિટીએ ડિગ્રી આપવાની ના પાડી છે, નવાં ચિત્રો કરી શકું એવી ચાનક હવે મારામાં રહી નથી. એ રીતે હવે પેરિસમાં ભણવાની ઓફર પણ પાછી ખેંચાઈ છે. મારા જીવનના બચેલા દિવસો હવે હું ભારતમાં ગુજારવા માગું છું. સુખી રહેજે. મને યાદ ન કરીશ. અને હવે હું તને પત્ર પણ નહીં લખું.

હું તને ચાહું છું, તને જ ચાહું છું, મરતાં સુધી ને મર્યા પછી પણ તારો જ રહીશ. મને ચાહીશ નહીં અને ધિક્કારીશ પણ નહીં.

અભાગી મોનિલ મહેતા.

ધીરજલાલે તે પત્ર ફાડી નાખ્યો.

વિમાનમાંથી શીનલ અને નીલ હાથમાં હાથ નાખીને બહાર આવ્યાં ત્યારે નીલને સખત ઉધરસ થઈ આવી હતી તેથી બીજાને તેનો ચેપ ન લાગે તે હેતુથી તેણે મોં ઉપર જૈન સાધુઓ જેવું કપડું બાંધી રાખેલું. નીલને લઈને ડોક્ટર તેમને ઘરે ગયા અને શીનલને લઈને ધીરજલાલ પોતાના લંડનના ઘરે આવ્યા. સાંજે જસ્ટિસ ઓફ પીસ ધીરજલાલના ઘરે આવવાના હતા. બે ચાર મહેમાનોને બોલાવેલા. ડોક્ટર તરફથી બે ચાર દંપતી આવવાના હતાં. ધીરજલાલનો સમય જતો નહોતો! હજી બે કલાકની વાર! તેમણે ડોક્ટરને ફોન કરીને નીલકુમારના સમાચાર પૂછ્યા. હવે સારું છે કહી ડોક્ટરે લગ્ન વખતે તો માસ્ક કાઢી નાખશે એવું આશ્વાસન આપ્યું. ધીરજલાલે દીકરીના ખબર પૂછ્યા. તે તો થનગનતી હતી.

‘પછી?’ બાળકી શીમોને પૂછ્યું. ‘પેલા પૂઅર પેઈન્ટરનું શું થયું?’

નીલે પુત્રી શીમોને કહ્યું, ‘પછી તો સાંજ પડી. જસ્ટિસ ઓફ પીસ આવ્યા. ડોક્ટર આવ્યા.’

‘ને ડોક્ટરની સાથે ડેડી તમે આવ્યા? યસ?’

‘યસ!’ નીલે કહ્યું. ‘જસ્ટિસે અમારી લગ્નવિધિ કરી અને પછી મારા ફાધર ઈન લો કહે કે હવે ફોટો પડાવો! ને મેં હસીને ડેન્ટલ માસ્ક ખોલ્યો! ધીરજલાલ ઊભા થઈ ગયા.’

‘બહાય?’ શીમોને બેઠાં થઈને પૂછ્યું.

‘ધીરજલાલ બૂમાબૂમ કરી ઊઠયા. કહે કે આ તો પેલો હરામખોર પેઈન્ટર મોનિલ છે!’

શીમોને પલંગ પરથી કૂદકો માર્યો! ‘આઈ ન્યૂ ઈટ! આઈ ન્યૂ ઈટ!’

‘શીનલ અને મોનિલ બંને ક્યારના પરણી ચૂક્યાં છે, તેમનું હનીમૂન થઈ ગયું અમેરિકામાં.’ ડોક્ટરે સ્પષ્ટતા કરી.

‘તો તમારા ભત્રીજા ફત્તીજાની આખી વાત ખોટી હતી? તમે મને ફોટો બતાવેલો તે કોનો ફોટો હતો?’

‘સોરી! તે તો અવકાશયાત્રી નીલ આર્મસ્ટ્રોન્ગનો ફોટો હતો, ધીરજલાલ!’

‘નહીં રે! મોનિલની મા ને હું મુંબઈમાં પાડોશી હતાં. તેને મેં મારી બહન બનાવેલી. તેના પતિ ગુજરી ગયા પછી થોડા સમયમાં તે પણ મરણપથારીએ હતી. તેણે મને કહેલું, મોનિલનું ધ્યાન રાખજે. મેં તેને ભણાવ્યો ગણાવ્યો. હું આવ્યો પછી તેને લંડન બોલાવ્યો.’

‘તો નીલોત્પલ નામનો કોઈ ભત્રીજો નથી તમારો?’ ધીરજલાલે કોથથી ચશ્માંનો ઘા કર્યો.

‘મોનિલ કહો કે નીલ કહો, કે તમારો જમાઈ કહો. તમને છૂટ છે?’

ધીરજલાલે દીકરી અને જમાઈ તરફ નજર કરી. આ છોકરાને ડોક્ટર માંકડની ઓથ હોય તો ખાસ ખોટ ન કહેવાયા અને પોતાની એકની એક લાડકવાઈ ને મોંએ ચઢાવેલી દીકરી જે ખુશ હોય તો પછી હરિની ઈચ્છા. ‘તો તમે લોકો ત્રણે પહેલેથી મળેલા હતા?’

‘ગિલ્ટી એઝ ચાર્જ્ડ!’ શીનલે પિતાને પ્રણામ કરતાં કહ્યું. ‘તમે ફાડી નાખેલો પત્ર અમે બંનેએ મળીને લખેલો!’ ‘ને તે મોનિલના ફ્લેટમાં ભાંગફોડ કરી તે બધું?’

‘જરાક ડરામા કરેલો, તમને ગમે તે માટે.’ ડોક્ટરે કહ્યું. ‘શીનલે ફાડેલાં પેઈન્ટિંગ નકામા કેનવાસ હતા. અસલી પેઈન્ટિંગ્સ તો મારા ઘરે સાચવી મૂકેલાં.’ ‘પણ મારા ડિટેક્ટીવ...’

‘અને તમારા ડિટેક્ટીવ તમારી દીકરીના કલાસમેટ હતા.’ ‘લુચ્યા લાંચિયા ડોક્ટર!’ ધીરજલાલે ડોક્ટરનો કોટ પકડીને કહ્યું, ‘મારા પૈસા પાછા લાવ!’

‘વહીલસાહેબ, તે પૈસામાંથી તો વરઘોડિયાંએ અમેરિકામાં હનીમૂન કર્યું ને!’

‘આ રીતે શીનલ અને મોનિલને ભિગા કરીને તારું નામ પાડ્યું શીમોન!’ નીલે દીકરીને કહ્યું. પરંતુ દીકરી તો ક્યારની ઊઘી ગઈ હતી. શીનલે પતિને કાનમાં કહ્યું કે હવે શીલ નામના પુત્ર માટે તૈયાર રહેજે.

[324 Horn Lane, Acton, LONDON W3 6TH, U.K.]

ધીરજલાલને રહી રહીને ઉચાટ થયા કરતો હતો. રખે ને મોનિલ આ લગ્નમાં કાંઈ ભવાડો કરે તો?

અરે, ફક્ત હાજર રહે ને શીનલ તેને જોઈને ભડકે તો ય નીલ તેને જોઈને છંછેડાય તો?

‘મમ્મી, મમ્મી, મારા નામનો અર્થ શું થાય?’ ત્રણ વર્ષની તોફાની પુત્રીએ શીનલને પૂછ્યું. શીનલ તેને સુવાડવાવાની કોશિશ કરતી હતી પણ રોજની જેમ બાળકી વાતો કરવા માગતી હતી. ‘હું કહું?’ શીનલના પતિ નીલે પુત્રીને ગલી કરતાં કહ્યું.

‘હા ડેડી! કહોને! કહોને!’

‘બહુ લાંબી વારતા છે, હાં કે?’

‘નીલા!’ શીનલે ગુસ્સાના દેખાવથી પતિ તરફ જોયું. ‘બેબીને સૂવા દો! કાલે સ્કૂલે જવાનું છે!’

‘ના, ના! કહોને! કહોને! મારા દીયરે કહ્યું છે બધા પોતાના નામનો અર્થ જાણી લાવે. પ્લીઝ, મમ્મી!’ ‘ઓકે ઓકે!’ શીનલ પણ પલંગમાં લાંબી થઈ. પુત્રીની બીજી બાજુ નીલે લંબાવ્યું અને વારતા શરૂ કરી.

‘વન્સ અપોન એ ટાઈમ, લોન્ગ લોન્ગ એગો ... તારી મમ્મી છે ને, મોનિલ નામના પેઈન્ટરના પ્રેમમાં હતી!’

‘શીનલ, શીનલ, મને માફ કર!’ કહી મોનિલે મોં ફેરવી લીધું. બંને હાઈડ પાર્કના તેમના માનીતા એક એકાંત ખૂણામાં બેઠાં હતાં. શીનલ લંડન યુનિવર્સિટીમાં વકીલાતનો અભ્યાસ કરતી હતી અને મોનિલ તે જ યુનિવર્સિટીમાં ચિત્રકામનો અભ્યાસ કરતો હતો. મોનિલ અને શીનલ ઘણા સમયથી પ્રેમમાં હતા અને ત્રણ માસમાં લગ્ન કરવાનાં હતાં. મોનિલનાં માતાપિતા મત્યુ પામ્યાં હતાં. વળી, લંડનમાં તેનું કોઈ સગું નહોતું. તેથી લગ્ન માટે કોઈની સંમતિની જરૂર નહોતી. શીનલના પિતા ધીરજલાલ કંસારાને માન્યેસ્ટરમાં મોટો બિઝનેસ હતો. શરૂઆતમાં તેમણે સહેજ નામરજી દર્શાવી પરંતુ શીનલ મક્કમ રહેવાથી તેમણે ક-મને હા પાડેલી. હવે મોનિલ કહે છે કે માફ કર?

‘અરે?’ શીનલે ગભરાટથી પૂછ્યું, શું થયું છે? શાની માફી?

‘બસ, વધુ કાંઈ પૂછીશ નહીં, આપણે લગ્ન નહીં કરી શકીએ. કેમ કે હું તારે લાયક નથી.’

‘મોનિલ. મોનિલ. મને ગભરાવ નહીં, તું આમ કેમ કરે છે?’ શીનલ ચીસ પાડી ઊઠી. પણ આંખના પલકારામાં તેનો પ્રેમી મોનિલ હાઈડ પાર્કની બેન્ય પરથી ઊભો થઈને અદૃશ્ય થઈ ગયો.

શીનલને સમજાયું નહીં કે શું થઈ રહ્યું છે. તેણે આંગળી કરડી ખાતરી કરી કે આ કોઈ સપનું તો નથી ને! પછી તેને મૂરછા આવી ગઈ. તે બેન્ય ઉપરથી તેના શરીરે સંતુલન ગુમાવ્યું, ને ધીરજલાલ દોડીને તેને ઝીલી શકે તે પહેલાં તે ઘાસ ઉપર ઢળી પડી.

ઝાડીમાંથી દોડતા-દોડતા ધીરજલાલ અને ડો.માંકડ તેની પાસે આવ્યા. ધીરજલાલે પોતાની

પુત્રીને હાથમાં લીધી. ડોક્ટરે તેની નાડ જોઈ કાંઈ વાંધા જોવું નથી તેમ જણાવ્યું. ત્યાં શીનલને ભાન આવ્યું.

‘અરે? પપ્પા?’ શીનલે ચિડાઈને પૂછ્યું. ધીરજલાલ અવારનવાર કામ અંગે લંડન આવતા. પણ અગાઉથી જણાવ્યા વિના આમ કદી ધરતી ન આવતા.

‘બેટા, વાગ્યું તો નથી ને? કામ અંગે એક સોલિસીટરને મળવા આવેલો. પછી થયું માંકડકાકાને મળતો જાઉ.’ ધીરજલાલે લાંબી સ્પષ્ટતા કરી.

શીનલે મોં ફેરવી લીધું. ડોક્ટરકાકા તેને દીઠા ય નહોતા ગમતા. તે ખરેખર કાકા નહોતા તો પણ ધીરજલાલ પાસે તેમની વાતનું વજન પડતું. ધીરજલાલને ભંભેર્યા કરતા હતા કે મોનિલ જેવા લખાડ સાથે શા માટે દીકરીનો ભવ બગાડવા બેઠા છો! ધીમે-ધીમે તેમણે વાત વહેતી મૂકેલી કે અમેરિકામાં નીલ નામનો તેમનો દૂરનો ભત્રીજો છે, શીનલ માટે બરાબર ફિટ થાય તેવો છે! ધીરજલાલે તેની વાત કરી તો શીનલે ચાનો કપ છૂટો બારીની બહાર ફેંકેલો!

પુત્રીના મિજાજથી ધીરજલાલ બહુ ડરતા હતા. વર્ષોથી તે વિધુર બનેલા. એકની એક દીકરીને તેમણે વધુ પડતી મોંએ ચડાવેલી. તેને ન ગમે તેવું કંઈ થાય તો તે ગુસ્સાથી પાગલ બની જતી. ‘બેટા બગીચાની બહાર તારું વોકસવેગન જોયું તો થયું તને મળી લઉ. ત્યાં તો તું આમ બેભાન થઈને પડી હતી!’ ધીરજલાલે દીકરીને માથે પંપાળતાં કહ્યું. ‘હવે કેમ લાગે છે?’

‘તમે...’ શીનલ કંઈ બોલી નહીં. ધીરજલાલે પૂછ્યું, ‘શું થયું છે, શીનલ? તબિયત સારી નથી? મોનિલકુમાર ક્યાં છે?’

શીનલે જવાબ ન આપ્યો. તે ઊભી થઈ ચાલવા માંડી. પછી એકદમ પાછા વળીને પપ્પાને જણાવ્યું, ‘કોણ મોનિલકુમાર? તેનું નામ ન દેશો મારી પાસે!’ અને તે ચાલવા માંડી.

બંને આધેડ વયના પુરુષો કંઈ બોલ્યા વિના ઊભા રહ્યા. શીનલનું વોકસવેગન ચાલુ થવાનો અવાજ સંભળાયો. ધીરજલાલે હસીને હાથ લંબાવ્યો, ડોક્ટર માંકડ તેમનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈને દબાવ્યો. ધીરજલાલે સો-સો પાઉન્ડની નોટોનું એક બંડલ ડો. માંકડના હાથમાં આપ્યું. ડોક્ટરે તે બંડલ જાળવીને કોટના અંદરના ખિસ્સામાં મૂકી દીધું. પછી બંને જણ હસવા લાગ્યા.

દીકરી મોનિલને પરણે તે ધીરજલાલને બિલકુલ મંજૂર નહોતું. પરંતુ દીકરીના તીખા સ્વભાવના કારણે સ્પષ્ટ ના કહી શકે તેમ નહોતા. પણ આ રીતે આબાદ કામ પાર પડ્યું. ઝાડીની પાછળથી દૂરબીન લઈને તે જોતા હતા ત્યારે આટલી આસાનીથી કાર્ય પતી જશે તેવી આશા નહોતી. ધીરજલાલને બીક હતી કે દીકરી ધમાલ કરશે, મોનિલને લાફો મારી દેશે. પરંતુ બધું નિર્વિઘ્ને પાર પડ્યું.

મોનિલ હાઈડ પાર્કમાંથી નીકળી ચાલતો ચાલતો પોતાના સાઉથગેટમાં આવેલા ફ્લેટ પર

આવ્યો. જોયું તો ફ્લેટનું બારણું ખુલ્લું હતું! તેણે દોડીને પ્રવેશ કર્યો, તેના ફ્લેટમાં કોઈએ ફેંદાફેંદ કરી હતી. તેનાં ચિત્રોના કેનવાસ ચિરાયેલા પડેલા. તેની જે કાંઈ મામૂલી ઘરવખરી હતી તે કોઈએ તોડીફોડીને ફ્લેટની વચ્ચેવચ્ચ ખડકી દીધેલી. મોનિલ સૂમસામ ઊભો રહ્યો.

મોનિલે કરેલી વાત શીનલને બહુ વસમી લાગેલી. તેના અવાજ ઉપરથી મોનિલને ખાતરી થયેલી કે શીનલને આઘાત લાગ્યો હતો. તે આઘાત થોડા સમયમાં કોધમાં પલટાશે તેની પણ તેને ખાતરી હતી. પરંતુ તે આટલી હદે હિંસક બનશે તેની તેને કલ્પના નહોતી. સદ્ભાગ્યે ફોન હજુ ચાલતો હતો. તેણે શીનલને ફોન કર્યો.

‘યસ?’ શીનલે ઇંડકથી ફોન લીધો.

‘આટલો કોધ?’

‘કોણ છે તે ચુડેલ?’ શીનલે પૂછ્યું. ‘કોઈ વેઈટરેસ છે? ડાન્સર છે? ગોરી છે?’

‘અરે? તું માને છે કે હું કોઈ બીજી યુવતીના ખ્યારમાં છું?’

‘નહીં? તો પછી લગ્ન ફોક કરવાનું કારણ બીજું શું હોય?’

‘શીનલ, તેં મારું ફર્નિચર તોડ્યું તેનો તો કોઈ વાંધો નથી, પણ મારાં ચિત્રો પણ ફાડી નાખ્યાં? આટલો કોધ?’

‘તું હાજર હોત તો તારા હાથપગ ભાંગી નાખતા!’ શીનલે ઇંડકથી જવાબ આપ્યો. ‘એ ચિત્રો વિના હવે તને ડિગ્રી નહીં મળે. પેરિસની ટીચિંગની ઓફરને બાય બાય કહી દો, ચિતારા સાહેબ! હવે ગોરાઓનાં મકાન પેઈન્ટ કરજો.’

‘શીનલ, મને માફ કર!’ મોનિલ ગળગળો થઈ ગયો. ‘તું માને છે તેવું કોઈ કારણ નથી, પણ હું તને કહી શકું તેમ નથી. અલવિદા!’ કહી મોનિલે ફોન મૂકી દીધો.

‘ગો ટુ હેલા!’ કહીને શીનલે પણ ફોન મૂકી દીધો. ફોન મૂકી તેણે રિસીવરનું ઢાંકણું ફેરવવા માંડ્યું. સહેજવારમાં તે ખૂલી ગયું અને અંદરથી તેના પૂજા બહાર નીકળી આવ્યા. અને એક છૂટું માર્ફકા! આહ. કોઈ શીનલનો ફોન ટેઈપ કરતું હતું.

ધીરજલાલે ખુશ થઈને ટેબલ ઉપર હાથ પછાડ્યો! ‘ગો ટુ હેલા!’ વન્ડરફુલ! એક અઠવાડિયા પહેલાં શીનલ મિનિટે-મિનિટે મોનિલની માળા જપતી હતી. હું તેના વિના જીવી ન શકું કહેતી હતી. અને આજે ઇંડકથી મોનિલને કહેતી હતી, ગો ટુ હેલા! શીનલની હિલચાલ ઉપર નજર રાખવા ડિટેક્ટીવ લેડી રોકેલી. તે ડિટેક્ટીવ લેડીએ આપેલી ફોનના રેકોર્ડિંગની કેસેટ એમણે ખાનામાં રાખી દીધી. તેમણે ડો.માંકડને ફોન કર્યો.

‘હલો?’ ડોક્ટર સાહેબે ફોન લીધો.

‘અરે ડોક્ટર સાહેબ! આબાદ કામ થયું છે! શીનલ પેલા મોનિલને કહે છે, ગો ટુ હેલા!’ ધીરજલાલે હરખાઈને જણાવ્યું. ‘અને પેલો ભિખારી મોનિલ? તે તો એવો હેબતાઈ ગયો છે કે શીનલને લગ્ન ફોક કરવાનું કારણ પણ કહી શકતો નથી!’

(અનુસંધાન પાનાં 23 પરે)